

«ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» | «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT»

Науково-практичний журнал. Vol. 11, No 4, 2020
ISSN 2663-1350 (PRINT) ISSN 2663-1369 (Online)

Засновник:

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Редакційна колегія

(спеціальність 081 «Право»)

В. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України
(головний редактор);

В. В. Ладиченко, доктор юридичних наук,
професор (заступник головного редактора);

В. І. Мельник, кандидат сільськогосподарських наук, доцент (відповідальний секретар);

М. А. Дейнега, кандидат юридичних наук,
доцент (заступник відповідального секретаря);

Г. В. Анісімова, доктор юридичних наук, доцент;

О. М. Батигіна, кандидат юридичних наук, доцент;

О. В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор;

Є. А. Гетьман, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України;

Л. О. Головка, кандидат юридичних наук, доцент;

Т. О. Губанова, доктор юридичних наук,
професор;

І. В. Курило, доктор юридичних наук,
професор;

Ю. І. Пивовар, доктор філософії у галузі права, професор;

О. Ю. Піддубний, доктор юридичних наук, професор;

І. М. Сопілко, доктор юридичних наук, професор;

О. Я. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент;

О. С. Яра, кандидат юридичних наук, професор;

В. С. Єлісєєв, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Іржі Зіха, кандидат юридичних наук (Чеська Республіка);

Антоніо Колаведжіо, доктор філософії у галузі державного економічного права, професор (Італійська Республіка);

Т. І. Макарова, доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);

І. С. Шахрай, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Н. А. Шингель, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь).

Адреса редакції:

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15.

Тел./факс: +380 44 527 87 20

e-mail: nti_dep@nubip.edu.ua

Рекомендовано до друку

Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Протокол № 3 від 28.10.2020 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23843-13683ПР від 03.04.2019 р.

Фахова реєстрація у МОН України: Наказ № 409 від 17.03.2020 р., Категорія «Б».

Науковий редактор – О.В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор.

Підписано до друку 15.12.2020 р. Формат 70х100/16. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум. друк. арк.12,5. № 210056

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, тел.: 527-81-55.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4097 від 17.06.2011.

ЗМІСТ

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Єрмоленко В.М. ПОНЯТТЯ «КАТЕГОРІЯ ЗЕМЕЛЬ» У КОНЦЕПТІ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ	6
Гафурова О.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ АГРОХІМІЧНОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ	15
Дейнега М.А. СИСТЕМА ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА	23
Марченко С.І., Новак Т.С. ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	37
Кондратюк Т.М., Мельник В.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У СФЕРІ АКВАКУЛЬТУРИ	46
Radchenko A.M., Tkachenko O.M. INTERNATIONAL LEGAL PROVIDING FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN SETTLEMENTS	53
Пахолук А.М. ОПОДАТКУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	60

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Світличний О.П. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК МІЖГАЛУЗЕВОГО ІНСТИТУТУ В СИСТЕМІ ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	67
Горіславська І.В. ДО ПИТАННЯ РОЗПОДІЛУ РИЗИКІВ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ	75
Князька Л.А. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ	80
Нестеренко А.А. АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СПРАВИ У НОВІТНЬОМУ ФОРМАТІ ЗАКОНОДАВСТВА	88

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Новак Т.С.

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 95

Кондратюк Т.М.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ НАСТАВНИЦТВА НАД ДІТЬМИ.... 105

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Піддубний О.Ю., Олексюк В.П.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД..... 112

Артеменко О.В.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ
В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА..... 121

Гбур Л.В.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИННИХ
ВИМОГ (В УМОВАХ COVID 19)..... 130

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Kovalova S.S.

CRIMINAL OFFENSES – A NEW INSTITUTE OF CRIMINAL LEGISLATION
OF UKRAINE..... 139

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Крупнова Л.В.

АДВОКАТСЬКА ТАЄМНИЦЯ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ
ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД..... 145

CONTENT

AGRARIAN, LAND AND ENVIRONMENTAL LAW

Yermolenko V.M.

THE CONCEPT OF «CATEGORY OF LAND» IN THE CONCENT OF MODERN
LEGAL UNDERSTANDING..... 6

Hafurova O.V.

LEGAL PRINCIPLES OF AGROCHEMICAL PASSPORTATION
OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE 15

Deineha M.A.

THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCE LAW AS A BRANCH OF LAW 23

Marchenko S.I., Novak T.S.

ECOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS OF RURAL TERRITORY
DEVELOPMENT..... 37

Kondratiuk T.M., Melnyk V.O.

LEGAL PRINCIPLES OF STATE SUPPORT IN AQUACULTURE SPHERE..... 46

Radchenko A.M., Tkachenko O.M.

INTERNATIONAL LEGAL PROVIDING FOR ENVIRONMENTAL
PROTECTION IN SETTLEMENTS..... 53

Pakholiuk A.M.

TAXATION OF INNOVATION ACTIVITIES
IN THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE LAWS OF UKRAINE..... 60

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS

Svitlychnyj O.P.

LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL SECRETS AS AN INTERBRANCH
INSTITUTE IN THE SYSTEM OF LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE..... 67

Horislavska I.V.

TO THE ISSUE OF DISTRIBUTION OF RISKS AND CIVIL LIABILITY
UNDER THE AGREEMENT ON PROVISION OF MEDICAL SERVICES 75

Knyazka L.A.

PECULIARATAES OF THE LEGAL NATURE OF THE INSTITUTION
OF ADOPTION IN UKRAINE 80

Nesterenko A.A.

APPELLATE REVIEW OF THE CASE IN THE LATEST FORMAT
OF LEGISLATION 88

LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW

Novak T.S.

LABOR RELATIONS IN FAMILY FARMS: CERTAIN ASPECTS OF LEGAL
REGULATION 95

Kondratiuk T.M.

LEGAL SUPPORT FOR MENTORING CHILDREN..... 105

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Piddubnyi O.Yu., Oleksiuk V.P.

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE ESTABLISHMENT
AND FUNCTIONING OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES 112

Artemenko O.V.

APPLICATION OF DECENTRALIZATION INSTRUCTIONS IN THE SOCIAL
SPHERE IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND 121

Hbur L.V.

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE
REQUIREMENTS (IN THE CONDITIONS OF COVID 19)..... 130

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCESS

Kovalova S.S.

CRIMINAL OFFENSES – A NEW INSTITUTE OF CRIMINAL LEGISLATION
OF UKRAINE.....

INTERNATIONAL LAW

Krupnova L.V.

LEGAL SECRECY: MODERN REALITIES AND INTERNATIONAL
EXPERIENCE 145

АГРАРНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.41

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.001>

ПОНЯТТЯ «КАТЕГОРІЯ ЗЕМЕЛЬ» У КОНЦЕПТІ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
ім. академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
e-mail: vemlaw@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена недостатньо вивченому в теорії земельного права питанню поділу земель на категорії, зокрема розкриттю змісту поняття категорії земель та його кваліфікаційним ознакам, які покладаються у основу такого поділу, і за якими здійснюється відмежування категорій одна від одної. Висловлюється непогодження з непослідовними і недостатньо обґрунтованими пропозиціями окремих вчених щодо відмови від категорій земель як пострадянського пережитку застосування принципу використання земель за цільовим призначенням. Констатується, що відмова від поділу земель на категорії на нинішньому етапі розвитку земельних відносин потребуватиме одночасної заміни всього земельного законодавства. Зазначається, що поняття «категорія» в різних іпостасях застосовується в понад чотирьохстах Законах України. Лексико-юридичне тлумачення поняття «категорія» дало змогу вивести його ознаки з їх подальшою диференціацією на загальні та спеціальні. За спеціальною ознакою властивостей земель (природних і соціальних) зроблено висновок про невідповідність закріпленої в Земельному кодексі України категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та оборони безпосередньо поняттю категорії земель.

Ключові слова: категорія земель, поділ земель на категорії, цільове призначення земель, ознаки категорії земель, земельне законодавство

Актуальність.

Пристаючи до розкриття змісту поняття категорії земель передусім варто звернути увагу на існування низки

різновекторних наукових підходів щодо доцільності його існування. На фоні прямо протилежних пропозицій відмови від тотального поділу земель на категорії за основним цільовим призначенням (Фе-

дотова, 2013: 4) і необхідності розробки законів щодо використання земель окремих категорій земельного фонду, як одного із заходів розв'язання сучасних проблем у галузі земельних відносин (Сидор, 2012: 26), існує й проміжна позиція окремих вчених щодо часткового відходу від традиційного для радянського земельного права «тотального» поділу земель на категорії (Сіряченко, 2011: 119). В умовах відсутності єдності в розумінні зовні нібито досить простого поняття, яким є категорія земель, не кажучи вже про доцільність його застосування в земельному праві, ця тема набуває належного рівня актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Крім Земельного кодексу України поняття «категорія» широко застосовне у текстах дуже багатьох Законів України, зокрема це категорії харчових продуктів, споживачів, ризиків щодо безпечності харчового продукту (Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів), суб'єктів господарювання (Про державну допомогу суб'єктам господарювання), нормального виробничо-господарського ризику (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів), лікувальних об'єктів (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру) тощо. Наразі нараховується понад 400 Законів України (первинних і похідних), в яких у різних іпостасях застосовується слово «категорія», однак в жодному з них не розкривається зміст цього терміну.

Аналогічне становище спостерігається у навчальній (Каракаш, 2019: 16; Гусєв, 2006: Гусєв, 2006: 18) і науковій

(Кулинич, 2001: 63; Мірошніченко & Марусенко, 2009: 93) літературі щодо цього питання, яке замикається лише на констатації факту існування поділу земель на категорії, спричиненого критерієм цільового призначення земель. Іноді цільове призначення земель навпаки ставиться у відповідність з категоріями земель (Срофєєв, 2009: 47) або в основу поділу земель на відповідні категорії покладають необхідність організації їх раціонального використання і охорони (Крассов, 2007: 43). На жаль, це не додає ясності у предмет дослідження. Зазначене становище потребує заповнення цієї прогалини, починаючи передусім з лінгвістичного тлумачення.

Ще однією проблемою, на яку звертається увага науковців, є те, що досі не визначені формальні критерії віднесення тих чи інших ділянок до категорій земель (Мірошніченко, 2005: 47). Взагалі критерій розуміється як одна з основних ознак чого-небудь (Словник іншомовних слів, 2000: 567). Проте з боку логічних постулатів критерії мають більш практичне значення, тоді як в теоретичному аспекті формулювання визначення певного поняття ключовим моментом все ж таки є виокремлення його ознак, за якими предмети і явища схожі одне з одним або в чому вони відрізняються (Кондаков, 1967: 290–291). Звідси при визначенні поняття категорії земель вирішального значення все ж таки набуває виокремлення саме його основних ознак.

Таким чином, *метою* статті є визначення змісту і ознак категорії земель як основоположного поняття земельного права.

Результати.

Під категоризацією у лінгвістиці розуміють процес упорядкування знань. Категорії як класифікаційні ру-

брики об'єднують члени за принципом «фамільної подібності», переплетення ознак подібності (Дзюба, 2013: 34). Звідси, головною ознакою категорії, як класифікаційної рубрики, є подібність її складових. У свою чергу, безпосередньо під категорією в інтерпретаційній літературі сучасної української мови розуміють родове поняття, що означає розряд предметів, явищ тощо або їх важливу спільну ознаку (Бусол, 2004: 420). З цього випливають два ґрунтоутворювальні висновки: 1) на найзагальнішому рівні категорія розглядається як певна класифікаційна рубрика; 2) подібність складових будь-якої категорії зводиться до наявності важливої спільної ознаки; 2) вагомим аспектом є визначення категорії як родового поняття, яке об'єднує видові складові.

З цього боку цілком пояснюваний методологічний інтерес становлять приклади закріплення зазначених ознак у чинному законодавстві. На жаль, серед масиву сучасних нормативно-правових актів можна віднайти лише поодинокі випадки реалізації цих ознак. Так, згідно Правил обов'язкової сертифікації готельних послуг (підп.3.8) категорія готелю, мотелю – це класифікаційне угруповання, що характеризується певним комплексом вимог (Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг). Таким чином, у законодавстві термін «категорія» розглядається як родове поняття (класифікаційне угруповання), яке об'єднує у своєму складі видові поняття (вимоги), об'єднані за спільними властивостями.

За аналогією першою (загальною) кваліфікаційною ознакою поняття категорії земель доцільно вважати визначення його як родового поняття, іншою (спеціальною) – властивості, які покладаються у основу виокремлення різних споріднених видів земель за-

лежно від напряму землекористування. Щодо виду земель, то показовим у цьому плані є його визначення, надане у ст. 1 Кодексу Республіки Білорусь про землю, згідно якого це землі, що виділяються за природно-історичними ознаками, стану і характеру використання. Таким чином, ознака властивості земель диференціюється на природні та соціальні (історичні, культурні тощо) властивості.

Щодо родової ознаки, то класифікаційний поділ за родовими та індивідуальними ознаками, запроваджений статтею 184 ЦК України, стосується і земельних ділянок, на які розповсюджується речовий режим нерухомості згідно ч. 1 ст. 181 ЦК України. Разом з тим поширення зазначеної класифікації на земельні ділянки є досить колізійним. Справа в тому, що кожна річ має бути або родовою, або індивідуальною. Щодо земельних ділянок це не спрацьовує, адже вони набувають одночасно обох ознак. Зовні на передній план нібито виходять родові ознаки, адже земельні ділянки чітко підлягають кількісним числовим і вимірювальним характеристикам. Водночас кожна земельна ділянка є індивідуальною за геодезичною прив'язкою до географічних координат. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 184 ЦК України річ є визначеною родовими ознаками, якщо вона має ознаки, властиві усім речам того ж роду. Між тим, головні функціональні ознаки землі, які полягають у її здатності бути головним і незношуваним засобом виробництва, просторовим базисом для розміщення людей і розвитку продуктивних сил, а також основою формування екосистеми, відносяться до різних видів земельних ділянок, що нівелює зазначену законодавчу вимогу. Умовно родовою річчю є лише окремі земельні ділянки

всередині однієї категорії земель. Але при цьому змінюються запропоновані цивільним законом параметри якісних та кількісних складових.

Водночас категорія земель як родове поняття і земельні ділянки, як родові речі, належать до різних площин праворозуміння. Останні є проявом класифікаційної характеристики речей як об'єктів цивільних правовідносин (Севрюкова, 2009: 741), тоді як рід є поняття, що саме по собі не має певних меж, причому відносно, яке може бути відомо щодо іншого, більшого роду (Победоносцев, 2003: 20). Як наслідок, категорії земель, будучи родовим поняттям щодо споріднених за своїми властивостями видів земель, одночасно є видовим по відношенню до земельного фонду країни. Як родове поняття певна категорія об'єднує однорідні за своїми властивостями і призначенням землі. Виходячи з цієї закономірності інші категорії мають включати різномірні землі. Таке сприйняття категорії земель відбиває загальний рівень праворозуміння.

У свою чергу, спеціальною якісною ознакою є природні та соціальні властивості земель, що входять до складу певної категорії, тоді як кількісна характеристика зосереджується на одиницях вимірювання площі земель, якими є гектари та їх похідні. Водночас для категорій земель на передній план виходить саме якісна складова, адже кількісна, будучи спільною для всіх категорій земель, по суті не вчиняє жодного помітного впливу на їх диференціацію. Кількісні виміри суттєво не впливають навіть на індивідуалізацію земельної ділянки, для якої опорними є географічні точки прив'язування до поверхні планети Земля.

Свого часу О.С. Йоффе звернув увагу на те, що природні властивості речей передбачають можливий спосіб

правового регулювання пов'язаних з ними юридичних відносин (Йоффе, 2003: 130–131). Це вірна думка, але крім природних властивостей будь-якої речі, які виступають первісними, для визначення можливого способу правового регулювання набувають і похідні соціальні властивості, здатні зокрема забезпечувати історико-культурні та інші соціальні потреби. Логічно припустити, що саме ця особливість наявності природних і соціальних властивостей земель в межах певної категорії й покладена в основу змісту ч. 2 ст. 18 ЗК України, згідно якої категорії земель мають особливий правовий режим. Такий висновок, між іншим, повністю узгоджується з наданим С.С. Алексєєвим визначенням правового режиму як порядку правового регулювання, вираженому в багатоманітному комплексі правових засобів, що утворюють особливу спрямованість регулювання (Алексєєв, 1999: 373). При цьому організуючим початком відліку правових режимів різних категорій земель безумовно є напрям використання земель, зумовлений їх властивостями.

Цілком зрозуміло, що для земель сільськогосподарського призначення головною природною властивістю (якісною ознакою) є родючість, земель житлової та громадської забудови – належна усталеність і ландшафт забудованої території, земель водного фонду – придатність для утримання значних обсягів води. Щодо соціальних властивостей, то, наприклад, для земель історико-культурного призначення – це пов'язаність з певними історичними або культурними подіями тощо. При цьому категорійний поділ на момент його введення лише прив'язав масиви земель до історично виниклих видів переважного землекористування і зафіксував це юридично. Разом з тим, віднесення до пев-

ної категорії є досить відносним явищем, що показала практика радянських часів і сучасності. На підставі часто досить міфічних потреб радянського народу родючі землі сільськогосподарського призначення займали водосховища, засаджувалися лісами, забудовувалися. На сьогодні ж «модним» напрямом ігнорування категорійного поділу земель залишилося лише будівництво, у основі якого перебувають бізнесові інтереси та все посилювані урбанізаційні тенденції. Саме перераховані природні та соціальні властивості земель визначають вид землекористування, а тому, в першу чергу, покладаються в основу формування принципу поділу земель за цільовим призначенням, наслідком якого є їх диференціація за певними категоріями.

Однак, на думку А.М. Мірошніченка, існуюча класифікація земель на категорії не охоплює всіх земель. Наприклад, взагалі поза межами існуючої класифікації земель залишаються землі загального користування населених пунктів. При цьому він погоджується з В.І. Андрейцевим щодо відсутності адекватного відображення у легальному поділі земель на категорії земель культового (церковного) фонду, космічного забезпечення, державного матеріального резерву, водно-болотних угідь та торф'яного фонду, родовищ корисних копалин та підвищеної екологічної небезпеки та ін. (Мірошніченко, 2005: 45–46).

Проголошені положення за своїм змістом є достатньо дискусійними. Справа в тому, що за вищезазначеною ознакою природних властивостей, що покладається у основу визначення виду землекористування вказані землі не дотягують до рівня окремих категорій. По-перше, землі культового (церковного) фонду, космічного забезпечення, державного матеріального

резервудуже легко втискуються у розкритикований самим же А.М. Мірошніченком радянський принцип поділу земель за суб'єктом використання (Мірошніченко, 2005: 43). По-друге, формування масивів зазначених земель відбувається по суті в межах категорії земель житлової та громадської забудов, адже для них на передній план виходить така властивість земель, як належна поверхнева усталеність і відповідний ландшафт забудовуваної території. У свою чергу, водно-болотні угіддя є видом земель водного фонду. Торф'яний фонд і родовища корисних копалин взагалі відносяться до надр і набувають стійкого зв'язку з поверхнею у формі відповідного різновиду земель лише на час їх промислової розробки з подальшою рекультивацією. Нарешті, щодо земель загального користування в населених пунктах, то залежно від об'єкта, розташованого на них, ці землі можуть належати до різних категорій земель, зокрема земель житлової та громадської забудови, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення, а також земель водного фонду тощо.

У кінцевому підсумку, категорія земель – це родове поняття, що об'єднує споріднені за спільними однорідними властивостями види земель. При цьому загальною ознакою є розгляд категорії земель як родового поняття (класифікаційного угруповання), тоді як спеціальною – спорідненість земель за спільними властивостями (природними і соціальними).

Але з цього визначення і ознак, що лежать у його основі, існує виключення у вигляді категорії земель, виокремленої в п. «ж» ст. 20 ЗК України, яка об'єднує землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. На жаль, перераховані види

земель не поєднуються у одну спільну категорію, бо характеризуються різними природними властивостями, які визначають вид землекористування. Це той випадок, коли виключення з правила не лише не слугує його підтвердженням, а навпаки порушує логічну основу його встановлення.

Перед нами не що інше, як вищезгаданий поділ земель за суб'єктом використання. Ці землі, які не можна вважати окремою категорією, базуються на землях різних категорій. Наприклад, землі транспорту (залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту) охоплюють землі практично всіх відомих категорій земель. Те ж саме можна сказати й про землі промисловості, зв'язку, енергетики та оборони. Зазначена особливість дає підстави для розгляду всіх зазначених земель лише як різновидів використання земель за функціональним призначенням, не поєднуваних у окрему категорію через різноманітність природних властивостей земель, використовуваних для промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та оборони, а, отже, різне цільове призначення.

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що категорія земель – це родове поняття, що об'єднує споріднені за спільними властивостями види земель. При цьому загальною ознакою є розгляд категорії земель як родового поняття (класифікаційного угруповання), тоді як спеціальною – спорідненість земель за спільними природними і соціальними (історико-культурними та ін.) властивостями.

Виходячи з цього визначення і введених ознак не є власне категорією виокремлена в п. «ж» ст. 20 ЗК України категорія земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Перераховані види земель не поєднуються у одну спільну категорію, бо характеризуються різними природними властивостями, які визначають вид землекористування. Доцільно розглядати зазначені землі лише у контексті різновидів використання земель за функціональним призначенням, не поєднуваних у окрему категорію через різноманітність природних властивостей використовуваних земель.

Разом з тим це початковий перспективний крок у з'ясуванні теоретичних засад формування категорій земель, який потребує його подальшого продовження у земельно-правових дослідженнях, зокрема у сфері класифікації ознак категорії земель.

Список використаних джерел

1. Федотова О.С. Правовий режим земель річкового та морського транспорту України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 16 с.
2. Сидор В.Д. Теоретичні проблеми розвитку земельного законодавства України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2012. 36 с.
3. Сіряченко І.І. Теоретико-прикладне визначення понять «основне цільове призначення земель», «цільове призначення», «функціональне використання», «дозволене використання» земельних ділянок у земельному законодавстві України. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. Вип. 4. С. 117–126.

4. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 22.07.2014 р. № 1602-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 41-42. Ст. 2024.
5. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 34. Ст. 1173.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 07.04.2015 р. № 289-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 25. Ст. 18.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру: Закон України від 09.04.2014 р. № 1193-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 23. Ст. 873.
8. Каракаш І.І. Принципи земельного права. Земельне право: підручник / за ред. М.В. Шульги. Харків: Право, 2013. С. 13–19.
9. Гусев Р.К. Основные принципы земельного права. Земельное право: учебник / под ред. Г.Е. Быстрова, Р.К. Гусева. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. С. 16–19.
10. Кулинич П.Ф. Категорії земель. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: «Укр. енцикл.», 2001. С. 63–64.
11. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта, 2009. 507 с.
12. Ерофеев Б.В. Земельное право России: Учебник для вузов. 11-е изд., перераб. и доп. Москва: Эксмо, 2009. 486 с.
13. Крассов О.И. Земельное право: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2007. 671 с.
14. Мірошніченко А.М. Проблемні правові питання поділу земель на категорії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2005. № 12 (50). С. 42–51.
15. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1028 с.
16. Кондаков Н.И. Введение в логику. Москва: Наука, 1967. 467 с.
17. 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1028 с.
18. Дзюба Е.В. Субкатегоризация как когнитивный феномен: овощи, фрукты, ягоды, орехи в русском языковом сознании. Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. 2013. № 2. С. 33–45.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
20. Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг: Наказ Держстандарту України від 27.01.1999 р. № 37, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15.04.1999 р. за № 236/3529. Офіційний вісник України. 1999. № 16. Ст. 143 (втратив чинність).
21. Кодекс Республики Беларусь о земле: Закон Республики Беларусь от 23.07.2008 г. № 425-3. URL: https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_zemle.htm (дата звернення: 25.10.2020 р.).
22. Севрюкова І. Родові речі (речі, визначені родовими ознаками). Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2009. С. 741.
23. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: В трех томах. Том 3 / Под ред. В.А. Томсинова. Москва: Издательство «Зерцало», 2003. 608 с.
24. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Избранные труды: В 4-х т. Т. I. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 31–186.
25. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.

References

1. Fedotova, O.S. (2013). Pravovyi rezhym zemel richkovoho ta morskoho transportu Ukrainy [Legal regime of river and sea transport lands of Ukraine]. Kyiv, 16 (in Ukrainian).
2. Sydor, V.D. (2012). Teoretychni problemy rozvytku zemelnogo zakonodavstva Ukrainy [Theoretical problems of development of land legislation of Ukraine]. Kyiv, 36 (in Ukrainian).
3. Siriachenko, I.I. (2011). Teoretyko-prykladne vyznachennia poniat «osnovne tsilove pryznachennia zemel», «tsilove pryznachennia», «funktsionalne vykorystannia», «dozvolene vykorystannia» zemelnykh dilianok u zemelnomu zakonodavstvi Ukrainy. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka [Theoretical and applied definition of the concepts «main purpose of land», «purpose», «functional use», «permitted use» of land in the land legislation of Ukraine. Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko], 4: 117–126 (in Ukrainian).
4. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv [On the basic principles and requirements for food safety and quality] (2014): Zakon Ukrainy 22.07.2014 № 1602-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 41–42, 2024 (in Ukrainian).
5. Pro derzhavnu dopomohu sub'iektam hospodariuvannia [About state aid to business entities] (2014): Zakon Ukrainy 01.07.2014 № 1555-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 34, 1173 (in Ukrainian).
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu prav investoriv [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning protection of the rights of investors] (2015): Zakon Ukrainy 07.04.2015 № 289-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 25, 18 (in Ukrainian).
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo skorchennia kilkosti dokumentiv dozvilnogo kharakteru [On amendments to some legislative acts of Ukraine to reduce the number of permit documents] (2014): Zakon Ukrainy 09.04.2014 № 1193-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 23, 873 (in Ukrainian).
8. Karakash, I.I. (2013). Pryntsypy zemelnogo prava. Zemelne pravo [Principles of land law. Land law] / za red. M.V. Shulhy. Kharkiv: Pravo, 13–19 (in Ukrainian).
9. Husev, R.K. (2006). Osnovnye pryntsypy zemelnogo prava. Zemelnoe pravo [Basic principles of land law. Land law] / pod red. H.E. Bystrova, R.K. Huseva. Moskva: TK Velby, Yzd-vo Prospekt, 16–19 (in Russian).
10. Kulynych, P.F. (2001). Katehorii zemel. Yurydychna entsyklopediia [Land categories. Legal encyclopedia] / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 3: K–M. Kyiv: «Ukr. entsykl.», 63–64 (in Ukrainian).
11. Miroshnichenko, A.M. & Marusenko, R.I. (2009). Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Land Code of Ukraine]. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Alerta, 507 (in Ukrainian).
12. Erofeev, B.V. (2009). Zemelnoe pravo Rossyy [Land law of Russia]. Moskva: Eksmo, 486 (in Russian).
13. Krassov, O.Y. (2007). Zemelnoe pravo [Land law]. Moskva: Yuryst, 671 (in Russian).
14. Miroshnichenko, A.M. (2005). Problemni pravovi pytannia podilu zemel na katehorii. Biuletен Ministerstva yustytzii Ukrainy [Problematic legal issues of land division into categories. Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], 12 (50): 42–51 (in Ukrainian).
15. Slovnyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign words: 23,000 words and terminological phrases] (2000) / Uklad. L.O. Pustovita in. Kyiv: Dovira, 1028 (in Ukrainian).
16. Kondakov, N.Y. (1967). Vvedeniye v lohyku [Introduction to logic]. Moskva: Nauka, 467 (in Russian).
17. 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [23,000 words and terminological

- phrases] (2000) / Uklad. L.O. Pustovit ta in. Kyiv: Dovira, 1028 (in Ukrainian).
18. Dziuba, E.V. (2013). Subkatehoryzatsiya kak kohnytyvnyi fenomen: ovoshchy, frukty, yahody, orekhy v russkom yazykovom soznannyi. Vestnyk Leningradskoho hosudarstvennoho unyversyteta ym. A.S. Pushkina [Subcategorization as a cognitive phenomenon: vegetables, fruits, berries, nuts in the Russian linguistic consciousness. Bulletin of the Leningrad State University. A.S. Pushkin], 2: 33–45 (in Russian).
19. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2004) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1440 (in Ukrainian).
20. Pravyla oboviazkovoï sertyfikatsii hotelnykh posluh [Rules for mandatory certification of hotel services] (1999): Nakaz Derzhstandartu Ukrainy 27.01.1999 № 37. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 16, 143 (in Ukrainian).
21. Kodeks Respublyky Belarus o zemle [Land Code of the Republic of Belarus] (2008): Zakon Respublyky Belarus 23.07.2008 № 425-Z. Available at: https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_zemle.htm (in Russian).
22. Sevriukova, I. (2009). Rodovi rechi (rechi, vyznachenі rodovymy oznakamy). Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy [Generic things (things defined by generic features). Encyclopedia of Civil Law of Ukraine] / In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; vidp. red. Ya.M. Shevchenko. Kyiv: In Yure, 741 (in Ukrainian).
23. Pobedonostsev, K.P.(2003). Kurs hrazhdanskoho prava [Civil law course]: V trekh tomakh. Tom 3 / Pod red. V.A. Tomsynova. Moskva: Yzdatelstvo «Zertsalo», 608 (in Russian).
24. Yoffe, O.S. (2003). Pravootnoshenye po sovetskomu hrazhdanskomu pravu. Yzbrannyye trudy [Legal relationship under Soviet civil law. Selected Works]: V 4-kh t. T. I. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo «Iurydycheskyi tsentr Press», 31–186 (in Russian).
25. Alekseev, S.S. (1999). Pravo: azbuka – teoriya – fylosofiya: opyt kompleksnoho yssledovaniya [Law: ABC – Theory – Philosophy: The Experience of Comprehensive Research]. Moskva: Statut, 712 (in Russian).

V.M. Yermolenko (2020). THE CONCEPT OF «CATEGORY OF LAND» IN THE CONCENT OF MODERN LEGAL UNDERSTANDING.

Law. Human. Environment, 11(4): 6-14. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.001>.

Summary. The article is devoted to the insufficiently studied in the theory of land law the issue of land division into categories, in particular the disclosure of the content of the concept of land category and its qualifications, which underlie such division, and which distinguish categories from each other. There is disagreement with the inconsistent and insufficiently substantiated proposals of some scientists to abandon the categories of land as a post-Soviet remnant of the application of the principle of land use for its intended purpose. It is stated that the refusal to divide land into categories at the current stage of development of land relations will require the simultaneous replacement of all land legislation. It is noted that the concept of “category” in various guises is used in more than four hundred laws of Ukraine. Lexical and legal interpretation of the concept of «category» made it possible to bring its features with their further differentiation into general and special. On the basis of a special feature of land properties (natural and social), a conclusion was made about the inconsistency of the category of lands of industry, transport, communications, energy and defence enshrined in the Land Code of Ukraine with the concept of land category.

Keywords: category of lands, division of lands into categories, purpose of lands, signs of the category of lands, land legislation

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АГРОХІМІЧНОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

Анотація. У статті проведено науково-теоретичний аналіз правових засад агрохімічної паспортизації земель в Україні. Вказується, що забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення є неможливим без створення дієвого механізму збереження якісного стану ґрунтів, що вимагає проведення їх агрохімічної паспортизації. Зазначається, що не дивлячись на систематичне прийняття «програмних» документів, вказаний процес залишається незавершеним до цього часу.

Окрема увага приділена аналізу земельного законодавства у сфері використання даних агрохімічної паспортизації при передачі земельних ділянок у власність або наданні їх у користування, в т. ч. на умовах оренди. Автор підкреслює, що не дивлячись на пряму вказівку про необхідність використовувати дані агрохімічної паспортизації при передачі у власність земельних ділянок, що міститься у Законі України «Про охорону земель», їх відсутність не є підставою для анулювання прийнятих рішень або визнання договорів, спрямованих на перехід права власності на земельну ділянку, недійсними.

Автор доходить висновку, що в умовах відкриття ринку сільськогосподарських земель, обов'язкове використання даних агрохімічних паспортів при зміні власника земельної ділянки або укладення договорів оренди, є особливо важливим. Дотримання вказаної вимоги сприятиме не лише збереженню якісних характеристик земель, а й забезпеченню захисту прав їх власників. З цієї метою необхідним вбачається внесення ряду змін до земельного законодавства України, зокрема Земельного кодексу України, Законів України «Про землеустрій» та «Про оренду землі».

Ключові слова: агрохімічний паспорт, деградація земель, договір оренди земельної ділянки, ґрунти, землі сільськогосподарського призначення, моніторинг земель, охорона земель, родючість

Актуальність.

Деградація земель є одними з найбільш серйозних викликів для сталого розвитку України. Адже, безсистем-

не, нераціональне, виснажливе використання сільськогосподарського земельного фонду України як в радянські часи, так і в період незалежності спричинило настання масштабної

деградації ґрунтового покриву (Кулинич, 2011: 517). Згідно з даними, наведеними у Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням, схваленій розпорядженням КМУ від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р., у наслідок деградації земель протягом 1986–2010 років вміст гумусу зменшився на 0,22 % і становить 3,14 %. За цей період втрати гумусу в орному шарі становили 5500 кілограмів на га. Щороку з урожаєм сільськогосподарських культур з кожного гектара безповоротно відчужуються 77-135 кг поживних речовин (азот, фосфор, калій). Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є удосконалення державної системи моніторингу довкілля, у т. ч. земель (включаючи великомасштабні ґрунтові обстеження та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення). Особливе значення приділяють проведенню агрохімічної паспортизації країни ЄС. Як зазначається у науковій літературі, фермери, які погоджуються дотримуватися правил «доброї сільськогосподарської практики», щороку отримують за рахунок коштів Євросоюзу виплати на розвиток сільськогосподарського виробництва. До заяви на отримання дотації фермери додають агрохімічний паспорт полів, який використовується для виробництва сільськогосподарської продукції, та детальний звіт за минулий рік про стан ведення товарного виробництва (Велічко, Мартин & Новаковська, 2020).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі проблеми правового регулювання моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, однією із складових якого є їх

агрохімічна паспортизація, піднімалися у наукових працях ряду вітчизняних фахівців у галузі земельного права, зокрема: П.Ф. Кулинича, Т.В. Лісової, М.В. Мозальнової, Т.К. Оверковської.

Мета цієї статті – здійснити науково-теоретичний аналіз правових засад агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення в Україні. Окрема увага приділена аналізу земельного законодавства у сфері використання даних агрохімічної паспортизації при передачі земельних ділянок у власність або наданні їх у користування, в т. ч. на умовах оренди.

Результати.

Про необхідність проведення агрохімічної паспортизації всіх сільськогосподарських земель неодноразово зазначалося у законодавстві незалежної України. Так, з метою здійснення державного контролю за зміною показників родючості та забруднення ґрунтів токсичними речовинами і радіонуклідами, раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, ще у 1995 р. було передбачено запровадити їх суцільну агрохімічну паспортизацію, яка мала бути проведена у період до 2000 р. (п. 2 Указу Президента України від 2 грудня 1995 р. № 1118). Але вказані заходи так і не були реалізовані на практиці. Це зумовило прийняття ряду нормативно-правових актів, в яких передбачалися подальші дії в зазначеній сфері. Зокрема, Програмою діяльності КМУ «Назустріч людям», ставилося завдання у 2005 році розробити проект Закону України «Про державну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» (п. 304 постанови КМУ від 6 травня 2005 р.

№ 324). В подальшому, необхідність проведення державної агрохімічної паспортизації таких земель з видачею їх власникам відповідних документів державного зразка передбачалась Указом Президента України від 7 квітня 2006 р. № 295 «Про цільовий план Україна – НАТО на 2006 рік у рамках плану дій Україна – НАТО», з призначенням строку виконання протягом року (п. 3). Крім того, у ряді «програмних» документів уряду (зокрема: Програма діяльності КМУ «Український прорив: для людей, а не політиків» (п. 3.6 постанови КМУ від 16 січня 2008 р. № 14), Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалена розпорядженням КМУ від 17 жовтня 2013 р. № 806-р., Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схвалена розпорядженням КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437-р.) йдеться про важливість запровадження таких заходів. І, на решті, Національним планом дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затвердженим розпорядженням КМУ від 30 березня 2016 р. № 271-р., передбачається необхідність проведення ґрунтово-агрохімічного обстеження та агрохімічної паспортизації земельних ділянок сільськогосподарського призначення протягом 2016-2025 рр. (п. 17). Тим не менш, не дивлячись на систематичне прийняття «програмних» документів, процес агрохімічної паспортизації земель залишається незавершеним до цього часу. Тому, доцільно підтримати думку Т.В. Лісової, що сьогодні існує нагальна потреба перетворити в реальну дійсність ідеї, проголошені в чисельних нормативно-правових актах й гарантувати належні умови для втілення їх у життя (Лісова, 2020: 19).

Згідно з Законом України від 19 червня 2003 р. «Про державний контроль за використанням та охороною земель», агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення – обов’язкове агрохімічне обстеження ґрунтів з видачею агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки, в якому фіксуються початкові та поточні рівні забезпечення поживними речовинами ґрунтів, рівні їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами (ст. 1). Агрохімічна паспортизація орних земель здійснюється через кожні 5 років, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень – через кожні 5–10 років (ст. 54 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р.). Результатом її проведення є складання агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки – документа, що містить дані щодо агрохімічної характеристики ґрунтів і стану їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами (п. 1.2. Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки, затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 536 від 11 жовтня 2011 р.). Як зазначає М.В. Мозальова, метою агрохімічної паспортизації є: а) поліпшення реалізації державної політики з використання та охорони земель сільськогосподарського призначення; б) проведення їх сертифікації; в) визначення умов для раціонального використання органічних, мінеральних та бактеріальних добрив, хімічних та інших агрохімікатів; г) надання висновків щодо зміни показників родючості ґрунтів та екологічного стану земель для здійснення економічного стимулювання заходів щодо охорони та використання земель й підвищення родючості ґрун-

тів, д) видача й анулювання спеціальних дозволів на зняття й перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок (Мозальова, 2011: 10).

Дані агрохімічної паспортизації використовуються в процесі регулювання земельних відносин при: передачі у власність або наданні в користування, в т. ч. в оренду, земельної ділянки; зміні власника земельної ділянки або землекористувача; проведенні грошової оцінки земель; визначенні розмірів плати за землю; здійсненні контролю за станом родючості ґрунтів (ст. 37 Закону України «Про охорону земель»). Слід звернути увагу, що в спеціальних законодавчих актах, якими регулюються відносини у відповідній сфері (зокрема, в Земельному кодексі України (далі – ЗКУ), Законах України від 22 травня 2003 р. «Про землеустрій», від 6 жовтня 1998 р. «Про оренду землі» та від 11 грудня 2003 р. «Про оцінку земель») не згадується про необхідність проведення агрохімічної паспортизації у вищеперерахованих випадках. Хоча, з метою створення ефективного механізму проведення агрохімічної паспортизації земель, у науковій літературі висловлювалася пропозиція про внесення відповідних змін до ЗКУ щодо обов'язкової наявності при передачі земельної ділянки у власність та користування, у т.ч. на умовах оренди, агрохімічного паспорта земельної ділянки (Єлькін, 2013: 35).

Вказане створює умови для неможливості застосування вищезазначених положень Закону України «Про охорону земель» на практиці. Так, при розгляді питання про передачу земельної ділянки у власність, слід звернути-

ся до аналізу постанови Верховного Суду від 19 серпня 2020 р. у справі № 287/587/16-ц. В ній зазначається, що агрохімічний паспорт не належить до переліку документів, які подаються в обов'язковому порядку при відведенні земельних ділянок у власність. Порядок набуття у власність земельної ділянки для ведення, зокрема, особистого селянського господарства, визначений ЗКУ, Законом України «Про землеустрій», не встановлює вимоги щодо надання агрохімічного паспорта земельної ділянки, тобто агрохімічна паспортизація земельних ділянок не покладається на громадянина, зацікавленого у приватизації земельної ділянки, а є складовою моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, який здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (сьогодні це Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України¹ – примітка автора) (Постанова Верховного Суду, 2020). Таким чином, можна дійти висновку, що не дивлячись на те, що у Законі України «Про охорону земель» міститься пряма вказівка про необхідність використовувати дані агрохімічної паспортизації при передачі у власність земельних ділянок, їх відсутність не є підставою для анулювання прийнятих рішень або визнання договорів, спрямованих на перехід права власності на земельну ділянку, недійсними.

Окремо розглянемо чи є необхідним проведення агрохімічної паспортизації при укладенні договору оренди земель сільськогосподарського

¹ Згідно з Положенням про моніторинг земель, затвердженим постановою КМУ від 20 серпня 1993 р. № 661 та Положенням про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України затвердженим постановою КМУ від 20 серпня 2014 р. № 459.

призначення. Законом України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляції)» було скасовано ряд істотних умов договору оренди землі, які давали можливість орендодавцеві контролювати її використання орендарем (наприклад, умови використання та цільове призначення земельної ділянки, умови збереження стану об'єкта оренди, визначення сторони, яка несе ризик випадкового пошкодження (знищення) об'єкта оренди). Як слушно зазначає П.Ф. Кулинич, таке спрощення порядку укладення та виконання договорів оренди земель, вигідне орендарям, але порушує конституційне право власності селян-орендодавців сільськогосподарських угідь та може призвести до значних матеріальних втрат (Кулинич, 2015: 53). Адже орендарі практично не несуть відповідальність за погіршення стану орендованих земельних ділянок. Хоча, слід вказати, що у Типовому договорі оренди землі, затвердженому постановою КМУ від 3 березня 2004 р. № 220, міститься положення, згідно з яким у разі оренди земельної ділянки (земельних ділянок) сільськогосподарського призначення (сільськогосподарських угідь) державної та/або комунальної власності у п. 7 «Інші особливості об'єкта оренди, які можуть вплинути на орендні відносини» договору зазначаються дані агрохімічного паспорта земельної ділянки (земельних ділянок). Крім того, закріплено право орендодавця вимагати від орендаря збереження родючості ґрунтів шляхом проведення не рідше ніж один раз на три роки перевірки стану орендованої земельної ділянки (оренованих земельних ділянок)

щодо відповідності показникам агрохімічного паспорта земельної ділянки. А у разі оренди вищезгаданої категорії земель приватної власності рекомендується у цьому ж пункті договору зазначати дані агрохімічного паспорта земельної ділянки (земельних ділянок). Таким чином, використання агрохімічного паспорта є обов'язковим при укладенні договорів оренди земельних ділянок державної власності і добровільним при укладенні вказаних договорів з земельними ділянками приватної власності. На наш погляд, такий підхід законодавця є досить непослідовним, адже в обох випадках важливим є збереження якісного стану земельних ділянок, які передаються в оренду. При цьому, орендодавець в особі відповідних органів державної влади або місцевого самоврядування захищений від свавілля орендаря, а в особі приватного власника – ні. Вважаємо, що при укладенні договору оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, не залежно від того, в якій формі власності вони перебувають, мають використовуватися дані агрохімічного паспорта. За таких умов орендарі будуть зобов'язані повертати земельну ділянку у стані не гіршому, порівняно з тим, у якому одержали її в оренду. Більше того, як слушно зазначає Т.В. Лісова, для забезпечення збереження земель необхідним є внесення зміни до ст. 25 Закону України «Про оренду землі» щодо закріплення цього обов'язку за орендарем (Лісова, 2020: 211). Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що обов'язкове проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення при укладенні договорів оренди є не тільки одним із шляхів збереження

їх якісних характеристик, а й сприяє забезпеченню захисту прав їх власників. Враховуючи, що вказані відносини регулюються Законом України «Про оренду землі», вважаємо за необхідне передбачити в ньому положення щодо врахування даних агрохімічного паспорта при укладенні договорів оренди земель сільськогосподарського призначення.

На жаль, сьогодні можна спостерігати досить негативні тенденції в українському земельному законодавстві, які спрямовані на скасування агрохімічної паспортизації земель. Так, проектом Закону України від 1 жовтня 2019 р. (реєстр. № 2194) «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» (проект Закону, 2019), у ст. 34 Закону України «Про охорону земель» передбачено замінити слова «агрохімічної паспортизації земель» словами «агрохімічних обстежень ґрунтів». Крім того встановлюється, що такі обстеження використовуються в процесі регулювання земельних відносин лише при: проведенні грошової оцінки земель; визначенні розмірів плати за землю; здійсненні контролю за станом родючості ґрунтів. Відповідно, замість створення дієвого механізму забезпечення збереження якісного стану ґрунтів, законодавець пропонує взагалі відмовитися від проведення агрохімічної паспортизації при передачі у власність або наданні в користування, в т. ч. в оренду, земельної ділянки. І це при тому, що у земельно-правовій літературі агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення розглядається як правова форма державного превентивного контролю, що полягає у проведенні агрохімічних

робіт, фіксації їх якісних показників в агрохімічному паспорті земельної ділянки (поля), аналізі та наданні висновків з метою виявлення та попередження порушень норм землекористування (Мозальова, 2011: 10).

Висновки і перспективи.

Забезпечення охорони земель сільськогосподарського призначення є неможливим без створення дієвого механізму збереження якісного стану ґрунтів, що вимагає проведення їх агрохімічної паспортизації. В умовах відкриття ринку сільськогосподарських земель, обов'язкове використання даних агрохімічних паспортів при зміні власника земельної ділянки або укладення договорів оренди, є особливо важливим. Дотримання вказаної вимоги сприятиме не лише збереженню якісних характеристик земель, а й забезпеченню захисту прав їх власників. З цією метою необхідним вбачається внесення ряду змін до земельного законодавства України, зокрема ЗКУ, Законів України «Про землеустрій» та «Про оренду землі».

Список використаних джерел

1. Величко В.А., Мартин А.Г., Новаковська І.О. Моніторинг ґрунтів України – проблеми землевпорядного, ґрунтознавчого та наукового забезпечення. Вісник аграрної науки. 2020. № 7 (808). С. 5–16.
2. Елькін С.В. Межі здійснення прав на землю агроландшафтів. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: 3б. матеріалів круглого столу (м. Харків, 24.05.2013 р.) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Харків: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, 2013. С. 34–35.

3. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: Монографія. Київ: Логос, 2011. 688 с.
4. Кулинич П.Ф. Проблема дерегуляції правового регулювання земельних відносин в Україні. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 22–23.05.2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчува / за ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 50–54.
5. Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель. Теоретичні і практичні проблеми. Монографія. Харків: «Юрайт», 2020. 396 с.
6. Мозальова М.В. Правові засади моніторингу ґрунтів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
7. Постанова Верховного Суду від 19.08.2020 р. у справі № 287/587/16-ц. URL: <http://iplex.com.ua> (дата звернення: 21.10.2020 р.).
8. Проект Закону України від 01.10.2019 р. (реєстр. № 2194) «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66970 (дата звернення: 21.10.2020 р.).
2. Yelkin, S.V. (2013). Mezhi zdiisnennia prav na zemliu ahrolandshaftiv. Suchasni dosiahnennia nauk zemelnoho, aharnoho ta ekolohichnoho prava: Zb. materialiv kruhloho stolu [Limits of exercising land rights to agricultural landscapes. Modern achievements of the sciences of land, agricultural and environmental law] (Kharkiv, 24.05.2013) / za red. Shulhy M.V., Sannikova D.V. Kharkiv: Natsionalnyi universytet «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho», Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy, 34–35 (in Ukrainian).
3. Kulynych, P.F. (2011). Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine]. Kyiv: Lohos, 688 (in Ukrainian).
4. Kulynych, P.F. (2015). Problema derehuliatzii pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn v Ukraini. Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku aharnoho, zemelnoho i ekolohichnoho prava [The problem of deregulation of legal regulation of land relations in Ukraine. Current trends and prospects for the development of agricultural, land and environmental law]: Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 22–23.05.2015), prysviachenoi 90-richchiu vid narodzhennia akademika V.Z. Yanchuva / za red. V.M. Yermolenka. Kyiv: Vydavnychiy tsentr NUBiP Ukrainy, 50–54 (in Ukrainian).
5. Lisova, T.V. (2020). Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel. Teoretychni i praktychni problemy [Legal support for land restoration. Theoretical and practical problems]. Kharkiv: «Iurait», 396 (in Ukrainian).
6. Mozalova, M.V. (2011). Pravovi zasady monitorynhu gruntiv [Legal bases of soil monitoring]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
7. Postanova Verkhovnoho Sudu 19.08.2020 u spravi № 287/587/16-ts [The decision of the Supreme Court of 19.08.2020 in the case № 287/587/16-ts]. Available at: <http://iplex.com.ua> (in Ukrainian).

References

1. Velychko, V.A., Martyn, A.H. & Novakovska, I.O. (2020). Monitorynh gruntiv Ukrainy – problemy zemlevporiadnoho, gruntoznavchoho ta naukovoho zabezpechennia. Visnyk aharnoï nauky [Soil monitoring of Ukraine – problems of land management, soil science and scientific support. Bulletin of Agricultural Science], 7 (808): 5–16 (in Ukrainian).

8. Proekt Zakonu Ukrainy 01.10.2019 (reiestr. № 2194) «Pro vnesennia zmin do Zemelnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo udoskonalennia systemy upravlinnia ta derehulatsii u sferi zemelnykh vidnosyn» [About modification of the Land code of Ukraine and other legislative acts concerning improvement of system of management and deregulation in the field of land relations]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (in Ukrainian).

O.V. Hafurova (2020). LEGAL PRINCIPLES OF AGROCHEMICAL PASSPORTATION OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(4): 15-22.

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.002>.

Summary. *The article provides a scientific and theoretical analysis of the legal basis of agrochemical certification of land in Ukraine. It is indicated that ensuring the protection of agricultural land is impossible without the creation of an effective mechanism for maintaining the quality of soils, which requires their agrochemical certification. It is noted that despite the systematic adoption of «program» documents, this process remains unfinished so far*

Particular attention is paid to the analysis of land legislation in the field of use of agrochemical certification data in the transfer of land ownership or provision for use, including on lease. The author emphasizes that despite the direct indication of the need to use the data of agrochemical certification in the transfer of ownership of land contained in the Law of Ukraine «On Land Protection», their absence is not grounds for revocation of decisions or recognition of agreements aimed at transferring rights ownership of land, invalid.

The author concludes that in the conditions of opening of the market of agricultural lands, obligatory use of the data of agrochemical passports at change of the owner of the land plot or the conclusion of lease agreements is especially important. Compliance with this requirement will help not only to preserve the quality characteristics of land, but also to ensure the protection of the rights of their owners. To this end, it is necessary to make a number of changes to the land legislation of Ukraine, in particular the Land Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On Land Management» and «On Land Lease».

Keywords: *agrochemical passport, land degradation, land lease agreement, soils, agricultural lands, land monitoring, land protection, fertility*

СИСТЕМА ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. У статті проведено дослідження наукових підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення системи природоресурсного права та її основних рис і властивостей. Систему природоресурсного права визначено як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини. Встановлено, що система природоресурсного права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Проведено характеристику структурних елементів системи природоресурсного права й особливостей зв'язків між ними.

Ключові слова: система права, структура системи права, елементи системи права, система природоресурсного права, норми природоресурсного права, інститути природоресурсного права, підгалузі природоресурсного права, Загальна та Особлива частини природоресурсного права

Актуальність.

Місце природоресурсних відносин і регулюючих такі відносини правових норм у системі права є вкрай дискусійним питанням вже протягом багатьох десятиліть. Для того, щоб бути предметом самостійної галузі права, будь-яка сукупність суспільних відносин має бути системним явищем, мати в своїй основі об'єктивні системоутворюючі чинники та зв'язки, що об'єднують різноманітні суспільні відносини, які виникають у суспільстві. У зв'язку з цим дослідження системи природоресурсного права має важливе теоретичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню загальних теоретичних аспектів системи права присвячено роботи таких видатних представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, як: С.С. Алексєєва, Д.А. Керімова, Л.А. Луць, Н.М. Оніщенко, С.В. Полєніної, В.К. Райхера, О.Ф. Скакун та інших науковців. Окреслена проблематика з природоресурсного права була об'єктом наукового дослідження у працях таких учених, як: В.М. Єрмоленка, М.Д. Казанцева, І.Б. Калініна, І.І. Каракаша, В.В. Костицького.

Метою статті є розкриття теоретичних засад системи природоресурсного права, окреслення її властивостей, характеристика структурних елементів системи природоресурсного права й особливостей зв'язків між ними.

Результати.

Термін «система» (з грец. «systema») – складене з частин, сполучене) – це сукупність елементів, які перебувають у відносинах й зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність, єдність (Филосовский энциклопедический словарь, 1989: 584). «Система» у будь-якій галузі пізнання визначається як певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками (Загальна теорія держави і права, 2009: 244). Саме ці зв'язки здатні надавати внутрішньої організованості усім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність.

Науковці-правники характеризують систему як: упорядковану сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність та органічну єдність, внутрішню цілісність і автономність функціонування (Оніщенко, 2000: 63); цілісну сукупність (комплекс) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів (Луць, 2001: 48).

На думку В.М. Садовського, будь-яка система характеризується тим, що: 1) являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) утворює особливу єдність із середовищем; 3) являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи виступають як системи більш низького порядку

(Садовский & Юдин, 1969: 12). До властивостей системи можна віднести також: 1) наявність істотних зв'язків між елементами, їх властивостями, що перевершують по силі зв'язку цих елементів з елементами, що не входять до системи; 2) існування інтеграційних властивостей, тобто властивих системі в цілому, але не властивих жодному з її елементів окремо. Властивості системи хоча і залежать від властивостей елементів, але не визначаються ними повністю (Спицнадель, 2000: 118).

І.Б. Калінін узагальнює наведені властивості системи та їх визначення і наводить властивості об'єкта, необхідні й достатні для визнання його системою: 1) система завжди включає в себе елементи (не менше двох) і зв'язки (відносини) між ними; 2) будь-яка система може бути розчленована на підсистеми (системи нижчого рівня) і повністю або частково є підсистемою інших систем більш високого рівня; 3) цілісність системи визначає можливість як підвищення, так і зниження ступеня її впорядкованості, організації (ентропії), відображаючи властивість відкритості будь-якої системи; 4) система має мету і характеризується функцією (Калинин, 2009: 18).

Отже, система – це цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, що утворює особливу єдність та є одночасно елементом системи більш високого порядку.

Наведені ознаки і характеристики «системи», звісно, мають бути відображені й у понятті «система права», що є предметом дослідження багатьох науковців. Вітчизняні та зарубіжні вчені під системою права розуміють: внутрішню єдність, органічний взаємозв'язок та взаємодію

складових частин діючого в державі права, що відображає єдність складових його норм і розмежовує їх на галузі, підгалузі та інститути (*Теория государства и права*, 2006: 47); наукову конструкцію, яка має суб'єктивну основу, однак їх одночасно може існувати декілька (Райхер, 1975: 64); зумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм та водночас їх поділ на відповідні галузі й інститути (Поленина, 1982: 13); сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і групування норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі та підгалузі права) (Оніщенко, 2002: 102); об'єктивно обумовлена суспільними відносинами внутрішня структура права, що складається із взаємопов'язаних норм, інститутів, підгалузей і галузей права (*Теория государства и права*, 1997: 286).

Враховуючи вищенаведені визначення, систему природоресурсного права можна розглядати як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини, суспільства і держави.

Також слід зазначити, що система характеризується і внутрішньою організаційною структурою. Розмежування між системою і структурою проводив Д.А. Керимов, вважаючи, що систему можна розглядати як об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовними ознаками певних частин у структурно впорядковану цілісну

єдність, що володіє відносною самостійністю, стійкістю й автономністю функціонування. Структура – це внутрішній устрій системи. Розкрити структуру можна лише, з одного боку, через поділ її на окремі взаємопов'язані елементи, а з другого – через інтегрування (об'єднання) цих елементів в єдину систему (Керимов, 1972: 167).

Отже, структура системи природоресурсного права – це об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ її на окремі взаємопов'язані елементи: правові норми, інститути, підгалузі. Крім того, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ на загальну та особливу частини.

Норма права являє собою особливий різновид соціальних норм. Як і інші соціальні норми, наприклад моральні, етичні тощо, правові норми регулюють суспільні відносини, впорядковують їх і пропонують варіант суспільно корисної поведінки, яка підтримується заходами соціального примусу. Будучи специфічним регулятором суспільних відносин, право водночас виступає їх додатковим регулятором, воно виникає, коли інші регулятори з різних причин не можуть ефективно регулювати відповідні відносини. Норми права можуть містити приписи, ідентичні приписам інших регулятивних систем, але як тільки припис стає правовим, його зміст вибирається у форму, відповідну правилам юридичної техніки, і функціонує саме як юридична правило.

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, гру-

пових та індивідуальних інтересів, забезпечується всіма заходами державного впливу (Скакун, 2001: 275).

На думку С.С. Алексєєва, юридичні (правові) норми – це «цеглинки», вихідні елементи всієї будівлі права даної країни, що складаються на основі типізованих рішень життєвих ситуацій. З цих «цеглинок» складаються правові інститути, тобто комплекси норм з тих чи інших питань – різноманітні блоки у «будинку права». А ось із блоків правових інститутів утворюються галузі права (Алексєєв, 1999: 44). В.В. Костицький визначає правову норму як найменшу структурну складову у системі права – конкретне правило поведінки, установлене або санкціоноване і забезпечуване державою. Вчений порівнює норму права з молекулою речовини – найменшою її складовою, яка зберігає властивості цієї речовини. Норма права – це найменша частинка права, яка зберігає властивості й особливості права (Костицький, 2009: 132).

Отже, норма природоресурсного права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою як регулятор природоресурсних відносин і визначає права та обов'язки суб'єктів цих відносин.

При цьому, ґрунтуючись на науковій позиції І.Б. Калініна (Калинин, 2009: 19), норму природоресурсного права як елемент системи природоресурсного права можна розглядати у трьох різних (хоча і пов'язаних) якостях: елемент-явище, елемент-властивість (якість) і елемент-відношення. Норма природоресурсного права виступає як: 1) явище правової дійсності, об'єктивоване у нормативно-правовому акті природоресурсного законодавства; 2) властивість (якість)

– передбачені нормою суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів природоресурсного права, на які вона поширюється; 3) норма як відношення задає (передбачає) природоресурсні відносини між суб'єктами права, що виникають при реалізації ними суб'єктивних прав або виконанні юридичних обов'язків під час використання природних ресурсів.

Системність вчення про норми права підкреслюється й наявністю певних їх класифікаційних груп. У теорії права виділяють види норм права: 1) за предметом правового регулювання (за галузями права); 2) за методом правового регулювання (за формою закріплення бажаної поведінки суб'єктів права) – імперативні і диспозитивні; 3) за функціональною спрямованістю (за функціями права) – регулятивні й охоронні та інші.

Імперативні – це норми, що виражають у категоричних розпорядженнях держави чітко позначені дії і не допускають відхилень від вичерпного переліку прав та обов'язків суб'єктів (Скакун, 2001: 277). Наприклад, ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. передбачена обов'язковість додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів: а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища; в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів тощо. Відповідно до ч. 5 ст. 22 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р.

визначена заборона передачі земель сільськогосподарського призначення у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам.

Диспозитивні норми – це норми, в яких держава передбачає варіант поведінки і дозволяє сторонам регульованих відносин самим визначити права й обов'язки в окремих випадках (Скаун, 2001: 277). Так, ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів. Статтею 131 Земельного кодексу України передбачено, що громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод.

Переважає число норм природоресурсного права за функціональною спрямованістю належать до регулятивних, тобто за їх допомогою встановлюються права й обов'язки суб'єктів природоресурсних відносин щодо використання і відтворення відповідного природного ресурсу. Наприклад, норми глави 10 «Види і порядок водокористування» Водного кодексу України від 06.06.1995 р., глави 13 «Використання лісових ресурсів» Лісового кодексу України від 21.01.1994 р., глави 2 «Надання надр у користування» Кодексу України про надра від 27.07.1994 р.

тощо. Щодо охоронних норм природоресурсного права, тобто тих, які встановлюють способи юридичної відповідальності за порушення прав і невиконання обов'язків, закріплених у регулятивних нормах, то вони носять бланкетний характер, тобто відсилають до норм інших галузей права. Так, відповідно до ст. 211 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством. Статтею 105 Лісового кодексу України передбачено, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом. Аналогічний припис міститься у ст. 65 Кодексу України про надра.

Наявність норм загальної дії обумовлено єдністю предмета правового регулювання галузі природоресурсного права. Різні природні ресурси є складовою частиною єдиної природи і перебувають у нерозривному зв'язку. Тому правове регулювання водокористування, лісокористування, надрокористування тощо має у своїй основі ідентичні правові принципи й підходи. Природні властивості окремих природних ресурсів обумовлюють однотипність підходів до правового регулювання відносин щодо їх використання. Врахування особливостей зазначених відносин призводить до встановлення у природоресурсному праві норм, що поширюють свою дію на відносини, пов'язані з використанням певних видів природних ресурсів. Незважаючи на спільність відносин із використання різних природних ресурсів, існує специфіка правового регулювання окремих видів використання природ-

них ресурсів, що передбачає існування у системі природоресурсного права норм особливого дії.

Наступним елементом системи права є правовий інститут (або інститут права). Інститут права – це система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин. Це необхідна ланка у цілісній системі права. Головне призначення інституту права – у межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суцільне, відносно закінчене регулювання.

Дослідження даної правової категорії дало змогу ряду вчених – теоретиків права виділити відмітні ознаки, сформулювати поняття і провести класифікацію правових інститутів. С.С. Алексєєв визначив правовий інститут як самостійний елемент системи права, який володіє наступними ознаками: фактична і юридична однорідність правових норм, що регулюють чітко визначену ділянку суспільних відносин; внутрішня організація охоплюваного нормативного матеріалу, що свідчить про наявність у правовому інституті своєї структури; зовнішня відособленість (Алексєєв, 1975: 119–135).

Аналізуючи категорію правового інституту, Д.А. Керімов виділив його істотні ознаки: сформована всередині галузі права група правових норм у вигляді її відокремленої частини, що регулюють з необхідною деталізацією типові суспільні відносини і в силу цього набувають відносної самостійності, стійкості і автономності функціонування (Керімов, 2000: 75). При цьому науковець дійшов висновку, що інститут права відрізняється від галузі права насамперед обсягом

регулювання: він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише різні сторони одного типового суспільного відношення. Разом із тим інститут права має спільні з галуззю права характеристики: об'єктивну відокремленість й органічну єдність компонентів, специфічність методу, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування, хоча й іншого рівня (Керімов, 2000: 77).

В.С. Якушев виділяв матеріальну та юридичну ознаки правового інституту. Матеріальною ознакою інституту є наявність відносно самостійного суспільного відношення, тобто предмета правового регулювання. Юридична ознака полягає у тому, що правовий інститут – це сукупність норм, яка опирається на норму закону, що закріплює основне відношення (визначає його учасників, зміст, предмет, результат). Ця норма є підставою для формування правового інституту як сукупності норм (Якушев, 1970: 61).

У науковій літературі позиції вчених у пошуках головної ознаки правового інституту дещо відрізняються: одні пропонують об'єднувати в інститут правові норми за предметом регулювання (Д.А. Керімов, О.Ф. Скакун, В.С. Якушев), а інші – за методом регулювання суспільних відносин (С.С. Алексєєв). Проте предмет та метод – це ті інструменти, без яких неможливо провести аналіз жодної норми права, незалежно від мети дослідження, оскільки вони діють у взаємозв'язку та доповнюють один одного.

Отже, інститут природоресурсного права – це сукупність правових норм, покликаних регулювати у межах предмета даної галузі права певну, відносно самостійну групу однорідних суспільних відносин.

При цьому інститути природоресурсного права відрізняються між собою: специфікою предмета регулювання у межах загальногалузевого предмета; особливим суб'єктним складом; видовою своєрідністю правових норм, що їх становлять; специфічними принципами; власними функціями; колом джерел, що забезпечують їх нормативну відокремленість; мірою участі інших галузей права у регулюванні відносин, що становлять предмет того чи іншого інституту.

Через категорію «інститут природоресурсного права» систему природоресурсного права як галузі права можна визначити як науково обґрунтоване, логічно послідовне розміщення інститутів природоресурсного права, нормами яких регулюються суспільні природоресурсні відносини.

На основі предмета і методу правового регулювання вченими теорії права запропоновано класифікацію правових інститутів. Насамперед інститути поділяються за галузями права. За сферою поширення розрізняють інститути галузеві й міжгалузеві (комплексні), за функціональною роллю – регулятивні та охоронні, за елементним складом – прості й складні тощо.

Наприклад, класифікація інститутів на галузеві і міжгалузеві залежить від того, чи розташовується група правових норм всередині однієї галузі або ж об'єднує в собі правові норми, які належать до окремих галузей права. Галузевий інститут складається з норм однієї конкретної галузі права, а міжгалузевий – з норм двох і більше галузей права (Керимов, 1972: 176). Міжгалузеві (комплексні) правові інститути проявляються у сфері дії споріднених галузей права; являють собою не механічну сукупність, а гармонійне поєднання різногалу-

зевих правових норм, що регулюють однорідні відносини; відповідні норми проходять істотну переробку, модифікацію щодо специфіки предмета і метода правового регулювання іншої галузі права (Сырых, 2002: 17). Міжгалузеві (комплексні) правові інститути характеризуються тим, що: норми однієї галузі права застосовуються в іншій галузі права; норми закріплюються, як правило, у джерелах галузі, яка їх запозичує; норми проходять змістовну переробку, модифікацію відповідно до специфіки предмета і методу галузі, що їх запозичила; норми застосовуються виключно у межах однієї галузі права, яка їх запозичила (Сырых, 2002: 22).

Наприклад, у системі природоресурсного права до міжгалузевих правових інститутів можна віднести інститут права власності на природні ресурси, інститут юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства тощо.

Поняття системи галузі права, окрім іншого, пов'язують також із такою юридичною категорією, як підгалузь права. Підгалузь права належать до факультативних елементів системи права, адже вони не є обов'язковими й присутні не в усіх галузях права. Підгалузь права можна розглядати як тимчасовий, динамічний елемент системи права, що свідчить про процеси розвитку, які відбуваються у певній галузі права. Теоретики права характеризують підгалузь права як систему однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права (Скакун, 2001: 249).

Підгалузі як структурному елементу галузі права притаманні такі юридичні ознаки: на відміну від правового інституту підгалузь не є обов'язковим структурним компо-

нентом кожної галузі права; підгалузь завжди представляє об'єднання як мінімум двох правових інститутів; це об'єднання не довільно обраних, а лише предметно пов'язаних і логічно сумісних правових інститутів; якщо галузь права регулює певний рід суспільних відносин, то підгалузь – певний вид відносин у межах даного роду, тобто підгалузь має власний предмет правового регулювання, а відносини що до нього входять, визначають внутрішню структурну диференціацію підгалузі на відповідні правові інститути; підгалузь не володіє власним особливим методом правового регулювання, а використовує метод тієї галузі права, до складу якої вона входить; для підгалузі характерна юридична цілісність правових норм, тобто такий ступінь її внутрішньої організації, що допомагає підгалузі виступити як неподільне ціле при взаємодії з іншими компонентами правової матерії; для підгалузі характерна певна законодавча відокремленість у межах відповідної галузі права, що виражається у відокремленості правових норм у певних нормативно-правових актах (Бабошин, 2011: 142).

У системі природоресурсного права сформовані такі структурні елементи, як підгалузі, яким притаманні усі наведені ознаки. Зокрема, йдеться про земельне, водне, лісове, надрове, флористичне, фауністичне право. При цьому слід зазначити, що в юридичній науці відповідні сукупності норм вже давно і нерідко називають самостійними галузями права. У представлений роботі такі сукупності норм розглядаються як підгалузі природоресурсного права, а не самостійні галузі права, що складаються з відповідних правових інститутів.

Наявність норм, що регулюють відносини щодо використання усіх природних ресурсів (норм загальної дії), і норм особливої дії тягне необхідність об'єднання природоресурсних інститутів і виділення у природоресурсному праві Загальної та Особливої частин.

Загальна частина природоресурсного права включає у себе ряд правових інститутів, що містять норми загальної дії, які регулюють відносини, пов'язані з використанням будь-яких видів природних ресурсів на праві власності і праві користування, встановлюють принципи використання природних ресурсів, правовий статус суб'єктів й правовий режим об'єктів природоресурсних правовідносин. Як зазначає В.М. Єрмоленко, інститути загальної частини містять правові норми, що мають узагальнений характер дії і є спільними для всіх видів природоресурсних відносин, які підлягають правовому регулюванню (Єрмоленко, 2010: 63). Правові норми та інститути особливої частини регулюють певні, відносно відокремлені групи суспільних відносин і мають менший ступінь загальності. Норми цих інститутів спрямовуються на врахування особливостей різних видів природоресурсних відносин (Єрмоленко, 2010: 63).

Структура системи природоресурсного права вперше була запропонована М.Д. Казанцевим у 1967 р. і передбачала в якості структурних складових такі основні інститути: 1) право виключної державної власності на природні ресурси; 2) єдиний державний фонд природних ресурсів; 3) кадастр природних ресурсів СРСР; 4) право користування природними ресурсами; 5) принципи охорони природи; 6) відповідальність за по-

рушення норм права, що регулюють використання та охорону природних ресурсів. На думку М.Д. Казанцева, це Загальна частина природоресурсного права. До Особливої частини вчений відносив земельне, водне, лісове, надрове право і право на дику фауну (Казанцев, 1967: 4).

Порушена проблематика є предметом наукових досліджень І.Б. Калініна. У системі природоресурсного права вчений виділяє групи норм загальної, особливої та одиничної дії (Калинин, 2009: 198). Наявність у системі природоресурсного права норм загальної дії, норм особливої та одиничної дії, як зазначає науковець, зумовлює необхідність виокремлення Загальної та Особливої частин (Калинин, 2009: 199).

При цьому до загальної частини природоресурсного права І.Б. Калінін відносить такі правові інститути: 1) загальні положення природоресурсного права, включаючи норми, що визначають предмет, сферу дії, особливості методу правового регулювання, принципи галузі; 2) право власності на природні ресурси й виняткові суверенні права держави на них; 3) природокористування; 4) об'єкти і суб'єкти природоресурсних правовідносин; 5) державне управління раціональним і безпечним використанням природних ресурсів. До інститутів Особливої частини природоресурсного права: 1) правове регулювання надрокористування; 2) правове регулювання водокористування; 3) правове регулювання лісокористування; 4) правове регулювання використання об'єктів тваринного світу (Калинин, 2009: 52).

І.І. Каракаш до загальної частини галузі природоресурсного права відносить: предмет природоресурсного права, особливості становлення

і розвитку природоресурсного законодавства і права, джерела природоресурсного права, природоресурсні правовідносини, право власності на природні об'єкти та право природокористування, а також управління та контроль у сфері природокористування. Загальна частина природоресурсного права, як зазначає вчений, містить сукупність правових норм, що регулюють відповідні групи природоресурсних відносин, яким притаманні свої невід'ємні загальні риси (Каракаш, 2005: 40–41).

Особлива частина природоресурсного права, на думку І.І. Каракаша, складається з інститутів, що регулюють окремі види поресурсних відносин, зокрема: правове регулювання використання земельних ресурсів, правовий режим використання надр та корисних копалин, правове регулювання використання вод та водних ресурсів, правове регулювання використання природних ресурсів морської економічної зони та континентального шельфу, правове регулювання використання об'єктів та ресурсів рослинного світу, правовий режим використання лісів та лісових ресурсів, правове забезпечення використання об'єктів та ресурсів тваринного світу, правове регулювання використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, правове регулювання використання курортних та лікувальних об'єктів і територій, правове регулювання використання оздоровчих та рекреаційних територій і об'єктів, правовий режим використання природних ресурсів екологічно уражених об'єктів та забруднених територій (Каракаш, 2005: 40–41).

Проте з наведеними науковцями елементами Загальної частини природоресурсного права навряд чи

можна погодитися, адже предмет, метод принципи природоресурсного права є скоріше категоріями науки чи навчальної дисципліни природоресурсного права, а не галузі права як певної сукупності правових норм.

Отже, з урахуванням окреслених наукових позицій до інститутів Загальної частини природоресурсного права слід віднести: право власності на природні ресурси; право користування природними ресурсами; правове регулювання відтворення природних ресурсів; правове забезпечення управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів; юридичну відповідальність за порушення природоресурсного законодавства. Відносини, що виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів, регулюють норми, включені до Особливої частини: земельне право; водне право; лісове право; надрове право; флористичне право; фауністичне право. Система природоресурсного законодавства, в цілому відображаючи систему природоресурсного права, містить низку норм, присвячених охороні природних ресурсів. Однак це не є підставою для включення відносин з охорони природних ресурсів у предмет і систему природоресурсного права. Така особливість нормативних актів свідчить про «екологізацію» системи природоресурсного права.

Елементи системи (правові інститути, окремі норми) і частини системи природоресурсного права знаходяться між собою як у певних зв'язках, у тому числі взаємних, так і у відношеннях один з одним. Зв'язок норм і правових інститутів може бути встановлений у тих випадках, коли зміна однієї норми (їх сукупності) тягне зміну іншої норми або ряду норм. Структура системи природо-

ресурсного права характеризується зв'язками і відносинами, що існують між елементами системи. Причому це не будь-які зв'язки, а такі, які здатні забезпечити цілісність системи. Для поняття структури характерний особливий тип відносин, це система зв'язків, що забезпечує впорядкованість елементів, їх відносну стійкість (Философия, 1997: 101). Зв'язок, цілісність і зумовлена ними стійка структура – це відмінні ознаки будь-якої системи (Керимов, 1972: 328). Структура визначається як спосіб зв'язку елементів (Философия, 1997: 301); стійка картина взаємних відносин елементів цілісного об'єкта; особливий тип відносин (Спицнадель, 2000: 112, 116); сукупність елементів і зв'язків або відносин (Садовский & Юдин, 1969: 19–20).

При цьому структурні зв'язки – це зв'язки, що визначають будову системи права, здатну виконувати свою функцію. Кожен структурний зв'язок одночасно є і зв'язком функціональним, оскільки структура служить для виконання функцій, існує заради функції (Луць, 2001: 48).

Крім того, вчені вказують також на існування умов, що обмежують відносини єдності між елементами системи – закони композиції (граничні умови). Такі закони характеризують систему, але не включаються до неї, є зовнішніми факторами, визначають характер, властивості системоутворюючих елементів структури системи. Граничні умови самі по собі не забезпечують цілісність елементів. Вони лише фіксують параметри, у межах яких може бути реалізована система (Спицнадель, 2000: 27).

В якості таких умов для природоресурсного права виступають ті чи інші об'єктивні закони розвитку і

взаємодії природи та суспільства. Це такі закони природничих наук, як екологія, біологія, геологія та інші. У гуманітарних науках це закони економіки, соціології, суспільного розвитку. Людина – це соціальна істота, тому в якості граничних умов повинні виступати і такі закони (принципи) розвитку суспільства, як рівність людей, пріоритет прав і свобод людини, вимоги сталого розвитку тощо. Закони економічного розвитку не зумовлюють системності природоресурсного права, але задають умови, відповідно до яких повинен бути встановлений режим правового використання природних ресурсів. Наука геологія, як така, не є гарантією системності природоресурсного права. Але вона визначає граничні умови і тим самим технологічний процес пошуку, розвідки, розробки родовищ корисних копалин. Відповідно до окреслених законів визначаються суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню, вибудовується система природоресурсного права як галузі.

Висновки і перспективи.

Отже, систему природоресурсного права можна визначити як інтегровану й організовану сукупність правових норм, що поєднані між собою внутрішніми зв'язками і регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини, суспільства і держави. Система природоресурсного права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Це об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ її на окремі взаємопов'язані

елементи: правові норми, інститути, підгалузі. До того ж, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ на загальну та особливу частини.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
2. Алексеев С.С. Структура советского права. Москва: Юридическая литература, 1975. 264 с.
3. Бабошин О.А. Система конституционного права как отрасли российского права: вопросы теории и практики: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.02 / Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2011. 218 с.
4. Ермоленко В.М. Аграрне право як самостійна галузь права України. Аграрне право України: підручник. В.М. Ермоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін. / за заг. ред. В.М. Ермоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 43–65.
5. Загальна теорія держави і права: підручник. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
6. Казанцев Н.Д. Природноресурсовое право и его пределы как интегрированной отрасли. Вестник Московского университета. 1967. Сер. X «Право». № 6. С. 3–9.
7. Калинин И.Б. Природоресурсное право: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. 350 с.
8. Каракаш І.І. Предмет і система природноресурсового права. Природноресурсове право України: навчальний посібник / за ред. І.І. Каракаша. Київ: Істина, 2005. С. 5–41.
9. Керимов Д.А. Законодательная техника: научно-методическое и учебное пособие. Москва: Издательство НОРМА, 2000. 125 с.

10. Керимов Д.А. Философские проблемы права. Москва: Мысль, 1972. 472 с.
11. Костицкий В.В. До питання про розвиток системи права та критерії його поділу на галузі (на прикладі екологічного та повітряного права). Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права / за ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2009. С. 130–142.
12. Луць Л. Критерії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 47–53.
13. Оніщенко Н.М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки. Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Вип. 2. Київ: Вид. дім «Юридична книга», 2000. С. 62–73.
14. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
15. Поленина С.В. Система советского права и перспективы ее развития. Советское государство и право. 1982. № 6. С. 9–21.
16. Райхер В.К. О системе права. Правоведение. 1975. № 3. С. 68–73.
17. Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Задачи, методы и приложения общей теории систем. Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1969. 520 с.
18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
19. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа. Санкт-Петербург: Издательский дом «Бизнес –пресса», 2000. 326 с.
20. Сырых В.М. Комплексные институты как компоненты российского права. Журнал российского права. 2002. № 10. С. 16–23.
21. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва: Юрид. лит., 2006. 776 с.
22. Теория государства и права: учебник / под ред. О.Ф. Скакун. Харьков, 1997. 704 с.
23. Филосовский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. Москва: Совесткая Энциклопедия, 1989. 839 с.
24. Философия: учебное пособие / под ред. В.И. Кириллова. Москва: Юристъ, 1997. 418 с.
25. Якушев В.С. О понятии правового института. Известия высших учебных заведений. Серия Правоведение. 1970. № 6. С. 61–67.

References

1. Alekseev, S.S. (1999). Pravo: azbuka – teoriya – fylosofiya: Opyt kompleksnogo yssledovaniya [Law: ABC – Theory – Philosophy: The Experience of Comprehensive Research]. Moskva: Statut, 712 (in Russian).
2. Alekseev, S.S. (1975). Struktura sovetskogo prava [The structure of Soviet law]. Moskva: Yurydicheskaya lyteratura, 264 (in Russian).
3. Baboshyn, O.A. (2011). Systema konstitutsyonnoho prava kak otrasly rossyiskoho prava: voprosy teoryy y praktyky [The system of constitutional law as a branch of Russian law: theory and practice]. Ekaterynburh, 218 (in Russian).
4. Yermolenko, V.M. (2010). Ahrarne pravo yak samostiina haluz prava Ukrainy. Ahrarne pravo Ukrainy [Agrarian law as an independent branch of Ukrainian law. Agrarian law of Ukraine]. V.M. Yermolenko, O.V. Hafurova, M.V. Hrebeniuk ta in. / za zah. red. V.M. Yermolenka. Kyiv: Yurinkom Inter, 43–65 (in Ukrainian).
5. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law] (2009). M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in. / za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 584 (in Ukrainian).
6. Kazantsev, N.D. (1967). Pryrodnoresursovoe pravo y eho predely kak yntehyrovanoi otrasly. Vestnyk Moskovskoho unyversyteta [Natural resource law and its limits as an integrated one were shaken off. Moscow University Bulletin]. Ser. X «Pravo», 6: 3–9 (in Russian).

7. Kalynyn, Y.B. (2009). Pryrodoresursnoe pravo [Natural resource law]. Tomsk: Yzd-vo Tom. un-ta, 350 (in Russian).
8. Karakash, I.I. (2005). Predmet i systema pryrodnoresursovoho prava. Pryrodnore-sursove pravo Ukrainy [Subject and system of natural resource law. Natural resource law of Ukraine] / za red. I.I. Karakasha. Kyiv: Istyna, 5–41 (in Ukrainian).
9. Kerymov, D.A. (2000). Zakonodatelnaia tekhnika [Legislative technique]. Moskva: Yzdatelstvo NORMA, 125 (in Russian).
10. Kerymov, D.A. (1972). Fylosofskye problemy prava [Philosophical problems of law]. Moskva: Mysl, 472 (in Russian).
11. Kostytskiy, V.V. (2009). Do pytannia pro roz-vyток systemy prava ta kryterii yoho podilu na haluzi (na prykladi ekolohichnoho ta po-vitrianoho prava). Pro ukrainske pravo: Cha-sopys kafedry teorii ta istorii derzhavy i prava [On the question of the development of the legal system and the criteria for its division in the industry (on the example of environmen-tal and air law). About Ukrainian law: Journal of the Department of Theory and History of State and Law] / za red. I. Bezkluboho. Kyiv: Hramota, 130–142 (in Ukrainian).
12. Luts, L. (2001). Kryterii systemnoho anal-izu – metodolohichni osnovy doslidzhennia pravovoi systemy. Visnyk Lvivskoho univer-sytetu. Seriya yurydychna [Criteria of system analysis – methodological bases of research of legal system. Bulletin of Lviv University. The series is legal], 36: 47–53 (in Ukrainian).
13. Onishchenko, N.M. (2000). Zahalna kharak-terystyka pravovoi systemy yak intehrui-uchoi katehorii yurydychnoi nauky. Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava imeni V.M. Ko-retskoho NAN Ukrainy [General character-istics of the legal system as an integrating category of legal science. Rule of law: Year-book of scientific works of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine]. Vyp. 2. Kyiv: Vyd. dim «Iurydychna knyha», 62–73 (in Ukrainian).
14. Onishchenko, N.M. (1982). Pravova syste-ma: problemy teorii [Legal system: prob-lems of theory]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 352 (in Ukrainian).
15. Polenyna, S.V. (1982). Systema sovetskoho prava y perspektyvy ee razvytyia. Sovetskoe hosudarstvo y pravo [The system of Soviet law and the prospects for its development. Soviet state and law], 6: 9–21 (in Russian).
16. Raikher, V.K. (1975). O systeme prava. Pravovedenye [About the system of law. Jurisprudence], 3: 68–73 (in Russian).
17. Sadovskyi, V.N. & Yudyn, E.H. (1969). Za-dachy, metody y prylozheniya obshchei teoryy system. Yssledovaniya po obshchei teoryy system [Problems, methods and applications of general systems theory. Re-search in General Systems Theory]. Mosk-va: Prohress, 520 (in Russian).
18. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i pra-va [Theory of state and law]. Kharkiv: Kon-sum, 656 (in Ukrainian).
19. Spytynadel, V.N. (2000). Osnovy system-noho analiza [Fundamentals of systems analysis]. Sankt-Peterburh: Yzdatelskiy dom «Byznes – pressa», 326 (in Russian).
20. Syrykh, V.M. (2002). Kompleksnye ynstytuty kak komponenty rossiyskoho prava. Zhurnal rossiyskoho prava [Complex institutions as components of Russian law. Journal of Rus-sian Law], 10: 16–23 (in Russian).
21. Teoriia hosudarstva y prava [Theory of state and law] (2006) / pod red. N.Y. Matu-zova, A.V. Malko. Moskva: Yuryd. lyt., 776 (in Russian).
22. Teoriia hosudarstva y prava [Theory of state and law] (1997) / pod red. O.F. Ska-kun. Kharkov, 704 (in Russian).
23. Fylosovskiy entsyklopedycheskiy slovar [Phi-losophy Encyclopedic Dictionary] (1989) / hl. redaktsiya: L.F. Ylychev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.H. Panov. Moskva: Sovestkaia Ent-syklopediya, 839 (in Russian).
24. Fylosofiya [Philosophy] (1997) / pod red. V.Y. Kyryllova. Moskva: Yuryst, 418 (in Russian).

25. Yakushev, V.S. (1970). O poniatty pravovoho ynstytuta. Yzvestiya vysshykh uchebnykh zavedenyi. Seryia Pravovedenye [On the concept of a legal institution. Proceedings of higher educational institutions. Jurisprudence Series], 6: 61–67 (in Russian).

M.A. Deineha (2020). THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCE LAW AS A BRANCH OF LAW. *Law. Human. Environment*, 11(4):23-36. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.003>.

Summary. *The article investigates the scientific approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the system of law and its main features and properties. The system of law is defined as objectively determined by social relations an integrated and organized set of elements of law, which are interconnected by internal connections and act in relation to the surrounding conditions and other systems as a whole, which is characterized by the presence of the goal and dynamism in development. The system of law characterized by some features, including basic, objective, integrative and organized unity and dynamism. It is revealed that the system of law is characterized by the internal organizational structure. Characterization of structural elements of the system of law and features of relations between them is carried out.*

The theoretical principles of the system of natural resource law are revealed. It was found out that the object, method and object of legal regulation are the determining criteria for constructing a system of natural resource law. The system of natural resource law is defined as an integrated and organized set of legal norms regulating social relations regarding the use and reproduction of certain natural resources in their inextricable connection with other elements of the environment in order to ensure, first of all, the economic needs of man and society. The structure of natural resource law is objectively due to nature-resource relations, its division into separate interrelated elements: legal norms and institutions. In addition, the structure of the system of natural resource law can be represented by dividing it into a general and special part.

The institutions of the General and Special Parts of natural resources law are singled out. The institutes of the common part contain legal norms that have a generalized character of action and are common to all types of nature-resource relations that are subject to legal regulation. Legal norms and institutes of a special part regulate certain, relatively separate groups of social relations and have a lower degree of universality.

Keywords: *system of law, structure of the system of law, elements of the system of law, system of Natural Resource Law, norms of Natural Resource Law, institutes of Natural Resources Law, subsectors of Natural Resource Law, General and Special parts of Natural Resource Law*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

С.І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено аналізу еколого-правових проблем розвитку сільських територій. Визначено основні тенденції екологічної та аграрної політики України в аспекті розвитку сільських територій. Аналіз законодавчого забезпечення розвитку сільських територій засвідчив, що заходи з охорони довкілля, які передбачені у відповідних стратегіях, концепціях, програмах та інших нормативно-правових актах концептуального характеру, не містять механізмів їх реалізації та не знаходять розвитку в поточному законодавстві.

На підставі аналізу юридичної літератури, національного законодавства та практики його застосування доводиться необхідність комплексного, міжгалузевого підходу до вирішення еколого-правових проблем розвитку сільських територій з огляду на нерозривний взаємозв'язок екологічної складової з соціально-демографічними та економічними складовими розвитку сільських територій.

Ключові слова: державна екологічна політика, державна аграрна політика, сталий розвиток, сільські території, охорона довкілля, оцінка впливу на довкілля, планування та забудова територій

Актуальність.

Глобальні соціальні та екологічні проблеми, які постають перед суспільством, зумовлюють необхідність зміни підходів до формування і реалізації насамперед аграрної та екологічної політик як України так і інших держав світу.

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони та схвалення Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» закріпили

європейський вектор руху України та необхідність впровадження в Україні європейських стандартів життя.

Спільна аграрна політика Європейського Союзу (САП ЄС) структурована за двома рівнями: ринкові заходи та сільський розвиток, що обумовлено нижчою, порівняно з містом, якістю життя на селі, кліматичними змінами, що впливають на продуктивність сільського господарства, нерівномірністю регіонального розвитку та іншими соціальними та екологічними проблемами ЄС. Сучасна загальноєвропейська політика сільського розвитку оновлена в рамках Стратегії «Європа 2020» з урахуванням пріоритетів розвитку ЄС до 2020 р., серед яких – розумне, стале і всеохоплююче зростання («Розвиток сільських територій...», 2012: 24–25) та передбачає збереження сільської місцевості в комплексі з природними ресурсами, тобто сталий розвиток сільських територій. Таким чином, необхідність реалізації Україною Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., адаптації національного законодавства в сфері розвитку сільських територій до законодавства ЄС, гарантування права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50 Конституції України) а також сучасний стан довкілля в Україні свідчать про актуальність дослідження еколого-правових проблем розвитку сільських територій, які займають п'яту частину території України та є місцем проживання третини населення України. Адже, як зазначає В.В. Носік, однією із складових змісту конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як абсолютного особистого немайнового права, є право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо (Носік, 2017: 137).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною базою дослідження стали праці провідних вчених у галузі аграрного, земельного та екологічного права, таких як: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, О.В. Гафурова, А.П. Гетьман, В.М. Єрмоленко, І.В. Ігнатенко, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, М.В. Краснова, П.Ф. Кулинич, В.В. Носік, Е.В. Позняк, В.І. Семчик, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, М.В. Шульга, В.З. Янчук та ін. Варто відзначити, що наразі вивчення окремих правових засад розвитку сільських територій перебуває в центрі уваги науковців, зокрема, досліджуються соціально-правові проблеми розвитку сільських територій (Статівка, 2007; Гафурова, 2014), основні напрямки державної аграрної політики в аспекті сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій (Білінська, 2013; Мартинова, 2016; Курман, 2018), проблеми планування та зонування сільських територій (Носік, 2006; Ігнатенко, 2014; Ущатовська О.І., 2019), проблеми використання земель для містобудівних потреб (Ріпенко, 2020), проблеми становлення містобудівного права та його співвідношення із земельним та екологічним правом (Єрмоленко, 2020: 19–26) та ін. Водночас, в даних дослідженнях не повною мірою враховано еколого-правові проблеми розвитку сільських територій в сучасних умовах децентралізації земельних відносин та відкриття ринку земель.

Метою дослідження є аналіз сучасних еколого-правових проблем розвитку сільських територій та організаційно-правових заходів, спрямованих на їх вирішення, виокремлення

та характеристика основних тенденцій екологічної та аграрної політик України в аспекті розвитку сільських територій та адаптації національного законодавства до вимог законодавства і права Європейського Союзу.

Результати.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій є стрижневою ідеєю майбутнього розвитку аграрного права України (Савельєва, 2016: 90–110). В теорії аграрного права обґрунтовано становлення комплексного інституту правового забезпечення сталого розвитку сільських територій, що об'єднує три самостійні групи суспільних аграрних відносин, а саме: виробничо-господарські (економічні), соціального розвитку (соціальні) й відносини у сфері екології в сільсько-господарському виробництві (екологічні). Поряд з цим звертається увага на наявність комплексу норм, що містяться в нормативно-правових актах різногалузевої належності (аграрного, земельного, екологічного, господарського, цивільного та іншого законодавства) (Єрмоленко, 2010: 50–59).

Погоджуючись в цілому із зазначеним підходом, варто уточнити, що екологічні правовідносини, які складають інститут сталого розвитку сільських територій, не обмежуються лише відносинами у сфері сільсько-господарського виробництва з огляду на необхідність диверсифікації сільськогосподарського виробництва та розвитку інших видів діяльності на селі. Екологічні правовідносини сьогодні є складовою практично усіх видів діяльності. Врахування екологічної ємкості територій, додержання вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального

використання природних ресурсів та екологічної безпеки є обов'язковим при плануванні, розміщенні, забудові та розвитку усіх населених пунктів, в тому числі і сільських, відповідно до ст. 59 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». При розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів сільські, селищні, міські ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з місцевими радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України.

Зазначені екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів, в тому числі сільських, знайшли закріплення у великій кількості нормативно-правових актів аграрного, земельного, екологічного, містобудівного законодавства.

Забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій покладено в основу і сучасної державної аграрної політики України відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р., розроблення і запровадження державних та регіональних програм комплексного розвитку сільських територій визначено як основний пріоритет державної аграрної політики. Аналіз зазначеного Закону свідчить, що до основних напрямів комплексного розвитку сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян відносять комплекс заходів організаційного, економічного та соціально-демографічного характеру. Водночас, норми, які б

стосувались еколого-правових заходів, спрямованих на сталий розвиток сільських територій, відсутні, або ж стосуються лише питань екологізації сільськогосподарського виробництва. Такий підхід не відповідає Спільній сільськогосподарській політиці ЄС, в якій сталий розвиток сільських територій виступає ключовою метою.

На відміну від державної аграрної політики, основні цілі та пріоритети якої визначені станом на 2005 р. та не враховують сучасний стан розвитку аграрних відносин, Законом України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII затверджено Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Державна екологічна політика спрямована на упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля.

Варто відзначити, що з моменту проголошення Україною незалежності окремим питанням розвитку сільських територій було присвячено значна кількість нормативно-правових актів програмного характеру. Як правило, в них закріплювались заходи соціально-економічного характеру та практично не враховувалась екологічна складова розвитку сільських територій. Зокрема, одним із перших законодавчих актів був Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господар-

стві» від 15 травня 1992 р. № 2346-XII, в ст. 10 якого декларуються державні гарантії щодо збереження і розвитку сільської поселенської мережі незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів. В Концепції Національної програми відродження села на 1995–2005 роки, схваленої Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 р. № 3924-12, зазначається лише про необхідність збереження та відновлення екологічної рівноваги в процесі використання земельних ресурсів, а під час визначення нормативів забезпечення жителів села соціальною інфраструктурою – проводити диференціацію за рівнем обслуговування населення з урахуванням державних гарантій, в тому числі, на екологічну безпеку.

Одним із перших програмних документів щодо комплексного сталого розвитку сільських територій була Концепція сталого розвитку населених пунктів (далі – Концепція), схвалена Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV, в якій вперше були окреслені екологічні проблеми розвитку населених пунктів (нераціональне та неефективне використання земель, нераціональне господарське освоєння територій, лісовикористання, штучне обводнення ґрунтів тощо). І хоча Концепція була розрахована на довгостроковий період (15–20 років), проте відсутність механізмів реалізації норм права, спрямованих на подолання еколого-правових проблем, відсутність належного фінансування природоохоронних заходів, призвели до погіршення стану всіх компонентів природних ландшафтів, порушення основних соціально-економічних функцій цих ландшафтів,

активізацію несприятливих природно-техногенних процесів та вичерпання екологічної ємності природних ландшафтів в цілому, що ставить під загрозу екологічну безпеку функціонування багатьох населених пунктів.

Погіршення соціально-економічного та екологічного стану сільських територій зумовили потребу в комплексному підході до розв'язання проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку. Саме ці вихідні засади були покладені в основу Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р, яка окреслює головні пріоритети їх розвитку та механізм підготовки аграрного та сільського сектору держави до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС. В зазначеній Концепції акцентується увага на тому, що причинами погіршення екологічного стану сільських територій стало неврахування екологічних вимог у виробничих процесах, що відбуваються на селі, недостатність та неефективне застосування природоохоронних заходів.

Варто зауважити, що при розробці вищезазначених програм не було враховано особливості окремих видів сільських територій, таких як, території, забруднені внаслідок аварії на ЧАЕС, тимчасово окуповані території Сходу та АР Крим, прикордонні сільські території, природоохоронні території, депресивні території, малонаселені території та ін. Адже еколого-правові проблеми та заходи організаційно-правового, економічного, соціального та іншого характеру, які спрямовані на їх вирішення, суттєво можуть різнитись залежно від виду сільських територій.

Певним чином на врахування особливостей розвитку конкретного виду сільських територій спрямована Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. Це один із небагатьох стратегічних документів, який відповідає європейським стандартам та містить план реалізації Стратегії. При цьому одним із суттєвих джерел фінансування заходів Стратегії є Державний фонд регіонального розвитку (Софій, 2019).

Аналіз екологічного, земельного, містобудівного законодавства дозволяє виокремити ряд заходів, спрямованих на мінімізацію екологічно-несприятливих наслідків господарської діяльності та усунення еколого-правових проблем розвитку сільських територій. Зокрема:

- 1) запровадження Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 р. № 2354-VIII процедури оцінки наслідків для довкілля (стратегічної екологічної оцінки), метою якої є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування;
- 2) оцінка впливу на довкілля видів господарської діяльності, які можуть мати значний вплив на довкілля, перелік яких визначено в ч. 2 та 3 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. Запровадження даної дозвільної процедури спрямовано на запобігання (по можливості) забрудненню довкілля та врахування

можливого впливу на навколишнє природне середовище ще на стадії планування діяльності;

- 3) закріплення особливого правового режиму природних ресурсів, який передбачає, переважно, дозвільний порядок використання природних ресурсів (Кобецька, 2016);
- 4) залучення громадськості до вирішення важливих для суспільства екологічних проблем сталого розвитку територій (наприклад, громадські слухання), здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо реалізації ними функцій і повноважень з питань сталого розвитку сільських територій (ст. 9, 10, 21 та ін. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII, ст. 7 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля» та ін.);
- 5) закріплення в законодавстві України принципу невідворотності відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю. Окремі питання реалізації зазначеного принципу та удосконалення механізму судового захисту прав та інтересів особи з питань довкілля в умовах реалізації Україною європейських і євроатлантичних прагнень обговорювались в рамках Міжнародного судового форуму: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 р.). Зростання кількості та масштабів екологічних

проблем, прийняттям багатьма країнами комплексного екологічного законодавства, нездатністю судів загальної юрисдикції ефективно здійснювати правосуддя у сфері захисту навколишнього природного середовища актуалізували постановку питання про необхідність створення екологічних судів (Поліщук, 2019: 147);

- 6) реалізація принципу «забруднювач платить» в тому числі шляхом запровадження екологічного податку, який за своєю економічною сутністю є компенсацією за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу. Відтак, сума сплаченого екологічного податку повинна покривати витрати на фінансування заходів, необхідних для відновлення навколишнього середовища, відповідати сумі нанесеній навколишньому середовищу шкоди. В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 р. та в спеціальній літературі звертається увага на необхідність удосконалення нормативно-правової бази з питань оподаткування забруднення навколишнього природного середовища. Це пов'язано з тим, що пропорції розподілу надходжень податку між бюджетами встановлено таким чином, що 45 % коштів спрямовується до Державного бюджету України та спрямовуються до загального фонду бюджетів, що суперечить природі цього податку – кошти не спрямовуються на компенсацію нанесеній природному середовищу шкоді, а надходять до бюджету без подальшого цільового призначення (Канонішена-Коваленко, 2017: 19);

7) стимулювання впровадження в практику господарювання ресурсозберігаючих та екологічних технологій. Заходи такого стимулювання можуть мати різну юридичну природу. В чинному законодавстві лише декларується отримання суб'єктами господарювання відповідних пільг.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Еколого-правові питання розвитку сільських територій є предметом регулювання як державної аграрної політики так і державної екологічної політики в основу яких покладено принципи сталого розвитку. Еколого-правові проблеми та заходи організаційно-правового, економічного, соціального та іншого характеру, які спрямовані на їх вирішення, суттєво різняться залежно від виду сільських територій, що не враховано при розробці відповідних програм сталого розвитку сільських територій. Заходи з охорони довкілля, які передбачені у відповідних стратегіях, концепціях, програмах та інших нормативно-правових актах концептуального характеру, не містять механізмів їх реалізації та не знаходять розвитку в поточному законодавстві. Вирішення еколого-правових проблем розвитку сільських територій має базуватись на комплексному, міжгалузевому підході, який би враховував нерозривний взаємозв'язок екологічної складової з соціально-демографічними та економічними складовими розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с.
2. Носік В.В. Продовольча безпека у контексті здійснення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів. Харків: Право, 2017. С. 135–141.
3. Статівка А.М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: монографія. Харків: Право, 2007. 208 с.
4. Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання: монографія / за заг. ред. В.М. Ермоленка. Київ: Ірідіум, 2014. 480 с.
5. Білінська О.В. Правові засади державної аграрної політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 20 с.
6. Мартинова Н.О. Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 23 с.
7. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: моногр. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
8. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
9. Ігнатенко І.В. Правове забезпечення зонування земель у межах населених пунктів: монографія. Харків: Фінарт, 2014. 274 с.
10. Ущаповська О.І. Планування в земельному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 20 с.
11. Ріпенко А.І. Використання земель для містобудівних потреб: теоретичні та практичні проблеми: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 496 с.
12. Ермоленко В.М. Взаємозв'язки містобудівного і земельного права. Право. Людина. Довкілля. 2020. 11(1). С. 19–26.
13. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Право, 2016. 360 с.
14. Ермоленко В.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій». Науковий вісник Національ-

- ного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». 2010. Вип. 156. С. 50–59.
15. Софій О. Стратегія «Європа-2020»: у центрі – людина. URL: <http://dialog.lviv.ua/strategiya-yevropa-2020-u-tsentri-lyudina/> (дата звернення: 29.11.2020 р.).
16. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
17. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 07.11.2019 р.): збірник матеріалів. Київ, 2019. 192 с.
18. Поліщук І. Міжнародно-правові аспекти судового захисту екологічних прав громадян. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 07.11.2019 р.): збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 145–149.
19. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ: Фондація «Відкриті Суспільство», 2017. 108 с.
3. Stativka, A.M. (2007). Orhanizatsiino-pravovi pytannia sotsialnoho rozvytku sela v Ukraini [Organizational and legal issues of rural social development in Ukraine]. Kharkiv: Pravo, 208 (in Ukrainian).
4. Hafurova, O.V. (2014). Sotsialnyi rozvytok sela v Ukraini: teoriia ta praktyka pravovoho rehuliuвання [Rural social development in Ukraine: theory and practice of legal regulation] / O.V. Hafurova; za zah. red. V.M. Yermolenka. Kyiv: Iridium, 480 (in Ukrainian).
5. Bilinska, O.V. (2013). Pravovi zasady derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy [Legal bases of the state agrarian policy of Ukraine]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
6. Martynova, N.O. (2016). Pravove zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii [Legal support for sustainable development of rural areas]. Kyiv, 23 (in Ukrainian).
7. Kurman, T.V. (2018). Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia [Sustainable development of agricultural production: problems of legal support]. Kharkiv: Yurait, 376 (in Ukrainian).
8. Nosik, V.V. (2006). Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu [Land ownership of the Ukrainian people]. Kyiv: Yurinkom Inter, 544 (in Ukrainian).
9. Ihnatenko, I.V. (2014). Pravove zabezpechennia zonuvannia zemel u mezhakh naselenykh punktiv [Legal support of land zoning within settlements]. Kharkiv: Finart, 274 (in Ukrainian).
10. Ushchapovska, O.I. (2019). Planuvannia v zemelnomu pravi Ukrainy [Planning in land law of Ukraine]. Kharkiv, 20 (in Ukrainian).
11. Ripenko, A.I. (2019). Vykorystannia zemel dlia mistobudivnykh potreb: teoretychni ta praktychni problemy [Land use for urban needs: theoretical and practical problems]. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 496 (in Ukrainian).
12. Yermolenko, V.M. (2020). Vzaïmozv'язky mistobudivnoho i zemelnoho prava. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Relationships between

References

1. Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh priorytetiv Ukrainy [Development of rural areas in the system of European integration priorities of Ukraine] (2012) / NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen; nauk. red. V.V. Borshchevskyi. Lviv, 216 (in Ukrainian).
2. Nosik, V.V. (2017). Prodovolcha bezpeka u konteksti zdiisnennia prava na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia v Ukraini. Pravovi zasady ekolohichnoi ta prodovolchoi bezpeky: problemy implementatsii mizhnarodnykh standartiv [Food security in the context of exercising the right to a safe environment for life and health in Ukraine. Legal bases of ecological and food safety: problems of implementation of international standards]. Kharkiv: Pravo, 135–141 (in Ukrainian).

- urban planning and land law. *Law. Human. Environment*], 11(1): 19–26 (in Ukrainian).
13. Problemy pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Problems of legal support for sustainable development of rural areas in Ukraine] / za red. A.P. Hetmana ta M.V. Shulhy. Kharkiv: Pravo, 360 (in Ukrainian).
 14. Yermolenko, V.M. (2010). Osoblyvosti formuvannia katehorii «Stalyi rozvytok silskykh terytorii». *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya «Pravo»* [Features of the formation of the category «sustainable development of rural areas». *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Law Series*], 156: 50–59 (in Ukrainian).
 15. Sofii, O. Stratehiia «levropa-2020»: u tsentri – liudyna [Europe 2020 strategy: people at the center]. Available at: <http://dialog.lviv.ua/strategiya-yevropa-2020-u-tsen-tri-lyudina/> (in Ukrainian).
 16. Kobetska, N.R. (2016). Dozvilne i dohovirne rehuliuвання vykorystannia pryrodnykh resursiv v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky [Permitting and contractual regulation of the use of natural resources in Ukraine: issues of theory and practice]. Ivano-Frankivsk : Prykarpat. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka, 271 (in Ukrainian).
 17. Mizhnarodnyi sudovyi forum: «Sudovyi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav» (Kyiv, 07.11.2019) [International Judicial Forum: «Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights»] (2019). Kyiv, 192 (in Ukrainian).
 18. Polishchuk, I. (2019). Mizhnarodno-pravovi aspekty sudovoho zakhystu ekolohichnykh prav hromadian. *Mizhnarodnyi sudovyi forum: «Sudovyi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav»* (Kyiv, 07.11.2019) [International legal aspects of judicial protection of environmental rights of citizens. *International Judicial Forum: «Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights»*]. Kyiv, 145–149 (in Ukrainian).
 19. Kanonishena-Kovalenko, K. (2017). Ekolohichni podatok vid A do Ya [Environmental tax from A to Z]. Kyiv: Fundatsiia «Vidkryte Suspilstvo», 108 (in Ukrainian).

S.I. Marchenko & T.S. Novak (2020). ECOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS OF RURAL TERRITORY DEVELOPMENT. *Law. Human. Environment*, 11(4):37-45. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.004>.

Summary. The article is devoted to the analysis of ecological and legal problems of rural development. Determined are main tendencies of ecological and agrarian policy of Ukraine in the aspect of development of rural territories. The analysis of legislative support for rural development showed that environmental protection measures, which are provided for in the relevant strategies, concepts, programs and other normative legal acts of a conceptual nature, do not contain mechanisms for their implementation and are not developed in current legislation.

Based on the analysis of legal literature, national legislation and practice of its application, the need for a comprehensive, intersectoral approach to solving environmental and legal problems of rural development, given the inextricable link between the environmental component and socio-demographic and economic components of rural development.

Keywords: state ecological policy, state agrarian policy, sustainable development, rural areas, environmental protection, environmental impact assessment, planning and development of territories

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У СФЕРІ АКВАКУЛЬТУРИ

Т.М. КОНДРАТЮК, кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри аграрного, земельного та екологічного
права імені академіка В.З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lawyert@ukr.net

В.О. МЕЛЬНИК, кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри цивільно-правових дисциплін,
Білоцерківський національний аграрний університет
E-mail: viktoriia.melnyk@ukr.net

Анотація. Ефективне функціонування будь-якого сектору сільськогосподарства забезпечується належною комплексною державною підтримкою. Не виключення становить й аквакультура діяльність, що також підпадає під напрацьовані з цією метою програми. Проаналізовано законодавство, що визначає напрями та загальні засади розвитку аквакультури. Встановлено, що підтримка аквакультурної діяльності державою повинна здійснюватися всіляко можливими засобами як в економічному, так й іншими напрямками: заохочення до виготовлення натурально безпечної продукції аквакультури, що здатна конкурувати з подібною продукцією на ринках інших країн; фінансового сприяння розвитку селекційно-племінної справи; поліпшення рибної продуктивності водних об'єктів за рахунок штучного відновлення водних живих ресурсів; відновлення частки популяцій зникаючих та рідкісних видів тварин і рослин, середовищем існування яких виступає вода; заохочення розвитку власного виробництва кормів для аквакультурних об'єктів; проведення наукових досліджень та розробок у сфері аквакультури, їх фінансування і впровадження результатів у виробництво; фінансової підтримки; забезпечення підготовки висококваліфікованих спеціалістів у сфері аквакультури; сприяння сталого розвитку аквакультурного виробництва тощо. Розглянуто фінансові, організаційні та правові механізми державної підтримки у сфері аквакультури.

Ключові слова: аквакультура, державна підтримка, компенсація, фінансування, сільське господарство, суб'єкти аквакультури

Актуальність.

В Україні об'єктивно наявні всі необхідні організаційно-технологічні елементи для виробництва продук-

ції аквакультури (риби, ракоподібних, тощо) включаючи штучне розведення, утримання, вирощування й відтворення водних біологічних ресурсів та збереження їх біорізноманіття.

Економічний розвиток аквакультурної галузі незмінно зумовлений кліматично-природними умовами. Діяльність у сфері аквакультури являє собою один із пріоритетних напрямів розвитку сільськогосподарського сектору економіки, забезпечує продовольчу безпеку, сприяє економічному розвитку і створенню соціально-економічних підстав розвитку регіонів. За даними Мінагрополітики, станом на 2018 рік рибне господарство це: 1,3 млн га водойм для виборозведення, понад 25 тис. працівників, 5 тис. суб'єктів господарювання, які здійснюють рибогосподарську діяльність в умовах аквакультури, 450 суб'єктів, які займаються промислом водних біоресурсів, 4 державні рибовідтворювальні комплекси, 3 науково-дослідні установи, 2 селекційні центри, 40 племінних заводів... Крім цього, завершується розробка Стратегії реформування рибної галузі з урахуванням міжнародного досвіду, що стане своєрідним рушієм подальшого розвитку галузі з нарощуванням її ефективності («Стратегія реформування...», 2018).

За таких умов, формування ефективного механізму державної комплексної підтримки у сфері аквакультури й забезпечення відповідного його правового регулювання видається особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інтенсивний розвиток рибного господарства постійно привертає увагу науковців і практиків. У доктринальних джерелах розглянуто окремі правові аспекти діяльності у цьому напрямі. Так, над правовим регулюванням підтримки від держави загалом сільськогосподарської діяльності

працювали відомі науковці: В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, С.І. Марченко, С.І. Сиволюцька, А.М. Статівка та ін. Питання законодавчого забезпечення розвитку аквакультурної діяльності досліджували науковці-правники: М.В. Гребенюк, Т.В. Григор'єва, Т.С. Новак, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, Л.О. Святченко, Ю.В. Шовкун, та науковці-економісти: Н.М. Вдовенко, С.М. Кваша та ін.

Мета статті – розкрити зміст державної підтримки аквакультурної діяльності як самостійної складової сільського господарства. Проаналізувати основні напрями державної підтримки у сфері аквакультури та нормативно-правові акти, що її визначають та забезпечують правову реалізацію.

Результати.

Розвиток і функціонування аквакультури заслуговує на особливу увагу від держави. Оскільки така діяльність відноситься до сільськогосподарської, на неї поширюються принципи й ключові засади сільськогосподарської діяльності, у тому числі й державної підтримки. Основи державної політики підтримки сільськогосподарських товаровиробників регулюються Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV.

За висновками наукових досліджень, фінансова підтримка сільськогосподарського товаровиробника здійснюється за трьома ключовими напрямами: 1) підтримка суб'єктів сільськогосподарського виробництва за рахунок здешевлення кредитів і компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва; 2) підтримка окремо визначених суб'єктів

аграрного сектору економіки (фермерських господарств та СОК); 3) підтримка виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (Гафурова & Заїка, 2019: 50–51).

Спеціальне законодавство декларує широкий спектр напрямів комплексної підтримки від держави аквакультурної галузі: 1) стимулювання виробництва якісної та екологічно безпечної продукції аквакультури, конкурентоспроможної на внутрішньому й зовнішньому ринках; 2) розвиток і фінансування селекційно-плеємної роботи, включаючи створення і підтримання суб'єктів плеємної справи у рибництві; 3) підвищення рибопродуктивності водних об'єктів шляхом штучного розведення (відтворення) водних біоресурсів; 4) відновлення чисельності популяцій рідкісних і зникаючих видів гідробіонтів; 5) стимулювання розвитку національного виробництва кормів для об'єктів аквакультури; 6) організація науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері аквакультури; 7) поширення та впровадження у виробництво наукових розробок; 8) фінансування наукових досліджень у сфері аквакультури за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів інноваційних програм та інших джерел; 9) забезпечення проведення протиепізодичних заходів; 10) забезпечення підготовки і перепідготовки фахівців у сфері аквакультури; 11) створення і підтримання інфраструктури, необхідної для сталого розвитку аквакультури («Про аквакультуру», 2012). За рахунок державної підтримки рибництва планується забезпечити результативне використання водних рибогосподарських об'єктів для аквакультури й загалом збільшити річний об'єм добування риби, ракоподібних та інших гідробіонтів до 110 тисяч тонн. Одні-

єю з умов розвитку аграрного сектору економіки стає ініціювання й функціонування ефективного механізму розвитку аквакультурного виробництва, відновлення водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах державного рівня («Стратегія розвитку аграрного сектору ...», 2013).

Загалом державна підтримка у сфері аквакультури забезпечується різними механізмами, урегульованими законодавством. До них відносяться: фінансові, організаційні, правові. Фінансова підтримка надається за видом діяльності або за правовим статусом суб'єкта. За видом діяльності: національна програма «Державної підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)», яка направлена на підтримку юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми та форми власності і фізичних осіб – підприємців, однак що проводять аквакультурну діяльність. Згідно з програмою у 2018–2019 рр. виділялися бюджетні кошти на підтримку усієї галузі тваринництва, стабілізації поголів'я худоби та поліпшення її генетичного потенціалу, стимулювання збільшення виробництва продукції тваринництва, аквакультури (рибництва),... (п. 1 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва)», затвердженого Постановою КМ України від 30 січня 2019 р. № 107). За цією програмою виробникам аквакультури надавалася часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами, залученими для покриття витрат, пов'язаних із впровадженням аквакультурної діяльності (пп. 1 п. 4 вищезазначеного Порядку).

Суб'єкти могли скористатися цією програмою для здешевлення залучених кредитів. Це дозволяло виробникам аквакультури скоротити фінансове навантаження і в кінцевому результаті збільшити об'єми виробництва. У 2020 році вищезгаданий Порядок визначає механізм використання коштів без конкретизації аквакультурної діяльності (постанова КМ України від 20 травня 2020 р. № 395).

Досліджуючи державну фінансову підтримку загалом сільського господарства, науковці (Гафурова & Заїка) стверджують, що жоден різновид державної підтримки сільського господарства країни не функціонує стабільно й передбачувано протягом тривалого періоду часу, що дало б можливість сільськогосподарським товаровиробникам сформувати певні виправдані очікування і коригувати свою господарську діяльність відповідно до них.

Протягом 2020 р. діє бюджетна програма «Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників». Суб'єкти аквакультури можуть скористатися цією програмою для здешевлення кредитів. За інформацією Держрибагентства на такі цілі у 2020 р. для суб'єктів аквакультури виділено 1,2 млрд грн. («У 2020 році на програму часткової ...», 2020). Компенсація надається за нараховані й сплачені у поточному році відсотки за користування кредитами у розмірі 1,5 облікової ставки Національного банку України, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами, зменшених на 5 відсоткових пунктів. Компенсації підлягають відсоткові ставки за короткостроковими кредитами, залученими для покриття виробничих витрат; середньостроковими і довгостроковими

кредитами, залученими для придбання основних засобів сільськогосподарського виробництва, здійснення витрат, пов'язаних з будівництвом і реконструкцією виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення, та ін. (п. 4 «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів» у редакції постанови КМ України від 3 березня 2020 р. № 202).

За статусом суб'єкта слід виділити підтримку фермерства. Нововведенням 2020 р. виявилася додаткова фінансова підтримка сімейним фермерським господарствам за рахунок державного бюджету за програмою «Фінансова підтримка фермерських господарств». За такою підтримкою сімейні фермерські господарства отримують доплату на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Право на отримання доплати мають члени/голова сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, яке утворене відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. № 973-IV і зареєстроване платником єдиного податку четвертої групи (п. 2 Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженого постановою КМ України від 22 травня 2019 р. № 565). Внесення доплати розраховано на 10 років у розмірі 0,9 міні-

мального страхового внеску за перший рік і відповідно 0,1 – за дев'ятий і десяти роки, за обов'язкової умови сплати решти мінімального страхового внеску головою/членами сімейного фермерського господарства (п. 3 вищезазначеного Порядку).

Звичайно, своєчасно отримана належна фінансова підтримка завжди найбільше відчутна. Однак досить значимі й інші підтримки. До правової підтримки вважаємо буде доречно серед іншого віднести спрощення процедури оренди водних об'єктів для аквакультурної діяльності. Так, 4 листопада 2020 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення порядку передачі в оренду водних об'єктів у комплексі з земельними ділянками». До внесення змін цим законом, щоб займатися аквакультурою діяльністю на орендованому водному об'єкті потрібно було укладати два окремі договори оренди: водного об'єкта і земельної ділянки. Такі умови необґрунтовано ускладнювали процедуру оренди водних об'єктів і створювали певні перешкоди. На відміну, прийнятий закон дозволяє передавати в оренду водний об'єкт у комплексі із земельною ділянкою під ним й укладати один договір на основі «Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом». На думку ініціативної групи, з чим ми повністю погоджуємося, такі умови усувають колізії окремих норм земельного і водного законодавства; сприятимуть оптимізації аквакультурного виробництва, забезпечать збільшення кількості орендарів тощо.

Серед організаційної підтримки суб'єктів аквакультури слід виділити напрями діяльності Бюджетної

установи «Методично-технологічний центр з аквакультури». Центр опікується діяльністю суб'єктів аквакультури і надає їм всіляку підтримку. Серед основних напрямів діяльності центру розрізняють інформаційну підтримку суб'єктів аквакультури, консультаційну діяльність, участь у розробці нормативно-правових актів, міжнародне науково-технічне співробітництво у сфері аквакультури та ін.

У свою чергу, суб'єкти аквакультури під час використання, розведення, утримання та вирощування гідробіонтів в умовах аквакультури повинні здійснювати власну діяльність таким чином і такими темпами, які не призведуть у довгостроковій перспективі до їх вичерпання, тим самим зберігаючи потенціал щодо забезпечення населення рибою й рибопродуктами для задоволення потреб теперішніх і майбутніх поколінь (Шовкун, 2019: 85). Крім цього, потрібно забезпечити належне виконання Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», що являється правовим інструментом попередження шкідливих екологічних наслідків для навколишнього природного середовища, більш виваженим та наближеним до європейських стандартів (Kondratiuk & Roman, 2019: 100).

Висновки і перспективи.

Отже, можна стверджувати, що державна підтримка у сфері аквакультури забезпечується різними механізмами, урегульованими законодавством. До них відносяться: фінансові, організаційні, правові. У свою чергу фінансова підтримка поділяється за видом діяльності або за правовим статусом суб'єкта. Держава має бути зацікавленою в ефективній інтегра-

ції аквакультури в економіку країни і всіляко цьому сприяти шляхом заохочення різними дієвими засобами. Потрібно щоб суб'єкти аквакультури відчували захист і підтримку від держави. Щоб теперішні чи майбутні виробники були впевнені у стабільності, дієвості та довготривалості декларованих видів підтримки.

Список використаних джерел

1. Стратегії реформування рибної галузі з урахуванням міжнародного досвіду у стані завершення: електронний ресурс від 31.07.2018 р. URL: <https://Kmu.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2020 р.).
2. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 30. С. 98.
3. Гафурова О.В., Заїка В. В. Загальна характеристика державної фінансової підтримки сільського господарства України. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. Т. 10. № 1. С. 46–52.
4. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text> (дата звернення: 06.11.2020 р.).
5. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.11.2020 р.).
7. У 2020 р. на програму часткової компенсації відсотків за залученими кредитами для суб'єктів аквакультури виділено 1,2 млрд грн.: електронний ресурс від 25.05.2020 р. URL: <https://darg.gov.ua> (дата звернення: 06.11.2020 р.).
8. Інформація про бюджетну установу «Методично-технологічний центр з аквакультури». URL: <https://darg.gov.ua> (дата звернення: 06.11.2020 р.).

9. Шовкун Ю. В. Про деякі аспекти правової регламентації рибогосподарських меліоративних заходів. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. Т. 10. № 1. С. 83–90.
10. Кондратюк Т. М., Роман Р. Р. Legal basis of environment impact valuation. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2019. Т. 10. № 1. С. 97–101.

References

1. Zavershuyetsia rozrobka Stratehii reformuvannia rybnoi haluzi z urahuvanniam mizhnarodnoho dosvidu [Development of the Strategy of reform of fishing industry is being completed, taking into account international experience: electronic resource 31.07.2018.]. Available at: <https://Kmu.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy № 1877-IV, 24.07.2004. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy (2004). [On state support of agriculture in Ukraine: Law of Ukraine of June 24, 2004 № 1877-IV. Official bulletin of Ukraine], 30, 98 (in Ukrainian).
3. Hafurova, O.V. & Zaika, V.V. (2019). Zahalna harakrerystyka derzhavnoi finansovoi pidtrymky silskoh ohospodarstva Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkillia [General description of state financial support for agriculture of Ukraine. Law.Human. Environment: Scientific and practical journal], 10(1): 46–52 (in Ukrainian).
4. Pro akvakulturu: Zakon Ukrainy № 5293-17, 18.09.2012 [On aquaculture: Law of Ukraine of September 18, 2012 № 5293-17]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text> (in Ukrainian).
5. Stratehiya rozvytku agrarnogo sektory ekonomiku za period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainu № 806-p, 17.10.2013 [Strategy of development of agricultural sector of the economy

- for period until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 17, 2013 № 806-p]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#-Text> (in Ukrainian).
7. U 2020 rotsi na prohramu chastkovoi kompensatsii vidsotkiv za zaluchenymy kredytamy dlia subyektiv akvakultury vy-dileno 1,2 miliardy hryvni [In 2020 1.2 billion were allocated for the program of partial compensation of interest on attracted loans for aquaculture entities: electronic resource 25.05.2020]. Available at: https://darg.gov.ua/_u_2020_roci_na_prohramu_0_0_0_9780_1.html (in Ukrainian).
 8. Informatsia pro biudzhettuustanovy «Metodychno-tehnolohichnyi sentr z akvakultury» [Information on the budgetary institution «Methodological and Technological Center for Aquaculture»: electronic resource]. Available at: https://darg.gov.ua/informacija_pro_bjudzhettu_0_0_0_8265_1.html (in Ukrainian).
 9. Shovkun, Yu.V. (2019). Pro deyaki aspekty pravovoi rehlyametsii rybohospodarskykh melioratyvnykh zakhodiv. Pravo.Liudyna. Dovkillia: naukovo- praktychnyi zhurnal [On some aspects of the legal regulation of fisheries reclamation measures. Law.Human. Environment: Scientific and practical journal], 10(1): 83–90 (in Ukrainian).
 10. Kondratiuk, T.M. & Roman, R.R. (2019). Legal basis of environment impact evaluation. Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo- praktychnyi zhurnal, 10 (1): 97–101 (in Ukrainian).

T.M. Kondratiuk & V.O. Melnyk (2020). LEGAL PRINCIPLES OF STATE SUPPORT IN AQUACULTURE SPHERE. *Law. Human. Environment*, 11(4):46-52.
<https://doi.org/10.31548/law2020.04.005>.

Summary. *The effective functioning of any sector of agriculture is provided with adequate comprehensive state support. Aquaculture is no exception. The paper discloses the content of state support for agricultural activities in the field of aquaculture. The legislation defining directions and general principles of aquaculture development are analyzed. It is established that support for aquaculture activities by the state should be carried out by every possible means both in the economic and other areas: encouragement to produce naturally safe aquaculture products that can compete with the markets of other countries; financial promotion of breeding; improving fish productivity of water bodies through artificial restoration of water living resources; restoration of the proportion of populations of endangered and rare species of animals and plants whose habitat is water; promoting the development of own production of aquaculture feed; carrying out research and development in the field of aquaculture for their financing and introduction of results into production; financial support; providing training for highly qualified aquaculture professionals; promoting sustainable aquaculture production, etc. Financial, organizational and legal mechanisms of state support in the field of aquaculture are considered.*

Keywords: *aquaculture, state support, compensation, financing, agriculture, aquaculture entities*

INTERNATIONAL LEGAL PROVIDING FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN SETTLEMENTS

A.M. RADCHENKO, PhD (Law),

*assistant of Department of the Agricultural, Land and Environmental Law
to the name of academician V.Z.Yanchuk,*

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: simpoti@meta.ua

O.M. TKACHENKO,

*graduate student of Department of the Agricultural, Land and Environmental Law
to the name of academician V.Z.Yanchuk,*

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: sandroaa6060@gmail.com

Summary. *The article examines the basic rules of international legal acts regulating the issues of environmental protection in settlements. The experience of international legal regulation of environmental protection of settlements has been studied, which showed that this issue is currently regulated in the following areas: 1) international legal documents, which establish general requirements for the implementation of the principle of sustainable development and its environmental component in all countries; 2) international legal documents, which establish special requirements for sustainable development of settlements, taking into account their environmental component; 3) international legal documents, which set requirements for environmental protection. It is established that at the beginning of the XXI century. it became clear that only the international integration of efforts - economic, political and institutional, creates the preconditions for preventing a global environmental catastrophe. Settlements are recognized as one of the largest sources of environmental pollution and climate change on the planet.*

Keywords: *settlement, environment, legal protection, ecology, environment*

Introduction.

The history of the twentieth century is associated with the significant development of international legal cooperation between states in various fields. Among the priorities of cooperation of states at the international level it is expedient to determine the consolidation and provi-

sion of international legal regulation of environmental protection in settlements. Because an important task of modern environmental legislation is the protection of the environment in cities, towns and rural settlements. The legal status, role and importance of cities and other settlements require the creation of the most favorable conditions for life and health,

work and leisure. That's why, today there is a need to study international legal acts in the field of environmental protection in settlements.

Analysis of recent researches and publications.

General theoretical and practical issues of international legal regulation of environmental protection in settlements were partially in the center of attention of both domestic and foreign scientists, such as: V. Andreytsev, O. Gafurova, M. Deinega, V. Ermolenko, Yu. Krasnova, N. Kobetska, N. Malysheva, T. Makarova, Yu. Shemshuchenko and others.

The purpose is a study of the main international legal acts regulating the issues of environmental protection in settlements.

Results.

The concept of protection and restoration of the human environment as one of the main goals of social progress and development was first put forward in UN Security Council Resolution 2542 (XXIV) of December 11, 1969 in the «Declaration of Social Progress and Development».

In previous years, the improvement of living conditions was associated by the world community with the growth of industrial production, which required measures to overcome the negative effects of urbanization and industrialization.

This theme was further developed in the Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Environment on June 16, 1972, which emphasized that it is human who is primarily responsible for the state of the environment, and the protection and improvement of environment were proclaimed

the most important goal for the humanity. The paper identifies 26 principles of activity regulation, among which - rational use of resources, reduction of impacts on ecosystems, planning of settlements and urbanization, etc.

Since today there is a large number of international legal acts governing the environmental protection of settlements, we propose to classify them in the following areas: 1) international legal documents, which establish general requirements for the implementation of the principle of sustainable development and its environmental component by all countries of the world; 2) international legal documents, which establish special requirements for sustainable development of settlements, taking into account their environmental component; 3) international legal documents, which set requirements for environmental protection.

In the first place among the these documents are the UN Declarations for human settlements: Vancouver Declaration (Principles) on Human Settlements, adopted at the UN Conference on Human Settlements (Habitat I) in Vancouver (Canada) in 1976; Istanbul Declaration on Human Settlements, adopted at the UN Special Conference on Human Settlements (Habitat II) in Istanbul (Turkey) on June 3-14, 1996; The Declaration on Cities and Other Settlements in the New Millennium, adopted by Resolution S-25/2 of the 25th Special Session of the UN General Assembly on 9 June 2001, and the new Urban Development Program adopted by the United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III), held in Quito, Ecuador, from 17 to 20 October 2016 (Mark J. McDonnell, 2011: 1).

In view of the provisions of the Declaration and Program of Action for the Establishment of a New International

Economic Order, the Charter of Economic Rights and Duties of States, from 31 May to 11 June 1976 in Vancouver (Canada) was held the First Conference of United Nations about Human Settlements (Habitat I) as a result of which the Vancouver Declaration on Human Settlements was adopted.

The Declaration expressed concern about the increase in the world's population, uncontrolled urbanization and declining quality of life.

Paragraph 11 stated that «all actions taken by countries and peoples should be based on deep respect for the protection of environmental resources», the main element of which in settlements is land. It was proclaimed that human settlements policy should be based on the application of progressive minimum standards of acceptable quality of life, accounting local characteristics and combating excessive consumption.

Following the Vancouver Conference in December 1977, the UN General Assembly adopted a resolution establishing a Commission on Human Settlements. The main task of the Commission was to promote the development of international cooperation on human settlements, housing and civil engineering and building materials. In March 1978, the Secretariat and Executive Body of the United Nations Commission on Human Settlements (United Nations Center for Human Settlements – Habitat) was established.

Continuing the development of the principles and provisions of the Vancouver Declaration was the Istanbul Declaration of the United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II), 3–14 June 1996, in which the Heads of State and Government, official delegations of the countries which were gathered at the Conference, in order to

preserve the global environment and improve the quality of life in settlements, declared their commitment to sustainable structures of production, consumption, transport and development of settlements; prevention of environmental pollution; abidance with the intensity of ecosystem use; preserving opportunities for future generations.

The next important document was the Declaration on Cities and Other Settlements in the New Millennium, adopted by Resolution S-25/2 of the Special Session of the UN General Assembly of June 9, 2001 «5 + Istanbul».

On 12 December 2001, the 56th session of the UN General Assembly adopted a resolution (A / RES / 56/206) on raising the status of the United Nations Center for Human Settlements (Habitat) to the level of a full-fledged the United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). The Governing Body of the Program was the Human Settlements Commission, has been transformed into the Board of Governors of the United Nations Human Settlements Program and has become a subsidiary body of the General Assembly.

The new urban development program was adopted at the United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III), held in Quito (Ecuador) from 17 to 20 October 2016 and approved at the 68th plenary session meeting of the United Nations General Assembly on December 23, 2016.

This Program of urban development is a shared vision of a more sustainable future, in which everyone has equal rights and access to the benefits and opportunities provided by cities, and in which to achieve this sustainable future the international community rethinks urban systems and the physical shape of urban space (Saunders, 2000: 2).

The next block of sources is the international acts of regional character in the field of local self-government, among which it is necessary to allocate: the European declaration of the rights of cities of 1992 and the European charters of cities of March 18, 1992 and dated May 29, 2008; The Charter of the Cities of Europe on the Road to Sustainable Development (Aalborg Charter), endorsed by the European Conference on the Sustainable Development of Europe's Large and Small Cities in Aalborg (Denmark) on 27 May 1994; Leipzig Charter on Sustainable Development of European Cities 2007 etc.

One of the main places in a number of international European documents is the European Declaration of the Rights of Cities, adopted by the Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe in 1992.

This Declaration establishes the rights of citizens of European cities, including the right to protect the territory from pollution, in connection with which cities must manage natural and energy resources; local authorities must protect nature and greenery; nature protection should be a factor in increasing the participation of city residents in their lives and the pride of the city.

The first European Charter of Cities was adopted by the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe in 1992. It was a key step in the necessary recognition of the role of cities. However, given the rapid economic development, environmental crises and other changes in modern Europe 16 years after the adoption of the first European Charter of Cities the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe in May 2008 in Strasbourg adopted the European Urban Charter II - Manifesto of New Urban-

ism. Its preamble states that during this crucial period, cities became the part of European territory most affected by globalization, as cities became the main place for Europe to adapt to the new technological, environmental, economic and social conditions that emerged as a result of globalization.

The Charter is based on the fact that citizens have fundamental rights in cities, including the right to protection from the polluted environment, repeating the provisions of the previous Declaration. In addition, the Charter clearly stipulates that these rights belong to all urban residents, regardless of gender, age, origin, race, religion, socio-economic and political status, physical and psychological disabilities. Thus, the Charter states that one of the responsibilities of local authorities is to protect these rights by developing an appropriate strategy.

At the same time, the Ministers of the Environment of Western, Eastern Europe, the United States and the Newly Independent States in Conference «Environment for Europe» at the 1993 Conference in Lucerne (Switzerland) adopted the «Environmental Action Program for Central and Eastern Europe». The program is based on the principle of direct inclusion of environmental aspects in the processes of economic reform. Particular attention is paid to environmental issues at the local level, which have been identified as a priority. This program outlines a multi-stage process for national governments to set environmental priorities and implement measures to prevent environmental pollution and conserve natural resources in order to improve the environmental situation at the local level. Due to the decentralization of power since 1993, the national governments of many Central European countries have delegated

a wide range of environmental responsibilities to local governments. As a result, local authorities are responsible for water supply and sewerage, heat supply, waste collection and recycling, green care, and land use planning. In addition, new mechanisms and instruments of environmental policy at the level of local self-government have been introduced, such as local environmental programs.

European experience has shown that the procedure for developing local environmental programs should be regulated by local authorities.

The new focus on environmental issues is the recognition that local authorities and citizens have the best understanding of their own problems, difficulties and needs, so decentralizing the decision-making process allows them to adapt the necessary environmental measures to them. Communities around the world, including Central Europe, are gradually embracing a new way of thinking about one's own future and the effectiveness of influencing it. They are extremely interested in new approaches to their development and at the same time seek to preserve the environment, reduce the burden of poverty and disease, improve the quality of life and create a strong and viable local economy. In response to these aspirations, the concept of sustainable local development emerged, which included the task of strengthening the community's economy, taking into account the ability of the natural environment to function properly and support human life. According to the International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI), sustainable local development provides basic ecological, social and economic living conditions for all residents of the community, without endangering the viability of natural, man-made and social system.

Therefore, local environmental policy should be clearly articulated, unambiguous, concise, written in a language understandable and accessible to a wide range of people, to have free access to the public. It is developed for the long term, should be realistic and practically implemented, as well as define the boundaries of environmental goals and objectives of the community or municipality. It is important that the commitments contained in environmental policy are realistic, achievable, and that they contribute to the development of the environmental management system. The decisions that are made in the process of its development are fundamentally important for the community or municipality and take into account the strategic priorities of their development. Therefore, in addition to the working group, it is recommended to involve representatives of the top management of the local self-government body in the development of the draft policy.

At the Inspiring Prospects – Aalborg + 10 conference in 2004, the Aalborg Commitments were presented, stating that commitments are accepted as a resource by which signatories can choose priorities that are appropriate to the local situation and their I need; a joint local process is initiated to define specific goals and time frames to track progress towards achieving them. The cities that signed the Aalborg Charter have acknowledged their commitment to implementing the principles of sustainable development. The Aalborg Commitments have made it possible to move from principles to objectives relating to the 10 main areas of activity, including environmental commitments, including: 1) reducing primary energy consumption and increasing the distribution of renewable and clean energy, improving water quality and efficiency of its use, to promote the idea of

biodiversity conservation, to take care of existing natural objects and green spaces, to improve the quality of lands, to preserve ecologically productive lands, to improve air quality; 2) reduce the amount of waste generated and increase their reuse and recycling, manage waste in accordance with existing standards of best practice, avoid unreasonable energy consumption, increase energy end-use efficiency, guarantee sustainable supply, actively promote sustainable production and consumption; 3) reduce the impact of transport on the environment.

About the reduction of harmful effects of environmental on human health and hygiene is mentioned in a number of European declarations on health in cities, in particular: Athens Declaration for Healthy Cities, adopted at the International Conference on Healthy Cities, initiated by the World Organization health care in Athens in June 1998; Belfast Charter for Healthy Cities: «Local Action Force», adopted on 22 October 2003; Zagreb Healthy Cities Declaration: «Health and equality issues in health should be reflected in all local strategies», 2008, etc.

Following the adoption of the EU's Climate and Energy Initiative Package in 2008, the European Commission launched the Covenant of Mayors to encourage and support the efforts of local authorities to develop and implement sustainable energy development policies. The Covenant of Mayors is a flagship initiative launched by the European Union that involves local and regional authorities that make voluntary commitments to increase energy efficiency and increase the use of renewable energy sources in their territories. By adhering to these commitments, the signatories of the Agreement seek to reduce their own CO₂ emissions by at least 20% by 2020, thus contributing to the development of

an environmentally friendly economy and improving the quality of life.

Conclusions and prospects.

Therefore, from all the above we can conclude that the largest block of sources in this area should be considered international acts on environmental protection. A review of official UN documents dating to the twentieth century shows that the gradual expansion of ideas about causation in the ecosphere led at the turn of the 1960s and 1970s to the identification of three main groups of interrelated problems – economic, social and environmental. Awareness of the main reasons for the increase in these problems ended with the formation of a new paradigm for all mankind, which was defined as «sustainable development». The methodology of sustainable development was mainly formed before the early 90's of XX century, after which came the stage of active practical implementation of the idea. At the beginning of the XXI century. it became clear that only the international integration of efforts – economic, political and institutional, creates the preconditions for preventing a global environmental catastrophe. Settlements are recognized as one of the largest sources of environmental pollution and climate change on the planet.

References

1. McDonnell, Mark J. (2011). The History of Urban Ecology: An Ecologist's Perspective. Urban Ecology: Patterns, Processes and Applications. Available at: https://www.researchgate.net/publication/285216178_The_History_of_Urban_Ecology_-_An_Ecologist's_Perspective (in English).
2. Saunders, Peter (2000). Urban ecology. In: Paddison, Ronan (ed.) Handbook of Urban Studies. Urban Geography – Urban Planning. SAGE, London, 36–51 (in English).

А.М. Радченко & О.М. Ткаченко (2020). МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ. Право.

Людина. Довкілля, 11(4): 53-59. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.006>.

Анотація. У статті досліджено основні норми міжнародно-правових актів, що регулюють питання охорони навколишнього середовища в населених пунктах. Вивчено досвід міжнародно-правового регулювання охорони довкілля населених пунктів, який показав, що це питання сьогодні регулюється за такими напрямками: 1) міжнародно-правові документи, якими встановлюються загальні вимоги щодо реалізації принципу сталого розвитку та його екологічної складової всіма країнами світу; 2) міжнародно-правові документи, якими встановлюються спеціальні вимоги щодо сталого розвитку населених пунктів, враховуючи їх екологічну складову; 3) міжнародно-правові документи, якими встановлені вимоги щодо охорони навколишнього середовища. Встановлено, що на початку XXI ст. стало очевидно, що тільки міжнародна інтеграція зусиль – економічних, політичних та інституційних, створює передумови запобігання глобальній екологічній катастрофі. Населені пункти визнані одним з найбільших джерел забруднення довкілля та зміни клімату на планеті.

Ключові слова: населений пункт, довкілля, правова охорона, екологія, навколишнє середовище

ОПОДАТКУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

А.М. ПАХОЛЮК, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент А.М. Земко),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: anatolypaholyk@icloud.com

Анотація. Статтю присвячено аналізу правових засад оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері. Висвітлено особливості застосування основних заходів податкового стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, таких як «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування, звільнення від сплати ввізного мита.

Зроблено висновок, що заходи податкового стимулювання, які застосовуються щодо виробників сільськогосподарської продукції, переважно мають непрямий вплив на розвиток інновацій в аграрній сфері. Податкові пільги, які безпосередньо стосуються розвитку інновацій в сільському господарстві, в більшості випадків передбачені в спеціальному галузевому законодавстві (аграрному, господарському), що виключає можливість їх застосування на практиці до внесення відповідних змін до Податкового кодексу України.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства з метою оптимізації оподаткування аграрного бізнесу та розвитку інновацій в аграрній сфері економіки України.

Ключові слова: аграрна сфера, інновації у сільському господарстві, оподаткування, податкове стимулювання, податкові канікули, спеціальний режим оподаткування

Актуальність.

В умовах відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, необхідності гарантування доступу до вітчизняних та світових ринків сільськогосподарських товарів, створення умов для забезпечення продовольчої безпеки держави, особливого значення набуває проблема іннова-

ційного розвитку аграрної сфери економіки.

Як зазначається в спеціальній літературі (Дудар, 2019: 66), для сільського господарства України проблема активізації інноваційних процесів набуває особливого значення. Активізація інноваційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах – це впровадження у виробництво нових

конкурентоспроможних технологій виробництва сільськогосподарської продукції у рослинництві та тваринництві; застосування високопродуктивних порід у тваринництві та стійких до хвороб і несприятливих природо-кліматичних проявів сортів і гібридів рослин; біотехнологій, що дають змогу одержати нові високоякісні продукти з оздоровчим і профілактичним ефектом; застосування нових технічних засобів і технологій обробітку ґрунту, очищення та зберігання сировини; застосування енергозберігаючих технологій, екологічних інновацій, які відповідно дають змогу підвищити врожайність та продуктивність, мінімізувати втрати й підтримувати якісний стан навколишнього природного середовища (Дудар, 2019: 66–67).

Оскільки інноваційним процесам в зазначеній галузі притаманні певні особливості, зумовлені її специфікою, а саме: наявністю живих організмів, сезонністю, підвищеними ризиками тощо, розвиток інновацій в сільському господарстві, на відміну від інших галузей, відбувається повільніше, що обґрунтовує доцільність та необхідність застосування на державному рівні мотиваційних економічних інструментів чільне місце серед яких займає система оподаткування, що підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретико-правовою базою дослідження стали праці провідних науковців у галузі аграрного права, таких як О.В. Гафурова, Х.А. Григор'єва, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, В.В. Носік, В.І. Семчик, А.М. Статівка, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, М.В. Шульга, В.З. Янчук та ін.

Зокрема, С.І. Марченко (Марченко, 2010), Т.О. Коваленко (Коваленко, Марченко, 2015), О.В. Гафурова, С.І. Сиволюцька (Гафурова, Сиволюцька, 2017) та Х.А. Григор'єва (Григор'єва, 2019) досліджували особливості державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції шляхом їх пільгового оподаткування. Проблемні питання сплати фіксованого сільськогосподарського податку висвітлювала О.В. Гафурова (Гафурова, 2010: 453–460). Високо оцінюючи їх наукові доробки, варто зауважити, що наразі в науці аграрного права відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемам правового регулювання оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері.

Метою цієї статті є аналіз правових засад оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері, висвітлення особливостей застосування основних заходів податкового стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, таких як «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування, звільнення від сплати ввізного мита.

Результати.

Інноваційний розвиток аграрної сфери є одним із найважливіших напрямків державної аграрної політики та правового регулювання економіки України. Основним нормативно-правовим актом, який закріплює правові засади здійснення інноваційної діяльності є Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV.

Інноваційна діяльність у ринкових умовах є вирішальним чинником ефективного розвитку й нарощування обсягів аграрного виробництва. Вона

зумовлює якісні зміни технологій виробництва, суттєві зрушення в його структурі, переоцінку системи мотивації. Найбільшим попитом на ринку інноваційної продукції користуються нові високопродуктивні сорти й гібриди сільськогосподарських культур, породи племінних тварин і птиці, машини та механізми, знаряддя й устаткування, сучасні засоби організації виробництва та ін. У забезпеченні цього попиту важливе місце відводиться аграрній науці як найпотужнішому джерелу створення та впровадження інновацій (Дудар, 2019: 64).

Відповідно до ст. 3 зазначеного Закону України одним із основних принципів державної інноваційної політики є здійснення сприятливої податкової політики у сфері інноваційної діяльності. У чому полягає режим сприятливої податкової політики у сфері інноваційної діяльності в законі не розкривається. До 2005 р. особливості в оподаткуванні інноваційної діяльності, які стосувались всіх галузей економіки в тому числі і аграрної сфери, були визначені в ч. 3 ст. 16 та ст. 21–22 Закону. Загалом вони полягали у застосуванні до суб'єктів інноваційної діяльності пільгового оподаткування, яке передбачало зменшення ставки оподаткування за окремими видами податків (податку на додану вартість, податку на прибуток, земельного податку), прискорену амортизацію основних фондів і встановлення щорічної двадцятивідсоткової норми прискореної амортизації основних фондів групи 3, звільнення від сплати ввізного мита та податку на додану вартості сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів (крім підакцизних товарів), які не виробляються в Україні або виробля-

ються, але не відповідають вимогам проекту, при ввезенні в Україну протягом строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту. Законом № 2505-IV від 25 березня 2005 р. «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» зазначені статті було виключено, а питання пільгового оподаткування наразі регламентуються нормами Податкового кодексу України (надалі – ПК України), аналіз якого свідчить про відсутність норм, які мають прямий вплив на інноваційний розвиток аграрного бізнесу в Україні. Як зазначає Т.М. Кондратюк, заохоченням до раціонального і екологічно безпечного господарювання та невиснажливо-го використання природних ресурсів повинно бути економічне стимулювання. Оскільки відомо, що заходи економічного стимулювання є значно дієвішими ніж адміністративні заходи впливу (Кондратюк, 2019: 86).

Аналіз сучасного податкового та аграрного законодавства дозволяє стверджувати, що переважно застосовуються заходи податкового стимулювання розвитку аграрної галузі в цілому, які мають непрямий вплив на розвиток інновацій в аграрній сфері. Серед них можна виділити наступні: «податкові канікули», прискорена амортизація основних засобів, спеціальний режим оподаткування, звільнення від сплати ввізного мита.

В чинному законодавстві термін «податкові канікули» відсутній, проте він є загальноприйнятим у спеціальній літературі та розуміється як встановлений законом термін, впродовж якого певні групи підприємств звільняються від сплати окремих видів податків або податків загалом

(«Податкові канікули...», 2020), таке звільнення може бути пов'язане як безпосередньо з провадженням інноваційної діяльності, так і стосуватись всіх виробників сільськогосподарської продукції. Зокрема, відповідно до ст. 21 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 15 травня 1992 р. доходи від освоєння науково-технічних нововведень в агропромисловому виробництві протягом 5 років не оподатковуються. Але відсутність цієї норми у ПК України свідчить про її лише декларативний характер.

Відповідно до ст. 283 ПК України не підлягають оподаткуванню земельним податком земельні ділянки державних сорто випробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур (п. 283.1.3.); земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодівих насаджень (п. 283.1.5.).

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)», виробників сільськогосподарської продукції звільнено від податку на землю та від орендної плати земель сільськогосподарського призначення державної власності на два місяці через коронавірус.

Законом України від 16 січня 2020 р. №466 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» доповнено ПК України п.43¹ підп.4 розд. XX, яким передбачено, що платники податку на прибуток підприємств мають право застосувати прискорену амортизацію щодо основних засобів четвертої групи (машини та обладнання) та п'ятої групи використовувати мінімально допустимий строк амортизації, який дорівнює два роки; третьої групи (передавальні пристрої) та дев'ятої групи використовувати мінімально допустимий строк амортизації, який дорівнює п'ять років. Також прискорена амортизація розглядається як інструмент лізингових операцій, що є одним з шляхів відновлення розвитку агропромислового комплексу країни (ст. 18 Закону України «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР).

Щодо запровадження спеціального режиму оподаткування, варто згадати про фіксований сільськогосподарський податок, який запроваджувався як спеціальний режим оподаткування підприємств аграрного бізнесу з 1999 по 2014 рр., та був виключений після прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71-VIII від 28 грудня 2014 р. та замінений таким спеціальним податковим режимом, як застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності – єдиним податком 4-ї групи.

Крім того, підприємствам, які здійснювали діяльність в аграрній сфері до 2016 р., відповідали вста-

новленим критеріям та перебували на загальній системі оподаткування обліку та звітності було надано право використовувати спеціальний режим оподаткування ПДВ, відповідно до якого всі суми нарахованого ПДВ сільськогосподарські підприємства не сплачували до бюджету, а залишали у себе для розвитку власної діяльності. У 2016 р. цей режим було дещо змінено та діяли перехідні норми, а з 1 січня 2017 р. сільськогосподарські підприємства-платники ПДВ перейшли на загальну систему нарахування і сплати цього податку, зі сплатою усіх сум зобов'язань до Державного бюджету України, що в свою чергу негативно було сприйнято аграрним бізнесом, у зв'язку із додатковим податковим навантаженням.

Отже, суб'єкти господарювання – сільськогосподарські товаровиробники наразі можуть здійснювати господарську діяльність та обирати загальну систему оподаткування обліку та звітності або ж спрощену систему оподаткування у вигляді єдиного податку четвертої групи. Перехід на спрощену систему оподаткування не пов'язаний зі здійсненням інноваційної діяльності у сільському господарстві.

Спеціальний режим оподаткування технологічних парків передбачено Законом України від 16 липня 1999 р. № 991-XIV «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», проте він не був включений до переліку спеціальних податкових режимів ПК України (Розділ XIV), що суперечить усім прийнятим на державному рівні програмним документам, в яких декларувалася підтримка розвитку науково-технічної та інноваційної сфери (Федчук, 2020: 216).

Звільнення від сплати ввізного мита як один із заходів податкового

стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері полягає у тому, що суб'єкти господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки, схвалені відповідно до Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», при ввезенні у митному режимі імпорту на митну територію України устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, звільняються від оподаткування ввізним митом у порядку, визначеному підпунктом 10 пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України. До пріоритетних галузей економіки відповідно до Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» від 14 серпня 2013 р. № 843-р належить агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

Висновки і перспективи.

Отже, на сучасному етапі в податковому законодавстві застосовуються переважно непрямі заходи податкового стимулювання інноваційної діяльності у аграрній сфері. Водночас, аналіз питань оподаткування аграрного бізнесу свідчить про те, що наразі відсутнє комплексне та ефективне державне регулювання оподаткування аграрного бізнесу. Податкові пільги, які безпосередньо стосуються розвитку інновацій в сільському господарстві, передбачені в спеціальному галузевому законодавстві (аграр-

ному, господарському), що виключає можливість їх застосування на практиці до внесення відповідних змін до ПК України. Така ситуація призводить до того, що вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції, які за своїм природним потенціалом могли б зайняти провідне місце на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції, наразі нездатні впроваджувати інновації в аграрний бізнес через відсутність дієвих механізмів економічного стимулювання. З метою оптимізації оподаткування агробізнесу необхідно запровадити та забезпечити стабільність і прозорість податкового законодавства та наявність об'єктивних пільг та преференцій для інноваційного розвитку аграрної сфери економіки.

ського податку. Аграрне право України: підручник / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 453–463.

7. Кондратюк Т.М. Економіко-правові заходи щодо підтримки розвитку екологічної мережі. Право. Людина. Довкілля. 2019. 10(3). С. 86–93.
8. Податкові канікули: які податки дозволено не платити. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/194307_podatkov-kankuli-yak-podatki-dozvoleno-ne-platiti (дата звернення: 29.11.2020 р.).
9. Федчук С.І. Спеціальний режим оподаткування технопарків в Україні як складова стимулювання прямих іноземних інвестицій у контексті викликів та загроз, спричинених поширенням коронавірусу COVID-19. Протидія мінімізації сплати податків: світовий досвід та практика України. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. С. 214–218.

Список використаних джерел

1. Дудар Т. Розвиток інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки. Вісник Тернопільського національного економічного університету. № 1. 2019. С. 60–69.
2. Марченко С.І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва. Київ: Обрії, 2010. 200 с.
3. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 295 с.
4. Гафурова О.В., Сиволицька С.І. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 336с.
5. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
6. Гафурова О.В. Правове регулювання сплати фіксованого сільськогосподар-

References

1. Dudar, T. (2019). Rozvytok innovatsiinoi diialnosti v ahrrarnomu sektori ekonomiky. Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu [Development of innovative activity in the agricultural sector of the economy. Bulletin of Ternopil National Economic University], 1: 60–69 (in Ukrainian).
2. Marchenko, S.I. (2010). Orhanizatsiino-pravovi pytannia tovarnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva [Organizational and legal issues of commodity agricultural production]. Kyiv: Obrii, 200 (in Ukrainian).
3. Kovalenko, T.O. & Marchenko, S.I. (2015). Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Legal regulation of economic activity in the agro-industrial complex of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 295 (in Ukrainian).
4. Hafurova, O.V. & Syvolotska, S.I. (2017). Derzhavna pidtrymka fermerskykh hospodarstv v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi: pravovi aspekty [State support of farms

- in Ukraine and the European Union: legal aspects]. Kyiv: TsP «Kompyrnt», 336 (in Ukrainian).
5. Hryhorieva, Kh.A. (2019). Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia [State support of agriculture of Ukraine: problems of legal support]. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 596 (in Ukrainian).
 6. Hafurova, O.V. (2010). Pravove rehuliuвання splaty fiksovanoho silskohospodarskoho podatku. Ahrarne pravo Ukrainy [Legal regulation of payment of fixed agricultural tax. Agrarian law of Ukraine] / za zah. red. V.M., Yermolenka. Kyiv: Yurinkom Inter, 453–463 (in Ukrainian).
 7. Kondratiuk, T.M. (2019). Ekonomiko-pravovi zakhody shchodo pidtrymky rozvytku ekolohichnoi merezhi. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Economic and legal measures to support the development of the ecological network. Law. Human. Environment], 10(3): 86–93 (in Ukrainian).
 8. Podatkovi kanikuly: yaki podatky dozvoleno ne platyty [Tax holidays: what taxes are allowed not to pay]. Available at https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/194307_podatkov-kankuli-yak-podatki-dozvoleno-ne-platiti (in Ukrainian).
 9. Fedchuk, S.I. (2020). Spetsialnyi rezhym opodatkuvannia tekhnoparkiv v Ukraini yak skladova stymuliuвання priamykh inozemnykh investysii u konteksti vyklykiv ta zahroz, sprychynenykh poshyrenniam koronavirusu COVID-19. Protydiia minimizatsii splaty podatkiv: svitovyi dosvid ta praktyka Ukrainy [Special tax regime for technology parks in Ukraine as a component of stimulating foreign direct investment in the context of challenges and threats posed by the spread of coronavirus COVID-19. Countering tax minimization: world experience and practice of Ukraine]. Irpin: NDI fiskalnoi polityky, 214–218 (in Ukrainian).

A.M. Pakholiuk (2020). TAXATION OF INNOVATION ACTIVITIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR UNDER THE LAWS OF UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(4): 60–66. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.007>.

Summary. The article is devoted to the analysis of legal bases of taxation of innovative activity in the agrarian sphere. The peculiarities of the application of the main measures of tax stimulation of innovative activity in the agricultural sphere, such as «tax holidays», accelerated depreciation of fixed assets, special tax regime, exemption from import duties are highlighted.

It is concluded that the tax incentives applied to agricultural producers mainly have an indirect impact on the development of innovation in the agricultural sector. Tax benefits that directly relate to the development of innovation in agriculture, in most cases provided for in special sectoral legislation (agricultural, economic), which excludes the possibility of their application in practice until the relevant amendments to the Tax Code of Ukraine.

The necessity of making changes to the legislation in order to optimize the taxation of agrarian business and development of innovations in the agrarian sphere of the economy of Ukraine is substantiated.

Keywords: agricultural sphere, innovations in agriculture, taxation, tax incentives, tax holidays, special tax regime

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347:340.134:343

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.008>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК МІЖГАЛУЗЕВОГО ІНСТИТУТУ В СИСТЕМІ ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

О.П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор,
професор, кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

Анотація. У статті проведено характеристику сучасного законодавства правового регулювання комерційної таємниці, зокрема положень Цивільного кодексу України. Звертається увага, що правовідносини у сфері комерційної таємниці регулюються нормами Кримінального та Господарського кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, низкою законів, серед яких слід відзначити Закони України: «Про інформацію», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про банки і банківську діяльність», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про державну таємницю» та підзаконним нормативно-правовим актом, постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці».

За результатами дослідження визначено, що в Україні як і в багатьох інших країнах, створюються нові технології, інтелектуальна власність та інші продукти, які містять комерційну таємницю, яка потребує правової охорони. У зв'язку з новими інформаційними досягненнями, державні кордони практично стають прозорими для обігу інформації. При цьому, чим більше зазначена галузь залучається в комерційний оборот, тим більше виникає потреба в захисті інтересів власників комерційної таємниці.

Ключові слова: правове регулювання, інформація, комерційна таємниця, юридична відповідальність, власник комерційної таємниці, інтелектуальна власність, господарська діяльність

Актуальність.

Розвиток ринкових відносин, формування інформаційного типу суспільства та конкурентна боротьба між господарюючими суб'єктами господарювання різних форм власності, поставило за потребу забезпечити охорону та захист прав власників на інформаційні ресурси. Одним з важливіших чинників, які забезпечують належний рівень безпеки суб'єкта господарювання є захист інформації, яка є секретною (комерційною таємницею). Важливою особливістю комерційної таємниці є те, що до винної особи може бути застосована юридична відповідальність різної галузевої належності. Все це й зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною базою дослідження стали наукові праці науковців різних галузей права, зокрема, таких як: В. Волженкін, Д. Гетманцев, І. Дахно, А. Ліпкан, А. Марущак, П. Крайнів, Л. Топалова, В. Харченко та ін. Однак дискусійність питань пов'язаних з комерційною таємницею, не втрачає своєї актуальності. На сьогодні вирішення проблемних питань пов'язаних із комерційною таємницею має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки питання захисту інформації суб'єктом господарювання відповідає потребам сучасності.

Мета цієї статті полягає у дослідженні нормативно-правових актів, визначення їх юридичного змісту й особливостей, а також пошуку оптимального правового регулювання відносин у сфері комерційної таємниці.

Результати.

У сучасних ринкових умовах відіграє все більш вагомий роль в інформаційному суспільстві. Для того, щоб певна інформація вважалася комерційною таємницею і підлягала правовій охороні, вона повинна відповідати певним правовим вимогам. Визначення інформації секретною, є важливим елементом в системі заходів, яка здійснюється власником комерційної інформації для її охорони. Правильне визначення інформації секретною істотно підвищує ефективність її правової охорони. Тим більше, що законодавчих актах ми спостерігаємо різні визначення інформації з обмеженим доступом, що має відношення до різного виду таємниць, як-то, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, лікарська таємниця, таємниця усиновлення; таємниця страхування, професійна таємниця, таємниця слідства, таємниця сповіді тощо, кожна із яких може спричинити шкоду її володільцю.

Серед значної кількості інформації, серед суб'єктів господарювання (підприємств), найбільш поширеною є комерційна таємниця, яка підлягає правовій охороні. Закономірність розгляду змісту права на комерційну таємницю та безпосередньої суті цього об'єкта обумовлена необхідністю визначення правової характеристики порушень передбачених нормами різних галузей права.

Визначення поняття «комерційна таємниця» міститься у різних нормативно-правових актах. Зокрема, ст. 505 Цивільного кодексу України визначає комерційну таємницю як інформацію, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових

є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Визначення комерційної таємниці надається в частині першій ст. 36 Господарського кодексу України, який визначає, що відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею.

До цієї групи належить перш за все право інтелектуальної власності на комерційну таємницю. Ст. 16 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» до порушень у сфері комерційної таємниці, які пов'язані із проявами недобросовісної конкуренції, відносить: неправомірне збирання комерційної таємниці; розголошення комерційної таємниці; схилення до розголошення комерційної таємниці; неправомірне використання комерційної таємниці.

При цьому фізичні та юридичні особи повинні мати можливість захисту інформації, яка законно знаходиться під їх контролем, від розкриття, придбання або використання іншими без їхньої згоди у такий спосіб, який суперечить чесній комерційній практиці, якщо така інформація:

- а) є секретною у тому розумінні, що вона як єдине ціле або у точній конфігурації та поєднанні разом її компонентів, загально відомих

або доступних для осіб у колах, що звичайно мають справу з інформацією, про яку йдеться;

- б) має комерційну цінність через те, що вона є секретною;
- с) зберігається в секреті внаслідок вжиття за відповідних обставин певних заходів особою, яка законно здійснює контроль за цією інформацією («Угода про торговельні аспекти...», 1994).

Зміст права інтелектуальної власності на комерційну таємницю (майнові права) полягає в тому, що лише суб'єкт права інтелектуальної власності на комерційну таємницю (власник) комерційної таємниці має: 1) право на використання комерційної таємниці; 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці; 3) виключне право забороняти неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці; 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (Цивільний кодекс України, 2003).

Слід зазначити, комерційною таємницею також можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 09.08.1993 р. № 611 й не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Отже, сутність права на комерційну таємницю полягає в забезпеченні власником прав на комерційну таємницю можливості засекретити таку інформацію від сторонніх осіб, а також права вимагати, щоб особи утримувалися від використання незаконних методів отримання даної інформації.

Право на комерційну таємницю базується на фактичній монополії власника інформації, а не на юридичній монополії на її використання. Забороняється лише зазіхати на цю монополію з незаконно. На власника інформації покладається зобов'язання по її збереженню і охорони.

Враховуючи, що використання комерційної таємниці використовується здебільшого у господарській (підприємницькій) діяльності, зазначимо, що правомочності суб'єктів господарювання щодо комерційної таємниці регулюються частиною першою ст. 162 ГК, відповідно до якого суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності.

Чинне законодавство, встановлюючи правила господарської діяльності в частині забезпечення чесної конкуренції між її суб'єктами, передбачає різні види юридичної відповідальності за порушення відносин у сфері охорони комерційної таємниці.

Норми ГК, визначаючи перелік майнових прав, пов'язаних з правом інтелектуальної власності щодо комерційної таємниці, не встановлюють правовий режим комерційної таємниці, порядок віднесення інформації до комерційної таємниці, підстави виникнення права суб'єктів на комерційну таємницю та порядок доступу до комерційної таємниці. У той же час норми ЦК передбачають цивільно-правову відповідальність за

завдану майнову шкоду у вигляді відшкодування збитків, завданих суб'єкту господарювання.

Щодо відшкодування немайнової шкоди, слід врахувати постанову Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. № 4, згідно абзацу третього пункту 3 якої, під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності.

Отже, заподіяна шкода внаслідок розголошення комерційної таємниці є немайновою.

Що стосується дисциплінарної та матеріальної відповідальності, в рамках чинного Кодексу законів про працю України, то слід зазначити, що кодекс не передбачає правових наслідків порушення працівниками обов'язків щодо дотримання комерційної таємниці. Однак, матеріальна відповідальність може бути реалізована, якщо при прийнятті на роботу особа, була ознайомлена під розписку із відповідною інструкцією та якій ці відомості були довірені в установленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням такою особою покладених на нею обов'язків, чи/або підписала контракт, який передбачав застосування матеріальної відповідальності у разі порушення такою особою інформації, яка на відповідному підприємстві визнано такою, й відповідно до чинного законодавства України становить комерційну таємницю.

Відносини щодо одержання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації, регулюється КУпАП.

Проступок, передбачений частиною третьою ст. 164-3 КУпАП полягає в заподіянні шкоди суб'єкту господарювання (підприємцю). Склади правопорушень, передбачені нормами вказаної статті слід вважати адміністративними деліктами з формальним складом, оскільки в них відсутні ознаки настання шкідливих матеріальних наслідків. Вказану статтю КУпАП законодавець пов'язує із підприємницькою діяльністю.

За умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також її розголошення, відповідно до ст.ст. 231 і 232 КК може бути визнано злочином у разі спричинення суб'єкту господарювання (підприємцю) істотної шкоди, яка є оціночним поняттям. Це означає, що питання про наявність «істотної шкоди» або його відсутності вирішується в кожному випадку з урахуванням, зокрема заподіяної шкоди та майнового стану власника відповідних відомостей, що становлять комерційну таємницю. Такий підхід законодавця до визначення істотної шкоди у ст.ст. 231 і 232 КК є недоліком кримінального закону, тоді як інші статті КК визначають, що слід розуміти під істотною шкодою. Так, у примітці до ст. 364 КК зазначено, що істотною шкодою вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Кримінальна відповідальність за порушення відносин щодо комерційної таємниці законодавець відносить до злочинів у сфері господарської діяльності. Розмістивши ст.ст. 231, 232 в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяль-

ності» КК, підтверджує, що реалізація права на комерційну таємницю пов'язана певним видом або із здійсненням господарської діяльності та відносить до кола потерпілих – суб'єктів господарської діяльності (підприємців).

Зазначене свідчить, що інститут комерційної таємниці є господарсько-правовим (підприємницько-правовим).

Варто зазначити, що «комерційна таємниця» не збігається з іншими видами інформації з обмеженим доступом. Зокрема, банківською таємницею (ст. 60) Закону України «Про банки і банківську діяльність», в якому вживаються терміни: «банківська таємниця» та «конфіденційна інформація», які є синонімами. Адвокатською таємницею (ст. 22) Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де вживаються терміни «адвокатська таємниця» та «інформація». Це також стосується державною таємницею (ст. 1) Закону України «Про державну таємницю» та термінів «державна таємниця» та «секретна інформація», а також «таємна інформація», які є синонімами державної таємниці. Вказану в наведених законодавчих актах інформацію слід відрізнити від терміну «інформації», що міститься в Законі України «Про інформацію», згідно з яким, інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Аналіз законодавчих актів показує, що у сфері правового регулювання інформації з обмеженим доступом, слід відповісти на питання, а чи проаналізовані нами акти в повній мірі регулюють відносини у сфері комерційної таємниці? Крім того слід звернути увагу на такий об'єкт, як ноу-хау, який все більше використовується в підприємницькій діяльності.

Принагідно зазначимо, що тенденція до розмежування комерційної таємниці та ноу-хау була закладена у нашій державі Законом України «Про інвестиційну діяльність», ст. 1 якого визначає, що «ноу-хау» – це сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих.

Незважаючи на законодавче визначення, яке надається в указаному вище законі, різну правову природу, що відрізняє комерційну таємницю від ноу-хау, серед науковців і на сьогодні немає спільної думки, а чи є ноу-хау об'єктом права інтелектуальної власності.

Висновки і перспективи.

З урахуванням викладених вище міркувань можна дійти висновку, що комерційна таємниця є найбільш універсальним об'єктом, який має відношення до інформації. Характеризуючи комерційну таємницю, необхідно звернути увагу і на деякі особливості інституту комерційної таємниці, без врахування яких наша уява про даний об'єкт буде неповною. Насамперед, слід відповісти на питання, а чи в повній мірі чинне вітчизняне законодавство забезпечує правову охорону комерційної таємниці? На наш погляд, ні.

Разом з цим, вважаємо за необхідне наголосити і на тому, що законодавство України, що регулює відносини пов'язані з інформацією займає окреме місце в системі права і являє собою міжгалузевий інститут.

Говорячи про комерційну таємницю, яка відіграє дедалі вагомішу роль в підприємницькій діяльності, і є сут-

тєвою частиною права інтелектуальної власності, варто зазначити, що у цій сфері відносин існують проблемні питання. Найбільш прийнятним результатом вирішення існуючих проблемних питань пов'язаних із конфіденційною інформацією, було б прийняття єдиного законодавчого акту, який повинен врегулювати питання, пов'язані із створенням, одержанням, зберіганням, використанням, правовою охороною та захистом такої інформації.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. 435-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
3. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. №236/96-ВР. Відомості Верховної Ради. 1996. № 36. Ст. 164.
4. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 14.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018?find=1&text (дата звернення: 20.11.2020 р.).
5. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п#Text> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
7. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12. 1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради. 1971. № 50. Ст. 375.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 08.12.1984 р. 8073-X. Відомості Верховної Ради. 1984. № 51. Ст. 1122.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04. 2001 р. 2341-III. Відомості Верховної Ради. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради. 2001. № 5–6. Ст. 30.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. Ст. 282.
12. Про державну таємницю: Закон України від 21.01. 1994 р. № 3855-XII. Відомості Верховної Ради. 1994. № 16. Ст. 93.
13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 48. Ст. 650.
14. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09. 1991 р. № 1560-XII. Відомості Верховної Ради. 1991. № 47. Ст. 646.
6. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduвання moralnoyi (nemaynovoyi) shkody [On judicial practice in cases of compensation for moral (non-pecuniary) damage] (1995): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny 31.03.1995 № 4. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (in Ukrainian).
7. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny [Labor Code of Ukraine] (1971): Zakon Ukrayiny 10.12. 1971 № 322- VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 50, 375.
8. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984): Zakon 08.12.1984 № 8073. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 51, 1122 (in Ukrainian).
9. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Criminal code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrayiny 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 25–26, 131 (in Ukrainian).
10. Pro banky i bankivsku diyalnist [About banks and banking] (2000): Zakon Ukrayiny 07.12.2000 № 2121-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 5–6, 30 (in Ukrainian).
11. Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist [About advocacy] (2012): Zakon Ukrayiny 05.07.2012 № 5076-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 27, 282 (in Ukrainian).
12. Pro derzhavnu tayemnytsyu [About a state secret] (1994): Zakon Ukrayiny 21.01.1994 № 3855-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 16, 93 (in Ukrainian).
13. Pro informatsiyu [About information] (1992): Zakon Ukrayiny 02.10.1992 № 2657-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 48, 650 (in Ukrainian).
14. Pro investytsiynu diyalnist [About investment activity] (1991): Zakon Ukrayiny 18.09.1991 № 1560-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 47, 646 (in Ukrainian).

References

1. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny [The Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrayiny 16.01.2003 № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 40–44, 356 (in Ukrainian).
2. Hospodarskyy kodeks Ukrayiny [Economic Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrayiny 16.01.2003 № 436-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 18–22, 144 (in Ukrainian).
3. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoyi konkurentsii [On protection from unfair competition] (1996): Zakon Ukrayiny 07.06.1996 № 236/96-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 36, 164 (in Ukrainian).
4. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoyi vlasnosti [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights] 14.04.1994. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018?find=1&text (in Ukrainian).
5. Pro perelik vidomostey, shcho ne stanovlyat komertsyynoyi tayemnytsi [About the list of information that does not constitute a trade secret] (1993): postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny 09.08.1993 № 611. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-p#Text> (in Ukrainian).
6. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduвання moralnoyi (nemaynovoyi) shkody [On judicial practice in cases of compensation for moral (non-pecuniary) damage] (1995): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny 31.03.1995 № 4. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (in Ukrainian).
7. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny [Labor Code of Ukraine] (1971): Zakon Ukrayiny 10.12. 1971 № 322- VIII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 50, 375.
8. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984): Zakon 08.12.1984 № 8073. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 51, 1122 (in Ukrainian).
9. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Criminal code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrayiny 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 25–26, 131 (in Ukrainian).
10. Pro banky i bankivsku diyalnist [About banks and banking] (2000): Zakon Ukrayiny 07.12.2000 № 2121-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 5–6, 30 (in Ukrainian).
11. Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist [About advocacy] (2012): Zakon Ukrayiny 05.07.2012 № 5076-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 27, 282 (in Ukrainian).
12. Pro derzhavnu tayemnytsyu [About a state secret] (1994): Zakon Ukrayiny 21.01.1994 № 3855-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 16, 93 (in Ukrainian).
13. Pro informatsiyu [About information] (1992): Zakon Ukrayiny 02.10.1992 № 2657-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 48, 650 (in Ukrainian).
14. Pro investytsiynu diyalnist [About investment activity] (1991): Zakon Ukrayiny 18.09.1991 № 1560-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady, 47, 646 (in Ukrainian).

O.P. Svitlychnyj (2020). LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL SECRETS AS AN INTERBRANCH INSTITUTE IN THE SYSTEM OF LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(4): 67-74. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.008>.

Summary. *The article describes the modern legislation of legal regulation of trade secrets, in particular the provisions of the Civil Code of Ukraine. It is noted that legal relations in the field of trade secrets are governed by the Criminal and Commercial Codes of Ukraine, the Code of Administrative Offenses, a number of laws, including the Laws of Ukraine: «On Information», «On Protection against Unfair Competition», «On Banks and banking activity», «On advocacy and advocacy activity», «On state secret» and by-laws, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the list of information that does not constitute a trade secret».*

The study found that in Ukraine, as in many other countries, new technologies, intellectual property and other products are created that contain trade secrets that need legal protection. Due to new information achievements, state borders are practically transparent for the circulation of information. In this case, the more this industry is involved in commercial turnover, the greater the need to protect the interests of the owners of trade secrets.

Keywords: *legal regulation, information, trade secret, legal responsibility, owner of trade secret, intellectual property, economic activity*

ДО ПИТАННЯ РОЗПОДІЛУ РИЗИКІВ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

І.В. ГОРИСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: horislavska@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано окремі проблемні питання розподілу ризиків та цивільно-правової відповідальності за договором про надання медичних послуг.

Розкрито взаємозв'язок правової природи ризику, цивільно-правової відповідальності та договору про надання медичних послуг шляхом аналізу нормативно-правових актів медичного законодавства. Досліджено окремі питання щодо якості медичної послуги, правової природи ризику у медичній сфері. Досліджено питання реалізації та забезпечення окремих особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи в умовах карантинних заходів щодо запобігання поширенню на території України Covid-19 (ст. ст. 313, 315 ЦК України). Розкрито окремі питання функції договору про надання медичних послуг.

Ключові слова: ризик, договір про надання медичних послуг, якість медичних послуг, цивільно-правова відповідальність

Актуальність.

Про гостроту та актуальність питань у сфері охорони здоров'я та безпосередньо щодо надання медичних послуг можна наводити різні фактори, «промовистими» є низка об'єктивних обставин. Серед яких є і погіршення здоров'я населення, і виникнення біологічних, біотехнологічних, техногенних загроз, і малоефективна система управління у цій сфері, і значна пересторога усіх учасників щодо ліберальних підходів щодо надання медичних послуг. Перелік обставин і причин може бути доповнений економічними та соціальними проблемами. У системі прав людини чи не

найголовніше місце займають – право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу. Проте, і особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, зокрема, право на свободу пересування та право на мирні зібрання, «стоять» поруч. А здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремим питанням договору про надання медичних послуг присвячені роботи таких учених як: С.В. Анто-

нов, С.Б. Булеца, Т.В. Волинець, А.А. Герц, Т.В. Заварза, О.В. Крилова, Р.А. Майданик, С.В. Михайлов, Г.Я. Оверко, О.О. Прасов, В.О. Савченко, М.М. Самофал, О.С. Смотров, С.Г. Стеценко, Р.О. Стефанчук О.В. Темченко та інші. Приватно-правове регулювання визначає лише загальні положення щодо договору про надання послуг, однак не враховує специфіку медичної сфери.

Мета статті. Дослідити окремі проблемні питання розподілу ризиків та цивільно-правової відповідальності за договором про надання медичних послуг.

Результати.

Відповідно до Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я», право на охорону здоров'я охоплює такі питання, як право на кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту і відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди та інше. Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя.

Ризик є тією категорією, що «входить» у життя людини не залежно від її волі, впливає на їх поведінку та спонукає до вступу у різноманітні відносини задля його уникнення чи мінімізації, як

у випадку із медичною сферою. Складним і неоднозначним є законодавче визначення категорії «ризик». Цікавим є те, що за приблизними підрахунками, у законодавстві наводиться 98 визначень поняття ризик та ризикова діяльність (Великанова, 2019: 103).

Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» визначає ризик як можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу. Логічним «продовженням» є позиції Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» щодо поняття «серйозний ризик» та «ступінь ризику». Будь-яка загроза суспільним інтересам, що потребує оперативного втручання державних органів, у тому числі така, наслідки якої не виявляються негайно та рівень небезпеки (загрози) суспільним інтересам, що становить або може становити продукція відповідно. У переважній більшості випадків законодавство розуміє ризик як категорію, що несе у собі негативний заряд, зокрема, наявність збитків або недоотримання прибутку.

Свої «особливості» має ризик у медичній сфері, він не завжди є негативним явищем. Наприклад, серед особливостей договору про надання медичних послуг є неможливість стандартизації самої медичної послуги через існування непередбачуваних факторів (ризиків), що пов'язуються і з об'єктом такого договору – організм людини, а також існуванням поняття «обґрунтований медичний ризик», який необхідно відрізнити від медичної помилки. Під обґрунтованим медичним ризиком, розуміють професійні медичні дії медичного працівника, проведені з добровільної інформованої згоди пацієнта, що не

відповідають чинним в Україні професійним медичним стандартам і застосовуються у винятковому випадку для порятунку життя і здоров'я пацієнта (Майданник, 2010: 313).

Основною «перепороною», що впливає на якість і безпечність медичної послуги, є наявність такого явища як медична помилка – побічна подія, яку можна запобігти, пропонується системний підхід до медичних помилок та інших проблем системи охорони здоров'я, який виявляє проблеми в процесі надання медичних послуг, а не лише виокремлення непрофесійних медичних працівників. Очевидно, що якість чи швидше результат, медичної послуги у межах відповідного договору залежить від суб'єктивних факторів, від ризиків, що існують у самій медичній діяльності, так і тих, що пов'язані із замовником відповідної послуги. Це і питання дотримання пацієнтом (замовником) режиму лікування, приписів та рекомендацій лікаря тощо.

Підтримуючи думку про те, що договір є взаємним страхуванням від багатьох ризиків і розподілом таких ризиків між сторонами, які його укладають (Великанова, 2019: 278) визначаємо, що договір про надання медичних послуг має бути покликаний виконувати функцію розподілу ризиків, має виступати засобом їх мінімізації. Під «договірним ризиком» розуміють засновану на договорі ймовірність виникнення у однієї із сторін збитків та (або) інших негативних майнових наслідків, що не можуть бути попереджені при виявленні того ступеня турботливості й обачності, який вимагається від обох сторін характером договору та умовами договору (Архипов, 2012: 32).

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання

виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» було посилено відповідальність за порушення карантину, що запроваджений на всій території нашої держави. Карантин, поряд з іншим, «доповнено» можливістю уряду встановлювати тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них, підстави та порядок обов'язкової самоізоляції. Обмежувальні протиепідемічні заходи встановлюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за поданням відповідного головного державного санітарного лікаря у разі, коли в окремому населеному пункті, у дитячому виховному, навчальному чи оздоровчому закладі виник спалах інфекційної хвороби або склалася неблагополучна епідемічна ситуація, що загрожує поширенням інфекційних хвороб. Проте, карантин це не лише адміністративні заходи. Це і медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб («Про захист населення...», 2000).

Цивільно-правовою відповідальністю у сфері надання медичної допомоги є застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладенні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час надання медичної допомоги.

У непростих умовах українського суспільства, в умовах сучасних викликів біологічного, соціального, економічних викликів, гостро постає питання «взаємодії» договірної та деліктної

відповідальності і у межах договору про надання медичних послуг. Якщо в наслідок ненадання чи неналежного надання медичної допомоги пацієнтові не завдано шкоду каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, то застосовується договірна відповідальність. У випадках, коли неправомірні (порушення і норм медичного законодавства, і норм договору про надання медичної послуги) дії призвели до наведеної вище шкоди, застосовується деліктна відповідальність, а договірна – в частині порушення умов договору. У цивільному кодексі діє правило, відповідно до якого шкода, заподіяна життю або здоров'ю фізичної особи при виконанні договірних зобов'язань, відшкодовується за правилами деліктної відповідальності. Враховуючи ці обставини, відбувається розмежування договірної та деліктної відповідальності за правилом – «договірний позов витісняє позадоговірний». Такий підхід гарантує повну охорону права особи на життя, права на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, права на охорону здоров'я та права на медичну допомогу (ст. ст. 281-284 ЦК України).

Висновки і перспективи.

Для мінімізації досліджуваних договірних ризиків вважаємо за доречне незначати у договорі про надання медичних послуг «призначення» ризику, тобто випадки, коли сторони покладають ризики один на одного і кожна зі сторін визначає рівень ризику, який вона може нести, зважаючи на цілий ряд факторів, зокрема, дотримання замовником приписів лікаря, ймовірність тощо. Від так, набуває ваги роль договору про надання медичних послуг у вирішенні питань відповідальності не лише медичних працівників, а і самих

пацієнтів; ефективному розподілу договірних ризиків, відмежування їх від ризиків, що пов'язані із особливістю медичної діяльності, медичних помилок. Щодо посилення відповідальності за порушення умов карантину, то вона повинна знаходитись у прямому взаємозв'язку із виконанням державою медико-санітарних заходів.

Список використаних джерел

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/ed19970313> (редакція від 24.07.2020 р.) (дата звернення: 27.10.2020 р.).
2. Великанова М.М. Ризики в цивільному праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 378 с.
3. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (редакція від 03.07.2020 р.) (дата звернення: 27.10.2020 р.).
4. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 02.12.2010 р. № 2736-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-17#Text> (редакція від 26.03.2020 р.) (дата звернення: 27.10.2020 р.).
5. Майданник Р.А. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник. 2-ге вид., перероб та доп. / за заг. ред. Р.А. Майданника. Київ: Юстініан, 2010. 1008 с.
6. Архипов Д.А. Распределение договорных рисков в гражданском праве. Экономико-правовое исследование: монография. Москва: Статут, 2012. 112 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (редакція від 18.04.2020 р.) (дата звернення: 28.10.2020 р.).

8. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (редакція від 23.05.2020 р.) (дата звернення: 28.10.2020 р.).

References

1. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoro-nu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care] (1992): Zakon Ukrainy 19.11.1992 № 2801-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/ed19970313> (in Ukrainian).
2. Velykanova, M.M. (2019). Ryzyky v tsyvil-nomu pravi [Risks in civil law]. Kyiv: Alerta, 378 (in Ukrainian).
3. Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vid-povidnosti [On technical regulations and conformity assessment] (2015): Zakon Ukrainy 15.01.2015 № 124-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text> (in Ukrainian).
4. Pro zahalnu bezpechnist nekharchovoi pro-duktsii [On the general safety of non-food products] (2010): Zakon Ukrainy 02.12.2010 № 2736-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-17#Text> (in Ukrainian).
5. Maidannyk, R.A. (2010). Anomalii v tsyvil-nomu pravi Ukrainy [Anomalies in the civil law of Ukraine]. Kyiv: Yustinian, 1008 (in Ukrainian).
6. Arkhypov, D.A. Raspredelenye dohovo-rnykh ryskov v hrazhdanskom prave. Ekono-myko-pravovoe yssledovanye [Distribution of contractual risks in civil law. Economic and legal research]. Moskva: Statut, 112 (in Russian).
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakono-davchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)] 17.03.2020 № 530-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (in Ukrainian).
8. Pro zakhyst naseleennia vid infektsiinykh khvorob [On protection of the population from infectious diseases] (2000): Zakon Ukrainy 06.04.2000 № 1645-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (in Ukrainian).

I.V. Horislavska (2020). TO THE ISSUE OF DISTRIBUTION OF RISKS AND CIVIL LIABILITY UNDER THE AGREEMENT ON PROVISION OF MEDICAL SERVICES.

Law. Human. Environment, 11(4): 75-79. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.009>.

Summary. The article analyzes certain problematic issues related to the distribution of risks and civil liability under the medical service agreement.

The relationship has been revealed between the legal nature of the risk, civil liability and the contract for the provision of medical services has been clarified by analyzing the legal acts of medical legislation. Certain issues of the quality of medical service and the legal nature of risk in the medical sphere were investigated. The issue of realization and provision of certain personal non-property rights ensuring social existence of an individual in conditions of quarantine measures to prevent the spread of Covid-19 on the territory of Ukraine has been studied (Articles 313, 315 of the Civil Code of Ukraine). Some issues of the function of the contract for the provision of medical services have been disclosed.

Keywords: risk, contract for provision of medical services, quality of medical services, civil liability

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Л.А. КНЯЗЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Національний університет державної фіскальної служби України
E-mail: knyazka@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються правова природа інституту усиновлення в Україні.

Визначається, що питання правової природи усиновлення в Україні, завжди матиме свою актуальність, адже, як свідчать дані Міністерства соціальної політики України національне усиновлення є пріоритетом державної політики України та важливою складовою політики щодо дотримання найкращих інтересів дитини, у зв'язку із чим потребує окремого дослідження.

З'ясовується, що діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, повинна бути спрямована на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою замінити сім'ю. Однак усі ці форми можуть лише пом'якшити негативний вплив на дитину становища, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї.

Усиновлення традиційно розглядають як сімейно-правовий інститут. Проте сучасне розуміння місця особистих немайнових прав у системі приватноправових відносин дозволяє стверджувати, що право на усиновлення є їх органічним складовим елементом.

Встановлюються, що усиновлення – це складний юридичний акт: у ньому знаходять своє відображення воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину; батьків, які дали згоду на усиновлення своєї дитини; самої дитини; інших осіб, установлених законом; воля держави, виражена у відповідному судовому рішенні.

Робляться висновки, що найважливішим у дослідженні інституту усиновлення є, звичайно, збереження його таємниці. За своїм призначенням інститут усиновлення покликаний забезпечити належне виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Шляхом усиновлення дитина, яка втратила батьків, улаштовується в іншу родину, одержує можливість сімейного життя й виховання в родинному середовищі, а в особі усиновителів здобуває людей, які в усіх відношеннях мають замінити їй батьків. Характерною ознакою українського інституту усиновлення є те, що він позбавлений майнового підґрунтя й цілком підлеглий завданню забезпечення прав та законних інтересів дітей, їх усебічної охорони.

Ключові слова: усиновлення, таємниця усиновлення, сім'я, діти, батьківство, опіка, піклування, сирота

Актуальність.

Стаття 52 Конституції України встановлює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» (Світличний, 2016).

Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, повинна бути спрямована на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою замінити сім'ю. Однак усі ці форми можуть лише пом'якшити негативний вплив на дитину становища, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї. На рівні закону встановлено також і те, що важливою формою утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є сімейне виховання. Не потребує доведення твердження, що виховання в сім'ї за всіма показниками переважає будь-які інші форми опікування над дітьми, що залишилися без батьківського піклування.

Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, створила нову правову ситуацію в системі захисту прав людини та відкрила новий етап у розвитку вітчизняної юриспруденції у питаннях захисту інтересів особи, у тому числі малозахищених верств населення, до яких відносяться діти-сироти та які позбавлені батьківського піклування. Ратифікована Конвенція стала частиною національного законодавства.

Питання цивільно-правової природи усиновлення в Україні, завжди матиме свою актуальність, адже, як

свідчать дані Міністерства соціальної політики України національне усиновлення є пріоритетом державної політики України та важливою складовою політики щодо дотримання найкращих інтересів дитини, у зв'язку із чим потребує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науковцями, що зробили значний вклад у розвиток дослідження цивільно-правової природи усиновлення в Україні, стали праці: Л.П. Ануфрієвої, В.Г. Храбскова, В.А. Рясенцева, Г.К. Матвєєва, І.А. Зіміної, Е.О. Петухової, П. Єршова, А.І. Заговорський, І.М. Кузнєцова, А.М. Нечасєва, А.І. Пергамент, З. Ромовська, В.А. Рясенцев, Г.М. Свердлов, В.П. Шахматов, Ю. Юрбургський, В.А. Ясенцев та інших вчених.

Метою даного дослідження виступає комплексний аналіз цивільно-правової природи усиновлення в Україні.

Результати.

Для початку слід зазначити, що протягом 2019 р. було усиновлено 1419 дітей, що на 61 дитину більше за попередній рік, зафіксовано 36 випадків скасування усиновлення («Міністерство соціальної політики...»).

У Принципі 6 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р., проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина не

повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована Україною Постановою Верховної Ради України № 789XII від 27.02.1991 р., в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Частиною 2 цієї ж статті передбачено, що державиучасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх від повідних законодавчих і адміністративних заходів.

Таким чином, можливо сказати, що інститут усиновлення в Україні є забезпеченим, перш за все, нормами міжнародного законодавства.

Необхідним буде визначення самого поняття усиновлення, що досліджується уже протягом багатьох років.

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України), Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Як бачимо, такий підхід передбачає можливість здійснення усиновлення не тільки дитини (особи у віці

до 18 років), але й повнолітньої особи. Оскільки наше законодавство допускає усиновлення повнолітньої особи, то варто передбачити можливість і встановити особливості усиновлення такої особи іноземними громадянами, щоб унеможливити фіктивність такого усиновлення. На відміну від деяких зарубіжних країн, українське законодавство загалом передбачає усиновлення в судовому порядку, крім випадку, коли усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

«Значення інституту усиновлення важко переоцінити, – зазначає В. Маслов. – Це така правова форма, яка створює найбільш сприятливі можливості для виховання позбавленої батьківського піклування дитини в сімейній обстановці на тих же умовах, що і для рідних дітей» Усиновлення є актом великої соціальної ваги, проявом гуманізму та жертвовності, а також реалізацією природної потреби материнства й батьківства (Маслов & Пушкин, 1981: 189).

З такими твердженнями неможливо не погодитись, адже кожна народжена дитина за законами природи, права та моралі повинна зростати в сім'ї.

Усиновлення традиційно розглядають як сімейно-правовий інститут. Проте сучасне розуміння місця особистих немайнових прав у системі приватноправових відносин дозволяє стверджувати, що право на усиновлення є їх органічним складовим елементом. У цивільному законодавстві ми не знайдемо згадки про особисте немайнове право людини на усиновлення. До числа особистих немайнових прав, що забезпечують природне

існування фізичної особи, Цивільний кодекс (ЦК) України відносить право малолітньої або неповнолітньої особи на опіку або піклування (ст. 292 ЦК України) [8].

Як бачимо, у законі усиновлення (удочеріння) визначається як юридичний акт, унаслідок якого між усиновителем та його родичами з однієї сторони, та усиновленим з іншої виникають такі ж права й обов'язки, як між батьками й дітьми, іншими родичами за походженням. З наведеного визначення усиновлення розуміється як юридичний акт, що тягне за собою встановлення між усиновителем та усиновленою дитиною нового правового зв'язку, насамперед між усиновителем й усиновленим, а також між усиновленим та рідними усиновителя. Оскільки з юридичної точки зору внаслідок усиновлення дитина набуває нових батьків та інших родичів, то актом усиновлення одночасно припиняється правовий зв'язок дитини з її батьками та іншими родичами за походженням. Таким чином, усиновлення – це одночасно правоутворювальний та правоприпиняльний юридичний факт (Микитин, 2017: 70).

Усиновлення – це складний юридичний акт: у ньому знаходять своє відображення воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину; батьків, які дали згоду на усиновлення своєї дитини; самої дитини; інших осіб, установлених законом; воля держави, виражена у відповідному судовому рішенні. Таким чином, вияв державної волі певною мірою впливає на виникнення відносин, породжуваних усиновленням. Держава за допомогою судових органів безпосередньо виражає свою волю й бере участь у здійсненні юридичного акту усиновлення. Без чітко вираженої волі держави на

здійснення усиновлення відповідні цьому акту відносини виникнути не можуть. З огляду на наведене, рішення суду входить до змісту акта усиновлення як невід'ємна його частина (Цивільне і сімейне право, 2003: 39).

Важливим у дослідженні інституту усиновлення є, звичайно, збереження його таємниці.

Приймаючи дитину в сім'ю як рідного сина чи дочку, в більшості випадків усиновлювачі бажають, щоб оточуючі, і в першу чергу дитина, не знали про факт усиновлення. Згідно з чинним на сьогодні СК України таємниця усиновлення охороняється законом. Це положення гарантоване ст. 32 Конституції України 1996 р.: ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Тобто таємниця, по-перше, є певною гарантією захисту інтересів усиновлених осіб та усиновлювачів, а по-друге, є одним із заходів охорони недоторканності приватного життя.

Сімейний кодекс України, а саме ст. ст. 226, 228, до інформації щодо усиновлення, яка визнається таємною, відносить:

- перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку;
- пошук такими особами дитини для усиновлення;
- подання заяви про усиновлення;
- розгляд справи про усиновлення;
- здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

Таким чином, таємницею є не тільки факт усиновлення, але й окремі етапи його проведення. І перелік цей не є вичерпаним, оскільки «тощо» можна тлумачити широко.

Ключовою новелою у законодавстві стало введення в новому СК України положення про те, що дити-

на, яка усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Крім того, СК надав право братам та сестрам усиновленої дитини знати про її нове місце проживання, якщо усиновлення щодо останньої не було таємним. Напевно, таке беззастережне надання права братам та сестрам усиновленого на розкриття таємниці усиновлення є не дуже обачним. Адже у деяких випадках розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди братам та сестрам усиновленого, які, в свою чергу, можуть бути усиновленими іншими особами. Тому, напевно, на практиці застосування цієї норми кодексу не завжди буде мати позитивний результат як для усиновленого, так і для його братів та сестер («Сімейний кодекс України», 2006: 126).

Також, новий СК України більш конкретизував заходи захисту:

- зобов'язавши осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, не розголошувати її;
- встановивши правило, згідно з яким відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні;
- надавши право усиновлювачу бути записаним матір'ю, батьком дитини;
- надавши право усиновлювачу на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, обмеживши ці права віковим цензом (дату народження дитини може бути змінено не більш як на 6 місяців) та необхідністю дачі згоди усиновлюваним на певні зміни.

Таким чином, в Україні діє пріоритет на збереження таємниці усиновлення.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 08.10.2008 р. Цим Порядком встановлено облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, та порядок передачі дітей на усиновлення. Відповідно до вимог нормативно-правових актів України, які регламентують питання усиновлення, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. При цьому, забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків. Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей.

Висновки і перспективи.

Отже, під усиновленням в юридичній науці розуміють юридичний акт, згідно з яким між усиновленим (та його нащадками) й усиновителем (і його родичами) виникають ті самі права й обов'язки, що й між родичами за походженням. Тобто усиновлення є прийняттям у сім'ю чужих дітей, які втратили своїх батьків (сиріт) або які не можуть виховуватися ними через певні причини. Усиновлення задовольняє й особисту мету усиновителів, особливо тих, хто не має власних дітей, – зробити своє

сімейне життя більш змістовним. Уважаємо, що поняття усиновлення може бути визначено як перехід прав та обов'язків від біологічних батьків дитини до усиновлювачів, за яким дитина в правовому відношенні повністю прирівнюється до біологічних дітей усиновлювача, до того ж утрачаються всі права й обов'язки рідних (біологічних) батьків дитини.

Поступальний розвиток суспільства обумовлений багатьма факторами, одним із яких є реалізація потенціалу кожного його члена, розвиток його духовних та фізичних можливостей. Рівність людей – це однаковість їх соціальних можливостей не лише у користуванні своїми правами, а і у виконанні суспільних обов'язків (Гориславська, 2019: 110).

Таким чином, за своїм призначенням інститут усиновлення покликаний забезпечити належне виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Шляхом усиновлення дитина, яка втратила батьків, улаштовується в іншу родину, одержує можливість сімейного життя й виховання в родинному середовищі, а в особі усиновителів здобуває людей, які в усіх відношеннях мають замінити їй батьків. Характерною ознакою українського інституту усиновлення є те, що він позбавлений майнового підґрунтя й цілком підлеглий завданню забезпечення прав та законних інтересів дітей, їх усебічної охорони.

Список використаних джерел

1. Світличний О.П. Захист прав людини і громадянина нормами публічного права. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2016. 243(1). URL: <http://journals.pubip.edu.ua> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
3. Міністерство соціальної політики зробило прозорою процедуру національного усиновлення в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-zrobilo-proceduru-nacionalnogo-usinovlennya-v-ukrayini-prozorishoyu> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
4. Декларація прав дитини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р. № 995_384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 26.11.2020 р.).
5. Конвенція про права дитини: міжнародний акт від 20.11.1989 р.: ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 26.11.2020 р.).
6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2001 р. № 2 947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
7. Маслов В.Ф., Пушкин А.А. Советское семейное право. Киев: Вища школа, 1981. 224 с.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
9. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування. Актуальні проблеми правознавства. 2017. 2. С. 69–73.
10. Цивільне і сімейне право України: навч.-практ. посіб. / за ред. Є.О. Харитонова та А.І. Дрішлюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.
11. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / За ред. Є.О. Харитонова. Харків: Одіссей, 2006. 534 с.
12. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення

нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 р. Офіційний вісник України. 2008. № 79. Ст. 126.

13. Горіславська І.В. Щодо гендерної рівності у реалізації права на окремі види соціальної допомоги. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(1). С. 108–113.

References

1. Svitlychnyi, O.P. (2016). Zakhyst prav liudyny i hromadianyna normamy publicnoho prava. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauково-praktychnyi zhurnal* [Protection of human and civil rights by norms of public law. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*], 243(1). Available at: <http://journals.nubip.edu.ua> (in Ukrainian).
2. Konstitutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996 № 254k/96-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian).
3. Ministerstvo sotsialnoi polityky zrobylo prozorishoiu protseduru natsionalnoho usynovlennia v Ukraini [The Ministry of Social Policy has made the procedure of national adoption in Ukraine more transparent]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-zrobilo-proceduru-nacionalnogo-usynovlennya-v-ukrayini-prozorishoyu> (in Ukrainian).
4. Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the Rights of the Child] (1959): pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON 20.11.1959 № 995_384. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (in Ukrainian).
5. Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child] (1989): mizhnarodnyi akt 20.11.1989: ratyfikovano Postanovoio Verkhovnoi Rady Ukrainy 27.02.1991 № 789XII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (in Ukrainian).
6. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 10.01.2001 № 2 947-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (in Ukrainian).
7. Maslov, V.F. & Pushkyn, A.A. (1981). *Sovetskoe semeynoe pravo* [Soviet family law]. Kyev: Vyshcha shkola, 224 (in Russian).
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrainy 16.01.2003 № 435-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).
9. Mykytyn, V. (2017). Instytut usynovlennia yak prioryetna forma vlashtuvannia ditei-syrit, ta ditei pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia. *Aktualni problemy pravoznavstva* [The institution of adoption as a priority form of placement of orphans and children deprived of parental care. *Actual problems of jurisprudence*], 2: 69–73 (in Ukrainian).
10. Tsyvilne i simeyne pravo Ukrainy [Civil and family law of Ukraine] (2003) / za red. Ye.O. Kharytonova ta A.I. Drishliuka. Kharkiv: TOV «Odissey», 640 (in Ukrainian).
11. Simeynyy kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. [Family Code of Ukraine: scientific-practical comment] (2006) / Za red. Ye.O. Kharytonova. Kharkiv: Odissey, 534 (in Ukrainian).
12. Pro zatverdzhennia Poriadku provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiysnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditey [On approval of the Procedure for carrying out activities on adoption and supervision of observance of the rights of adopted children] (2008): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 905 08.10.2008. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 79, 126 (in Ukrainian).
13. Horislavska, I.V. (2019). Shchodo hendernoi rivnosti u realizatsii prava na okremi vydy sotsialnoi dopomohy. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauково-praktychnyi zhurnal* [Regarding gender equality in the exercise of the right to certain types of social assistance. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*], 10(1): 108–113 (in Ukrainian).

L.A. Knyazka (2020). PECULIARITIES OF THE LEGAL NATURE OF THE INSTITUTION OF ADOPTION IN UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(4): 80-87. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.010>.

Summary. *The article examines the legal nature of the institution of adoption in Ukraine.*

It is determined that the issue of the legal nature of adoption in Ukraine will always be relevant, because, according to the Ministry of Social Policy of Ukraine, national adoption is a priority of state policy of Ukraine and an important component of policy to best interests of the child. .

It turns out that the activities of all relevant social institutions, including the state, should be aimed at creating such forms of upbringing and maintenance of orphans that could to some extent replace the family. However, all these forms can only mitigate the negative impact on the child's situation, and not fully compensate for the absence of his own family.

Adoption is traditionally considered as a family law institution. However, the modern understanding of the place of personal non-property rights in the system of private law relations suggests that the right to adoption is an organic component of them.

It is established that adoption is a complex legal act: it reflects the will of persons who have expressed a desire to adopt a child; parents who have consented to the adoption of their child; the child himself; other persons established by law; the will of the state, expressed in the relevant court decision.

It is concluded that the most important thing in the study of the institution of adoption is, of course, its secrecy. According to its purpose, the adoption institute is designed to ensure the proper upbringing and maintenance of orphans and children deprived of parental care. Through adoption, a child who has lost his or her parents is placed in another family, has the opportunity to have a family life and upbringing in a family environment, and in the person of adoptive parents acquires people who must replace his or her parents in all respects. A characteristic feature of the Ukrainian institution of adoption is that it is deprived of property and is completely subject to the task of ensuring the rights and legitimate interests of children, their comprehensive protection.

Keywords: *adoption, adoption secret, family, children, parenthood, guardianship, care, orphan*

АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД СПРАВИ У НОВІТНЬОМУ ФОРМАТІ ЗАКОНОДАВСТВА

А.А. НЕСТЕРЕНКО,

викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури,

ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»

E-mail: annans@ukr.net

Анотація. Сучасний етап реформування організації судових органів та наповнення їх діяльності новітніми процесуальними інструментами стало можливим із прийняттям змін до Конституції України від 2 червня 2016 р. (щодо правосуддя). На цій підставі одним із способів перевірки судових рішень визначено забезпечення апеляційного перегляду справи. Тому апеляційний перегляд справи розглянуто у новітньому форматі законодавства як стадію перевірки судового рішення, яке не набрало законної сили, судом апеляційної інстанції з метою однакового і правильного застосування норм матеріального і процесуального права на підставі поданої заінтересованою особою апеляційної скарги. Проведено авторське дослідження апеляційного перегляду справи з точки зору оновлення понятійного апарату та співставлено поняття «забезпечення права на апеляційний перегляд справи», «апеляційний перегляд справи», «апеляційне оскарження», а на цій основі та з використанням актуальних напрацювань дослідників у галузі теорії права сформульовано авторську дефініцію поняття «апеляційний перегляд справи».

Ключові слова: апеляційне оскарження, апеляційний перегляд справи, апеляційна скарга, забезпечення права, інститут права, суд апеляційної інстанції

Актуальність.

У науці судоустрою чітко окреслена проблема апеляційного перегляду судових рішень. Однак неоднозначність наукового сприйняття цього питання пов'язана з тим, що у поняття «апеляційний перегляд» вкладаються досить різні тлумачення, які відрізняються як кутом погляду наукового пошуку, так і результатами теоретичних напрацювань. Загалом конституційне право на судовий захист передбачає як невід'ємну частину такого захисту

можливість поновлення порушених прав і свобод особи, правомірність вимог яких установлена в належній судовій процедурі та формалізована в судовому рішенні, і конкретні гарантії, які дозволяли б реалізовувати його в повному обсязі та забезпечувати ефективне поновлення в правах за допомогою правосуддя, в тому числі під час перегляду судових рішень в апеляційному порядку, яке відповідає вимогам справедливості, що узгоджується зі ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанню апеляційного перегляду (апеляційного провадження) приділено достатньо уваги у наукових працях та монографічних виданнях. Однак в окремих публікаціях визначений у статті предмет дослідження або вивчався у різних аспектах наукової розвідки, або деякі теоретичні положення є застарілими і потребують оновлення. Поки що робляться лише перші кроки у контексті дослідження апеляційного перегляду справи саме в новітньому конституційному і законодавчому форматах та з урахуванням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Метою даної статті є теоретичне дослідження апеляційного перегляду справи як способу перевірки судових рішень, які не набрали законної сили, судом апеляційної інстанції на підставі оновлених положень Конституції України та приписів процесуального законодавства.

Результати.

Спеціально-наукова література не розрізняє поняття «апеляційне провадження» та «апеляційний перегляд», фактично ставлячи знак рівності між ними. Із таким підходом можливо погодитися, оскільки, наприклад, розділ V ЦПК України має назву «Перегляд судових рішень», об'єднуючи в собі норми, які регулюють порядок апеляційного провадження, касаційного провадження та перегляду судових рішень за нововиявленими та за виключними обставинами. Отже, використання зазначених понять поряд не суперечить правилам юридичної техніки та методології наукових до-

сліджень. Таким чином, апеляційний перегляд є особливою, самостійною, контрольною функцією, яка здійснюється на реалізацію судом апеляційної інстанції процесуальним повноважень з метою перегляду судового рішення, яке не набрало законної сили.

Необхідно вказати на різність підходів дослідників у питанні визначення поняття апеляційного перегляду справи.

Так, на думку І.М. Іліопол апеляційний перегляд справи як єдине поняття поєднує дві правомочності: право на пред'явлення апеляційної скарги та право на її задоволення судом, надане учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки (Іліопол, 2018: 13). Але за такого підходу навряд чи можливо вказувати про право на задоволення апеляційної скарги та виокремлювати таке право як самостійну правомочність, оскільки залишення скарги без задоволення чи задоволення викладених в апеляційній скарзі вимог лежить у межах дискреції суду апеляційної інстанції.

Як стверджує Р.П. Кайдашев апеляційне провадження – це врегульована нормами КАС України факультативна стадія адміністративного судового процесу, яка складається з певного кола правовідносин, зміст яких пов'язаних із переглядом адміністративним судом апеляційної інстанції судового рішення, яке не набрало законної сили (Кайдашев, 215: 113). В даному випадку не можна погодитися з посиланням на факультативність апеляційного провадження як стадії перевірки судового рішення. Апеляційний перегляд за будь-яких умов не може розпочатися просто так, оскільки для цього необхідне во-

левиявлення заінтересованої особи. Тому вести мову про факультативність, на нашу думку, некоректно.

У свою чергу, Є.А. Чернушенко вказує на те, що апеляційне провадження у цивільних справах, як стадія цивільного процесу – це діяльність суду апеляційної інстанції, яка порушується лише за апеляційною скаргою осіб, які приймали участь у розгляді справи у суді першої інстанції, і яка спрямована на повторний розгляд і вирішення справи по суті, з метою перевірки правильності встановлення фактичних обставин справи, законності і обґрунтованості постанов суду першої інстанції, які не набрали чинності, в межах доводів апеляційної скарги (Чернушенко, 2004: 11). Алев наведеному визначенні не враховано тих осіб, які не брали участь у справі в суді першої інстанції, але цим судом було вирішено питання про їхні права та обов'язки. Тому логічно вказати про заінтересованих осіб, які подали апеляційну скаргу.

На думку професора В.Т. Маляренка, апеляційний перегляд судових рішень за апеляційними скаргами дозволяє виправити помилки судів першої інстанції, забезпечити правильний і однаковий підхід до застосування правових норм, а також має контрольний та превентивний характер. Таким чином, апеляційне провадження є самостійною стадією кримінального процесу, у якій суд на підставі апеляційної скарги перевіряє законність і обґрунтованість вироків, ухвал суду першої інстанції, а також, відповідно до КПК України, ухвал слідчого судді (Коваленко & Маляренко, 2008: 530).

З урахуванням наведених позицій і поглядів дослідників, на нашу думку, апеляційний перегляд (апеляційне провадження) – це стадія перевірки судового рішення, яке не набрало

законної сили, судом апеляційної інстанції з метою однакового і правильного застосування норм матеріального і процесуального права на підставі поданої заінтересованою особою апеляційної скарги.

Сучасний етап реформування організації судових органів та наповнення їх діяльності новітніми процесуальними інструментами стало можливим із прийняттям змін до Конституції України від 2 червня 2016 р. Зокрема, п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону було викладено в новій редакції. На цій підставі держава гарантує право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Але необхідно звернути увагу на п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України в редакції до 02 червня 2016 р., згідно з яким забезпечувалося, зокрема, апеляційне оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Однак фактично і в редакції Основного Закону до 2 червня 2016 р., і в редакції від 2 червня 2016 р. відповідно йдеться про забезпечення права на апеляційний перегляд справи.

Зупинимось на понятті «забезпечення права» в контексті цього дослідження. На наш погляд, поняття «забезпечення права» за своїм змістом є більш широким, ніж поняття «право», оскільки воно передбачає, крім самого «права», також і гарантований державою механізм його реалізації, тобто державну підтримку можливості оскарження судового рішення. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляційну скаргу. З урахуванням найвищої юридичної сили Конституції України, держава

гарантує і забезпечує реалізацію права на оскарження у більш широкому розумінні, ніж у відповідних процесуальних законах та розширює коло учасників судового процесу, яким забезпечується конституційне право на оскарження судових рішень.

На наш погляд, відповідні редакції п. 8 ч. 3 і п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону потребують детального аналізу. Загалом апеляція (лат. *appellatio* – звернення) – оскарження ухвали, рішення, вироку або постанови нижчої судової інстанції перед вищою. Під апеляцією розуміється одна з форм оскарження судових рішень у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу. Апеляційна інстанція переглядає справу як із фактичних, так і з юридичних підстав, але в межах скарги, поданої стороною в процесі. Крім того, метою апеляційного розгляду є перевірка правильності рішення суду першої інстанції, а не повторний розгляд справи по суті.

Суттєвим з правової точки зору є дослідження поняття «перегляд». Довідкові видання тлумачать його одностанно – дія за значенням, огляд, ознайомлення з чим-небудь («Апеляційне провадження», 1998: 32). У юридичному розумінні перегляд – це дії суду вищої інстанції щодо розгляду апеляційної скарги та перевірки рішення суду нижчої інстанції («Багатомовний...», 2012: 49). Поняття «апеляційне оскарження» в юридичній літературі розуміється як звернення заінтересованої особи до суду апеляційної інстанції з метою перегляду судового рішення, яке не набрало законної сили («Питання...», 2011: 343).

Таким чином, поняття «апеляційний перегляд» та «апеляційне оскар-

ження» не є ідентичними у правовому розумінні. Апеляційний перегляд – це, по-перше, дії суду, змістом яких є перевірка на підставі норм відповідного процесуального законодавства рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили, по-друге, така перевірка проводиться виключно судом апеляційної інстанції, і по-третє апеляційний перегляд є різновидом перегляду судових рішень.

У свою чергу, поняття «апеляційне оскарження» наповнено іншим правовим змістом. По-перше, можливим початком апеляційного оскарження є факт подання апеляційної скарги заінтересованою особою, по-друге, факт подання апеляційної скарги лежить у межах дискреції такої особи, по-третє, це поняття процесуально регламентує незгоду заінтересованої особи із судовим рішенням першої інстанції та по-четверте, є передумовою запуску перегляду судового рішення в апеляційному порядку. Отже, унормування саме апеляційного перегляду справи як конституційної гарантії держави у п. 8 ч. 2 ст. 129 Основного Закону є виправданим і юридично правильним.

З метою більш глибокого вивчення поняття «апеляційний перегляд» необхідно провести його аналіз з точки зору інституту процесуального права. Як зазначає професор І.А. Галаган, у будь якій матеріально-правовій галузі наявні процесуальні утворення (інститути) або навіть процесуальні норми, які, будучи укріпленими в зміст матеріально-правових інститутів, тим не менше, виконують важливі функції процедурного забезпечення реалізації останніх (Галаган, 1985: 46). Тому доцільно звернутися до напрацьованих теорії права та з'ясувати загальнотеоретичні критерії фокусування правових норм в інститути. Так, інститут права

визначається як сукупність досить відокремлених юридичних норм, які регулюють найбільш однорідні суспільні відносини у самій галузі права і тісно пов'язані між собою. При цьому в основі об'єднання норм у правові інститути лежить критерій однорідності предмета регулювання таких норм, їх взаємозв'язок та віднесення до однієї правової галузі (Мельник, 2001: 130).

Інші дослідники вважають, що в основі побудови системи права (відповідно й окремих складових цієї системи) знаходяться такі критерії, як предмет правового регулювання та метод правового регулювання (використовують у їх єдності і взаємодії), які є системоутворюючим фактором. Саме специфічність однієї групи суспільних відносин у порівнянні з іншими є причиною виникнення відповідних нормативно-правових інститутів (Борисова, 2006: 156).

Дійсно, наприклад, у цивільному процесі є інститути, які регламентують будь-яку загальну для всіх цивільно-правових відносин окрему сторону (представництво, процесуальні строки, оскарження тощо). Отже, правовий інститут процесуального права доцільно розглядати як відносно невелику спільність норм, специфіка, автономність і спрямованість яких може існувати як у рамках однієї процесуальної галузі права, так і виходити за межі однієї галузі права. При цьому окремі так звані змішані (комплексні) інститути можуть містити норми, які є властивими для різних галузей права.

Наявність змішаних інститутів можна пояснити впливом інших галузей та одну із галузей права та на однорідність відносин, які регулює ця галузь права. Зокрема, у цивільному праві присутні норми конституційного, адміністративного, фінансового,

трудового, сімейного, цивільного і цивільно-процесуального законодавства, в адміністративному – конституційного, фінансового законодавства, у господарському процесі – конституційного, адміністративного, банківського та власне господарського права.

Висновки і перспективи.

Теорія судоустрою має у своєму арсеналі досить багато напрацювань, пов'язаних із апеляційним переглядом справи. Водночас більшість досліджень проводилися до прийняття змін до Конституції України від 2 червня 2016 р. (щодо правосуддя) та відповідного корегування законодавчої бази – Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та норм процесуального законодавства в цьому аспекті. Одержані узагальнення можуть бути не лише основою для подальших наукових розвідок у сфері судоустрою, а й забезпечують достатньо новий вектор новітніх досліджень. Тому актуальним буде дефінування апеляційного перегляду справи на підставі цього дослідження. Отже, виходячи з наведеного, на наш погляд, апеляційний перегляд справи – це інститут процесуального права, на основі норм якого та на підставі верховенства права здійснюється перевірка судових рішень, які не набрали законної сили, з метою виконання завдань судового процесу, тобто встановлення або спростування факту порушення норм матеріального та(або) процесуального права.

Список використаних джерел

1. Ілюпол І.М. Апеляційне провадження у цивільному процесі: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2018. 20 с.

2. Кайдашев Р.П. Юридична природа апеляційного провадження в адміністративному процесі України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. № 17. Том 1. С. 112–114.
3. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2004. 22 с.
4. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 712 с.
5. Апеляційне провадження. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. 840 с.
7. Багатомовний юридичний словник-довідник / І.О. Голубовська, В.М. Шовковий, О.М. Лефтерова та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. 543 с.
8. Питання цивільного процесу у практиці Верховного Суду України (1961–2011 рр.) / В.В. Комаров. Харків: Право. 2011. 536 с.
9. Галаган И. А. Процессуальные нормы и отношения в советском праве (в непроцессуальных отраслях): монография. Воронеж: Издательство ВГУ. 1985. 206 с.
10. Мельник П.В. Правознавство: навчальний посібник. Ірпінь: Академія ДПС України. 2001. 309 с.
11. Борисова Л.Н. Юридический процесс и юридическая процедура как категории права. Правовая политика и правовая жизнь. Саратов. 2006. № 2. С. 156–166.
2. Kaidashev, R.P. (2015). Yurydychna pryroda apeliatsiinoho provadzhennia v administratyvnomu protsesi Ukrainy [Legal nature of appellate proceedings in the administrative process of Ukraine]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. SeriiiaYurysprudentsiia, 17(1): 112–114 (in Ukrainian).
3. Chernushenko, Ye.A. (2004). Apeliatsiine oskarzhennia v tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Appeal in civil proceedings of Ukraine]. Odesa, 22 (in Ukrainian).
4. Kovalenko, Ye.H. & Maliarenko, V.T. (2008). Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal procedure of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 712 (in Ukrainian).
5. Apeliatsiine provadzhennia. Yurydychna entsyklopediia [Appeal proceedings. Legal encyclopedia]: u 6 t. / red. kol. Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 1: A–H, 672 (in Ukrainian).
6. Slovyk ukrainskoimovy [Dictionary of the Ukrainian language] (1974): v 11 tomakh. Tom 5, 840 (in Ukrainian).
7. Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk [Multilingual legal dictionary-reference] / I.O. Holubovska, V.M. Shovkovyi, O.M. Lefterovatain. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyiuniversytet», 543 (in Ukrainian).
8. Pytannia tsyvilnoho protsesu u praktyt-si Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Issues of civil proceedings in the practice of the Supreme Court of Ukraine] (1961–2011) / V.V. Komarov. Kharkiv: Pravo, 536 (in Ukrainian).
9. Halahan, Y.A. (1985). Protsessualnye normy y otnosheniya v sovetskom prave (v neprotsessualnikh otrasliakh) [Procedural norms and relations in Soviet law (in non-procedural branches)]. Voronezh: Yzdatelstvo VHU, 206 (in Russian).
10. Melnyk, P.V. (2001). Pravoznavstvo [Legal science]. Irpin: Akademiia DPS Ukrainy, 309 (in Ukrainian).

References

1. Iliopol, I.M. (2018). Apeliatsiine provadzhennia u tsyvilnomu procsezi [Appeal proceedings in civil proceedings]. Odesa, 20 (in Ukrainian).

11. Borysova, L.N. (2006). Yurydycheskyi protsess y yurydycheskaia protsedura kak katehoryy prava. Pravovaia polytyka y pravovaia zhyzn [Legal process and legal procedure as categories of law. Legal policy and legal life]. Saratov, 2: 156–166 (in Russian).

A.A. Nesterenko (2020). APPELLATE REVIEW OF THE CASE IN THE LATEST FORMAT OF LEGISLATION. *Law. Human. Environment*, 11(4):88-94.

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.011>

Summary. *The science of the judiciary clearly outlines the problem of appellate review of court decisions. However, the ambiguity of the scientific perception of this issue is due to the fact that the concept of «appellate review» is embedded in quite different interpretations, which differ both in the point of view of scientific research and the results of theoretical developments.*

The special scientific literature does not distinguish between the concepts of «appellate proceedings» and «appellate review», in fact equating them. The appellate review is a special, independent, control function, which is carried out for the implementation of the appellate court procedural powers to review a court decision that has not entered into force.

At the same time, an appellate review (appellate proceedings) is a stage of review of a court decision that has not entered into force by the appellate court for the purpose of uniform and correct application of substantive and procedural law on the basis of an appeal.

The appellate review of the case is an institution of procedural law, on the basis of which and on the basis of the rule of law is the review of court decisions that have not entered into force, in order to the fact of violation of substantive and (or) procedural law.

Keywords: *appellate appeal, appellate review of the case, appellate complaint, provision of law, institute of law, court of appeal*

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.012>

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tomanovak1980@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану правового регулювання трудових відносин у сімейних фермерських господарствах, аналізу законодавчих новел та виокремлення основних недоліків у цій сфері з формулюванням пропозицій щодо їх усунення.

Встановлено, що основними напрямками удосконалення регулювання відносин із застосування праці членів сімейних фермерських господарств мають стати: доопрацювання положень «Типового договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства» в частині регламентації трудових відносин членів такого господарства, а також скасування обмежень щодо можливості використання сімейними фермерськими господарствами праці найманих працівників без втрати такими господарствами статусу сімейних.

Особлива увага приділена проблемі встановлення в якості однієї з умов для отримання сімейними фермерськими господарствами додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відсутності в таких господарствах найманих працівників. Запропоновано відмінити таку умову та навпаки, надавати компенсацію частини ЄСВ не тільки для голови/членів сімейних фермерських господарств, а й для найманих працівників такого господарства з метою стимулювання створення нових робочих місць, збільшення обсягів виробництва у сімейних фермерських господарствах.

Ключові слова: найманий працівник, правове регулювання, праця, сімейне фермерське господарство, трудовий договір, трудові відносини, фермерське господарство, член фермерського господарства

Актуальність.

Фермерське господарство як організаційно-правова форма господарювання у галузі сільського господарства набуває все більшого поширення. За даними Державної служби статистики України з 2018 р. спостерігається тенденція до збільшення кількості фермерських господарств. Так, у 2018 р. їх налічувалось 45 тис., у 2019 р. – 45,7 тис., а станом на 1.01.2020 р. цей показник вже становив 46,9 тис. («Україна у цифрах...», 2020: 23). Така позитивна динаміка пояснюється як зростанням попиту на окремі види сільськогосподарської продукції зі знаходженням фермерами своєї «ніші» в цьому напрямі, так і впровадженням на державному рівні інструментів та механізмів для покращення умов для розвитку фермерства. Не останнє місце в цьому відіграє передбачена ще в 2016 р. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31.03.2016 р. № 1067-VIII можливість створення так званих сімейних фермерських господарств, оскільки це дозволило реалізувати бажання осіб (у першу чергу тих, які займалися веденням особистого селянського господарства), легалізуватись через трансформацію саме у сімейні фермерські господарства. Разом з тим, практика існування цих господарюючих суб'єктів виявила низку недоліків нормативного регулювання в даній сфері, серед яких і питання правової регламентації праці у сімейних фермерських господарствах. Зважаючи на це, вивчення правових проблем трудових відносин у сімейних фермерських господарствах є своєчасним та зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблематика правового регулювання та правового забезпечення створення, функціонування тощо фермерських господарств (у тому числі сімейних) неодноразово піднімалась у наукових колах, зокрема у працях Ващишин М. Я., Гафурової О. В., Григор'євої Х. А., Губського С. М., Даньшиної К. Є., Долинської М. С., Єрмоленка В. М., Корнієнка Г. С., Кулинич П. Ф., Лушпасва С. О., Уркевича В. Ю., Хрипко С. І., Чабаненко М. М., Шульги М. В. та інших. Однак зважаючи на динаміку змін у правовому полі та суспільному житті питання правового врегулювання відносин із застосування праці у сімейних фермерських господарств потребують подальшого вивчення та вирішення.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання трудових відносин у сімейних фермерських господарствах, аналіз законодавчих новел, виокремлення основних недоліків у цій сфері та розробка пропозицій щодо їх усунення.

Результати.

Ведучи мову про трудові відносини у сімейних фермерських господарствах перше, що варто зазначити, це те, що згідно самої мети утворення та діяльності цих суб'єктів переважуючою формою організації праці являється використання праці членів такого господарства. Це прямо закріплено у ч. 5 ст. 1 та ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство». Такі відносини по застосуванню праці членів фермерських господарств є аграрними трудовими відносинами

а з урахуванням тих новел, які матимуть місце з набуттям чинності нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (від 21.07.2020 р. № 819-XIX), зокрема щодо відміни обов'язкової трудової участі членів сільськогосподарських кооперативів, що діятимуть з метою отримання прибутку (ч. 7 ст. 5 даного Закону), можна з великою ймовірністю прогнозувати, що саме трудові відносини за участю членів фермерських господарств стануть основними аграрно-трудовими відносинами.

Що ж стосується правового регулювання трудових відносин членів фермерських господарств, то це питання вже неодноразово було предметом наукових досліджень і ми дозволимо собі лише узагальнити існуючі думки з цього приводу.

Отож, ці відносини регулюються спеціальним законодавством – Законом України «Про фермерське господарство», яке у ст. 27 визначає базові положення такого регулювання. Деталізуються всі аспекти відносин по застосуванню праці членів фермерських господарств на рівні локальної нормотворчості (для сімейних фермерських господарств це Договір (декларация) про створення сімейного фермерського господарства). При цьому обов'язково має враховуватись правило, закріплене у ч. 2 ст. 3 Кодексу законів про працю України стосовно надання гарантій щодо зайнятості, жінок, молоді та осіб інвалідністю, а також щодо охорони праці членів фермерських господарств у порядку, передбаченому законодавством про працю. Згідно чинного законодавства, з членами фермерського господарства трудовий договір не укладається, що додатково роз'яснюється Міністерством соціальної політики України («Про особливості праці членів ...», 2017).

Однак члени фермерського господарства відносяться до зайнятого населення (ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» від 5.07.2012 р. № 5067-VI); за умови їх добровільної реєстрації як платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на таких осіб ведуться трудові книжки (п. 1.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджена наказом Міністерства праці України, Міністерством юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 р. № 58). Праця членів фермерського господарства оплачується у вигляді частини чистого прибутку, отриманого в результаті його підприємницької діяльності. І тут варто погодитись із тезою І. В. Бригадира, що працю членів фермерських господарств (у тому числі сімейних), через її правову природу треба розглядати як «зовнішній прояв підприємницької діяльності громадян України з метою отримання прибутку» (Бригадир, 2016: 129)

Задля об'єктивного висвітлення досліджуваної проблематики зазначимо, що в наукових колах існують і альтернативні думки з приводу підстав виникнення та регулювання трудових відносин із членами фермерських господарств. Так, В. В. Єрмоєнко, піддаючи критиці сам факт застосування й існування поняття «аграрні трудові відносини» та «внутрішні аграрні трудові правовідносини», наводить власні аргументи на користь того, що трудові відносини із членами фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів (тобто тих організаційно-правових форм, у яких має місце обов'язкова трудова участь їх членів) мають виникати із фактичного складу, що включатиме два юридичні фак-

ти: договір (акт) прийняття до членів і трудовий договір (контракт). Це, на думку В. В. Єрьоменка, дозволить вирішити більшість існуючих проблем у правовому регулюванні трудових відносин у фермерських господарствах та сільськогосподарських кооперативах (Єрьоменко, 2017: 52). Проте наведена позиція поки залишається в теоретичній площині, є досить дискусійною, а її детальний аналіз може стати предметом окремої наукової статті.

Наразі ж основною проблемою для врегулювання праці членів фермерських господарств, у тому числі й сімейних, є низький ступінь регламентації таких відносин у локальних нормативних актах цих суб'єктів господарювання, не коректність вживання терміна «праця членів фермерського господарства» по відношенню до сімейних фермерських господарств, що організовані на основі діяльності фізично-особи підприємця. Саме на це вказують у своїх доробках В. Ю. Уркевич (Уркевич, 2016: 70), О. В. Гафурова (Гафурова, 2016: 274), С. М. Губський (Губський, 2017: 88) та інші вчені. В якості способу покращення ситуації на допомогу фермерам пропонується розробити «Типове положення про статuti фермерських господарств», доопрацювати «Типове положення про Договір (декларацію) про створення фермерського господарства» (Губський, 2017: 89), посилити роль актів соціального партнерства у цій сфері (Гафурова, 2016: 273).

Поряд із працею членів, у фермерських господарствах застосовується також праця найманих працівників. І тут теж є деякі проблемні аспекти.

Перше, на чому ми хотіли б коротко зупинитись, це те, що чинне законодавство, а саме ч. 1 ст. 27 Закону

України «Про фермерське господарство» закріплює право фермерського господарства залучати до роботи в ньому інших осіб (мається на увазі не членів), лише «у разі виробничої потреби», укладаючи з ними трудові договори (контракти). Це положення закону вже неодноразово піддавалось критиці з боку науковців. Приміром, ми повністю погоджуємось із висновком К. Є. Даньшиної, що внаслідок невизначеності у законодавстві та правозастосовній практиці терміну «виробнича потреба» його можна досить широко й по-різному трактувати (Даньшина, 2016: 42). Окрім того, підтримуємо пропозиції К. Є. Даньшиної та М. М. Чабаненко стосовно того, що у вищезгаданій правовій нормі варто було б обмежитись приписом, за яким фермерське господарство «залучає до роботи в ньому осіб за трудовим договором» (Даньшина, 2016: 42–43; Чабаненко, 2017: 93), оскільки так: а) враховується один із базових принципів підприємницької діяльності – право вільного найму роботодавцем (підприємцем) працівників; б) усувається необґрунтоване звуження трудової правосуб'єктності фермерських господарств; в) усувається необґрунтована вимога щодо наявності у найманих працівників фермерських господарств громадянства України.

Що ж до залучення найманих працівників у сімейних фермерських господарствах, то тут законодавець пішов далі, виділивши обмеження використання найманої праці в якості ознаки самого сімейного фермерського господарства (Лушпаєв, 2017: 109).

Відповідно до ч. 5 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» залучення сімейним фермерським господарством інших громадян допускається лише: а) для виконання

сезонних робіт; б) для виконання окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Дозволимо собі висловити зауваження щодо такого підходу. По-перше, ми знову маємо встановлення вимоги до громадянства таких осіб, що є в принципі не правильним та таким, що суперечить положенням ст. 2-1 Кодексу законів про працю України. По-друге, будь-які роботи у фермерському господарстві вимагають наявності у осіб, що їх виконують, «спеціальних знань та навичок». Такого висновку можна дійти з самого тлумачення слова «навичка» – це «уміння, набуте вправами, досвідом; навик» («Словник української мови...», 1974). Тобто на практиці обґрунтувати потребу у залученні таких осіб буде досить легко. По-третє, знову маємо порушення принципів підприємництва щодо вільного найму підприємцем працівників.

Що ж до форм залучення осіб – не членів сімейного фермерського господарства, до роботи у ньому, то виходячи із аналізу ч. 5 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» це може бути: 1) трудовий договір про сезонну роботу; 2) як строковий так і безстроковий трудовий договір; 3) цивільно-правовий договір на виконання певної роботи. Проте в останньому випадку треба чітко розуміти різницю між трудовим та цивільно-правовим договором, щоб уникнути ситуації «приховування трудових відносин» з її можливими негативним наслідками у вигляді юридичної відповідальності.

Ще одним дуже важливим моментом у контексті можливості сімейних фермерських господарств мати найманих працівників є прив'язка наяв-

ності чи відсутності останніх при наданні державної підтримки сімейним фермам. Наголосимо, що необхідність підтримки фермерів з боку держави є загальноприйнятою практикою в інших країнах, й на необхідність удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері вказували фахівці (Гафурова & Марченко, 2019: 33).

Так, у 2018 р. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 10.07.2018 р. № 2497-VIII були внесені зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV через доповнення останнього ст. 13-1 «Додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств». Цією нормою було запроваджено новий окремий напрям державної підтримки таких суб'єктів – додаткову фінансову підтримку через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Право на таку підтримку отримали сімейні фермерські господарства, які є платниками єдиного податку четвертої групи згідно із главою 1 розділу XIV Податкового кодексу України. А за п. 291.4 ст. 291 даного нормативного акту до такої категорії належать, у тому числі фізичні особи – підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог: здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збиран-

ня, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж; провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України; площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох гектарів, але не більше 20 гектарів. І що найважливіше в контексті нашої статті – не використовують працю найманих осіб. Порядок надання такої підтримки був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 565 («Про затвердження Порядку надання сімейним ...», 2019). І у 2020 р. на цей напрям державної підтримки було передбачено 20 млн. грн («Держпідтримка фермерів...», 2020). Таким чином, згідно чинного законодавства, для отримання цієї державної підтримки сімейне фермерське господарство не повинно мати найманих працівників, що на наш погляд, не є правильним виходячи з наступного.

В аналізі регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» було зазначено, що однією із основних проблем, які мають бути розв'язані внаслідок прийняття цього Порядку, має стати підвищення доходів та зайнятості сільського населення. Пря-

мо зазначалось, що «задія доведення показника економічної неактивності у сільській місцевості до рівня у міських поселеннях, необхідно працевлаштувати або зайняти близько 300 тисяч осіб працездатного віку» («Аналіз регуляторного впливу ...», 2019). Звідси логічним видається стимулювання не просто легалізації господарюючих на селі фізичних осіб в якості сімейних фермерських господарств, а зацікавлення останніх у створенні нових робочих місць, нарощуванні обсягів виробництва, розвитку своїх господарств із наданням їм підтримки з боку держави, а не навпаки, втрата такої підтримки через використання праці найманих працівників. Одним із варіантів може бути і доплата на користь найманих працівників сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Слушною видається пропозиція М. М. Чабаненко враховувати при визначенні права на державну підтримку фермерських господарств критерії загальної кількості працівників і річного доходу (Чабаненко, 2017: 93). Щоправда автор не прив'язувалась до окремого виду державної підтримки, хоча є абсолютно правильним диференціювати розміри розглядуваного нами виду в залежності від таких показників.

Висновки і перспективи.

У підсумку проведеного дослідження правового регулювання трудових відносин у сімейних фермерських господарствах можна зробити такі узагальнюючі висновки. На даний час основними напрямками удосконалення регулювання відносин із застосування праці членів сімейних

фермерських господарств мають стати: удосконалення положень «Типового договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства» в частині регламентації трудових відносин членів такого господарства; скасування обмежень щодо можливості використання сімейними фермерськими господарствами праці найманих працівників; розширення кола сімейних фермерських господарств, що мають право на отримання додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування тими сімейними фермерськими господарствами, що мають найманих працівників, а також передбачити таку компенсацію частини ЄСВ для останніх.

Список використаних джерел

1. Україна у цифрах (2019). Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О. А. Вишневська. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 46 с.
2. Про особливості праці членів фермерського господарства: лист Міністерства соціальної політики України від 14.06.2017 р. № 306/0/22-17. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/document/100005303-pro-osoblivosti-pratsi-chleniv-fg-list-minsotspolitiki-ukrayini-vid-14-06-2017-no-306-0-22-17> (дата звернення: 22.10.2020 р.).
3. Бригадир І.В. Правова природа праці членів фермерських господарств. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28.10.2016 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2016. С. 127–129.
4. Єрьоменко В. В. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин з членами фермерських господарств й інших сільських господарств та кооперативів. Право та інновації. 2017. № 2(18). С. 46–54.
5. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2016. Вип. 243. С. 67–75.
6. Гафурова О. В. Проблеми правового регулювання аграрних трудових відносин. Часопис Київського університету права. 2016. № 4. С. 272–275.
7. Губський С. М. Стан правового регулювання праці працівників фермерських господарств. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 1(16). Том. 3. С. 86–90.
8. Даньшина К. Є. Правове регулювання трудових відносин у фермерських господарствах України: дис. канд. юрид. наук. 12.00.05. Харків, 2016. 205 с.
9. Чабаненко М. М. Деякі проблеми чинного й перспективного правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 1. С. 92–95.
10. Лушпаєв С. Правове становище сімейного фермерського господарства: окремі питання. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 107–110.
11. Словник української мови. В 11 томах. Том 5. 1974. URL: <http://sum.in.ua/p/5/32/1> (дата звернення: 22.10.2020 р.).
12. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том. 10. № 4. С. 29–35.
13. Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через

механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.10.2020 р.).

14. Держпідтримка фермерів – 2020: напрями та перелік документів для отримання. URL: agropolit.com/spetsproekty/759-derjpodtrimka-fermeriv-2020-napryamki-ta-perelik-dokumentiv-dlya-otrimannya (дата звернення: 22.10.2020 р.).
15. Аналіз регуляторного впливу до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування». URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/dokument-966_0_19-19-id804066.pdf (дата звернення: 22.10.2020 р.).

References

1. Ukraina u tsyfrakh [Ukraine in numbers] (2020). Statystychnyi zbirnyk. Vidpovidalnyi za vydruk O.A. Vyshnevskaya. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 46 (in Ukrainian).
2. Pro osoblyvosti pratsi chleniv fermerskoho hospodarstva [On the peculiarities of the work of members of the farm] (2017): lyst Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy 14.06.2017 № 306/0/22-17. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/uk/document/100005303-pro-osoblivosti-pratsi-chleniv-fg-list-minsotspolitiki-ukrayini-vid-14-06-2017-no-306-0-22-17> (in Ukrainian).
3. Bryhadyr, I.V. (2016). Pravova pryroda pratsi chleniv fermerskykh hospodarstv. Sfera dii trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia [The legal nature of the work of members of farms. Scope of labor law and social security law]: materialy V Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.10.2016); za zah. red. K.Yu. Melnyka. Kharkiv, 127–129 (in Ukrainian).
4. Yeromenko, V.V. (2017). Pidstavy vynyknennia indyvidualnykh trudovykh pravovidnosyn z chlenamy fermerskykh hospodarstv y inshykh silskykh hospodarstv ta kooperatyviv. Pravo ta innovatsii [Grounds for the emergence of individual labor relations with members of farms and other agriculture and cooperatives. Law and innovation], 2(18): 46–54 (in Ukrainian).
5. Urkevych, V.Yu. (2016). Pravovi aspekty stvorennia ta funktsionuvannia simeinykh fermerskykh hospodarstv. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy [Legal aspects of the creation and operation of family farms. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine], 243: 67–75 (in Ukrainian).
6. Hafurova, O.V. (2016). Problemy pravovoho rehuliuvannia ahrarnykh trudovykh vidnosyn. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Problems of legal regulation of agrarian labor relations. Journal of Kyiv University of Law], 4: 272–275 (in Ukrainian).
7. Hubskey, S.M. (2017). Stan pravovoho rehuliuvannia pratsi pratsivnykiv fermerskykh hospodarstv. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk [The state of legal regulation of labor of farm workers. Prykarpattia Legal Bulletin], 1(16): 86–90 (in Ukrainian).
8. Danshyna, K.Ye. (2016). Pravove rehuliuvannia trudovykh vidnosyn u fermerskykh hospodarstvakh Ukrainy [Legal regulation of labor relations in farms of Ukraine]. Kharkiv, 205 (in Ukrainian).
9. Chabanenko, M.M. (2017). Deiaki problemy chynnoho y perspektyvnoho pravovoho rehuliuvannia trudovykh vidnosyn u fer-

- merskykh hospodarstvakh Ukrainy. Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii [Some problems of current and future legal regulation of labor relations in farms of Ukraine. Actual problems of domestic jurisprudence], 1: 92–95 (in Ukrainian).
10. Lushpaiev, S. (2017). Pravove stanovyshche simeinoho fermerskoho hospodarstva: okremi pytannia. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Legal status of family farming: some issues. Business, Economy and Law], 3: 107–110 (in Ukrainian).
 11. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (1974). V 11 tomakh. Tom 5. Available at: <http://sum.in.ua/p/5/32/1> (in Ukrainian).
 12. Hafurova, O.V. & Marchenko, S.I. (2019). Pravove rehuliuвання derzhavnoi pidtrymky orhanichnogo silskohospodarskoho vyrobnytstva za zakonodavstvom Ukrainy ta YeS. Pravo. Liudyna. Dovkillia [Legal regulation of state support of organic agricultural production according to legislation of Ukraine and the EU. Law. Human. Environment], 10(4): 29–35 (in Ukrainian).
 13. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia simeinym fermerskym hospodarstvam dodatkovoi finansovoi pidtrymky cherez mekhanizm doplaty na koryst zastrakhovanykh osib – chleniv/holovy simeinoho fermerskoho hospodarstva yedynoho vnesku na zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia [On approval of the Procedure for providing additional financial support to family farms through the mechanism of additional payment in favor of insured persons – members / head of the family farm of a single contribution to the obligatory state social insurance] (2019): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 22.05.2019 № 565. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
 14. Derzhpidtrymka fermeriv – 2020: napriamy ta perelik dokumentiv dlia otrymannia [State support for farmers – 2020: directions and list of documents to be obtained]. Available at: agropolit.com/spetsproekty/759-derzhpidtrimka-fermeriv-2020-napryamki-ta-perelik-dokumentiv-dlya-otrimannya (in Ukrainian).
 15. Analiz rehuliatornogo vplyvu do proektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia simeinym fermerskym hospodarstvam dodatkovoi finansovoi pidtrymky cherez mekhanizm doplaty na koryst zastrakhovanykh osib – chleniv/holovy simeinoho fermerskoho hospodarstva yedynoho vnesku na zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia» [Analysis of the regulatory impact of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for providing additional financial support to family farms through the mechanism of additional payment in favor of insured persons – members / heads of family farms single contribution to compulsory state social insurance»]. Available at: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/dokument-966_0_19-19-id804066.pdf (in Ukrainian).

T.S. Novak (2020). LABOR RELATIONS IN FAMILY FARMS: CERTAIN ASPECTS OF LEGAL REGULATION. *Law. Human. Environment*, 11(4):95-104.

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.012>.

Summary. The article is devoted to the study of the current state of legal regulation of labor relations in family farms, analysis of legislative novelties and highlighting the main shortcomings in this area with the formulation of proposals for their elimination.

It is established that the main directions of improving the regulation of labor relations of members of family farms should be: finalization of the provisions of the «Model agreement (declaration) on the establishment of a family farm» in terms of regulation of labor relations of members of such farms, and the lifting of restrictions on the use of family farms by employees without the loss of family status by such farms.

Particular attention is paid to the problem of establishing as one of the conditions for family farms to receive additional financial support through the mechanism of additional payment in favor of insured persons – members / heads of family farms of a single contribution to compulsory state social insurance of absence of employees in such farms. It is proposed to abolish such a condition and, conversely, to compensate part of the SSC not only for the head / members of family farms, but also for employees of such farms in order to stimulate job creation, increase production in family farms.

Keywords: *state support, employee, legal regulation, labor, family farm, employment contract, labor relations, farm, member of the farm*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ НАСТАВНИЦТВА НАД ДІТЬМИ

Т.М. КОНДРАТЮК, кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри аграрного, земельного та екологічного
права ім. академіка В. З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: Lawyert@ukr.net

Анотація. Досліджено інститут наставництва над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Проаналізовано спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють механізм здійснення наставництва, визначають основні засади та принципи: «Положення про наставництво», «Типовий договір про наставництво», «Програма підготовки наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя» та ін. Розглянуто міжнародний досвід здійснення наставництва, його роль і вплив на становлення та розвиток дітей, що потребують дружньої підтримки небайдужих людей. Також з'ясовано: суб'єкти наставництва (державні установи, соціальні служби, інтернатні установи, кандидати у наставники, наставники та діти); вимоги до вибору наставника і порядок проходження підготовки до такої діяльності; умови здійснення та виконання обов'язків наставництва. Зазначено, що завдання наставництва полягає у наданні психологічної, моральної допомоги дитині з підготовки до самостійного життя через своєчасне отримання знань позитивного спілкування, життєвих порад щодо адаптації до життя в соціумі, допомоги у виборі майбутньої професії, дружньої поради досвідченої людини тощо. Встановлено, що наставництво це не усиновлення чи опіка й не підміняє їх. Наставництво являє собою окремий вид безоплатної діяльності.

Ключові слова: наставник, дитина, повноліття, дієздатність, соціальна служба, соціально-психологічна підтримка

Актуальність.

За інформацією Уповноваженого Президента України з прав дитини, озвученою на шостому засіданні Діалогу з прав людини між Україною та ЄС станом на червень 2020 р. «в інтернатах перебуває майже 97 тис. ді-

тей, із них майже 55 тис. — цілодобово. Серед них 8 % є сиротами або позбавлені батьківського піклування, решта 92 % дітей мають батьків». Фактично діти в закладах інституційного проживання відокремлені від суспільства, не розуміються на вирішенні побутових потреб та як гармонійно співіснувати

з іншими людьми в соціумі. Незалежно, чи є батьки чи ні, але якщо дитина потрапила в інтернат чи інший заклад інституційного проживання, вона потребує підтримки та допомоги дорослих. Зазвичай таку допомогу надають волонтери і громадські організації. З прийняттям у 2016 р. відповідного закону на державному рівні узаконено інститут наставництва. Закладено основу щоб урегулювати і належно скоординувати ефективну діяльність усіх суб'єктів наставництва: державних соціальних служб, інтернатних установ для дітей, наставників, дітей, що потребують підтримки і т.п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом питання захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування становить особливо важливий напрям вивчення та дослідження певного кола провідних науковців, серед яких такі відомі, як: Н.С. Адаховська, В.І. Борисова, Н.С. Кузнецова, С.Є. Морозова, Я.М. Шевченко та ін. Разом із тим, питання здійснення наставництва саме для дітей серед науковців-правників залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – розкрити суть наставництва над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Проаналізувати законодавство, що регулює наставництво, розкрити правосуб'єктність наставників та їх роль у становленні й підтримці таких дітей.

Результати.

Інститут наставництва для дітей на тепер поширений і розвинений в інших країнах. Так, у США вже понад 100

років (з 1904 р.) налагоджено діяльність із наставництва «Big Brothers Big Sisters», що виконує важливу місію загалом у 13 країнах світу. Завдяки діяльності цієї організації підтримку одержали 270 тис. дітей. Дослідження «Big Brothers Big Sisters» показали позитивні результати серед дітей від ефективного регулярного спілкування дитина – наставник: 85 % учасників програми стали впевненішими в собі; 65 % поліпшили успішність; 52 % передумали покидати школу; 28 % отримали вищу освіту; 64 % вважають, що робота з наставниками була для них важливою; 75 % дітей підтримують відносини з наставниками і після закінчення програми підтримки тощо («Почему наставничество это хорошо?», 2016). Коли діти відчують позитивне ставлення до себе, то у них змінюється й ставлення до оточуючих і самих себе.

Однак на теренах нашої країни така форма підтримки дітей, як наставництво, стала відносно новою. З 2009 р. над проєктом «Наставництва» працює громадська організація «Одна надія». З 2016 р. реалізацією аналогічного проєкту в рамках програми «Сирітству – ні» займається Фонд Ріната Ахметова. На сьогодні цим питанням переймаються вже 27 громадських організацій у різних регіонах.

Законодавче урегулювання здійснення наставництва відбулося у 2016 р., із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва» та низки нормативно-правових актів: постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною» від 4 липня 2017 р. № 465, якою затверджено «Положення про наставни-

цтво» і «Типовий договір про наставництво»; наказу Мінсоцполітики України «Про затвердження Програми підготовки наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, з питань соціальної адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя» від 7 листопада 2017 р. № 1763. Механізм організації здійснення та ведення наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей визначено в «Положенні про наставництво» (далі – Положення).

У цілому завдання наставництва – це надання всілякої підтримки (психологічної, моральної і т.п.) дитині з підготовки до самостійного життя через отримання знань позитивного спілкування, розпорядження власними фінансами, життєвих порад стосовно адаптації до самостійного життя, розуміння своїх прав і обов'язків, уміння користуватися адміністративними послугами, допомоги у виборі майбутньої професії та просто дружньої поради досвідченої людини тощо.

Звідси основний посил діяльності кожного наставника – це уберегти дитину від майбутньої важкої та складної долі, навчити бути сильнішим і боротися з труднощами, вміти захистити себе, успішно співіснувати з іншими індивідуумами в соціумі, що й стане беззаперечно цінним результатом взаємодії.

Суб'єктами наставництва виступають кандидати у наставники, наставники та діти, державні установи, соціальні служби, інтернатні заклади, благодійні й громадські організації, що повинні злагоджено працювати для соціальної адаптації дітей та їх гармонійного розвитку.

Учасником програми наставництва можуть бути діти будь-якого віку до 18 років, незалежно від наявності статусу сироти, за умови перебування їх у закладах інституційного проживання (будинки малюка, будинки-інтернати для дітей або школа-інтернат та інші заклади для постійного перебування дітей).

Щоб відбулася взаємодія наставник – дитина, кандидатам у наставники потрібно пройти копіткий шлях від подачі необхідних документів та перевірки на відповідність вимогам, що визначені законодавством для наставників над дітьми. По-перше – наставником може бути повнолітня дієздатна особа (тобто особа, яка за загальним правилом досягла 18 років), що чітко викладає й розуміє мотиви наставництва та свою позицію стосовно виховання та розвитку дітей. При цьому відповідно до Положення та ст. 212 Сімейного кодексу України наставниками не можуть бути особи: обмежені у дієздатності чи визнані такими; позбавлені батьківських прав, якщо такі права не поновлено; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини чи дітей, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (відповідно і припинено опіку, піклування, діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їх вини; знаходяться на обліку чи лікуванні у психоневрологічному або наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними речовинами; не мають постійного місця проживання та засобів до існування (доходу, заробітку); страждають на хвороби (туберкульоз, психічні розлади, хвороба Альцгеймера та

інші, перелік яких затверджено Міністерством охорони здоров'я); іноземці, які не перебувають у шлюбі; були засуджені за кримінальні правопорушення; які самі потребують постійного стороннього догляду за станом здоров'я; особи без громадянства; перебувають у шлюбі з особою, яка згідно із законодавством не може бути наставником; інтереси яких суперечать інтересам дитини.

По-друге – пройшла курси з соціальної адаптації дітей і підготовки їх до життя самостійно та отримала позитивний висновок про можливість здійснювати наставництво. Загалом організацією діяльності з наставництва займаються центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що окрім іншого й організують відповідні курси за програмою, розробленою та затвердженою Мінсоцполітики. За договором про співпрацю частину функцій щодо організації здійснення наставництва центри соціальних служб можуть надавати громадським і благодійним організаціям: проводити курси з підготовки наставників (у цьому випадку підсумкове тестування проводиться центром соціальних служб, що і надає висновок); розповсюджувати інформацію про наставництво та надавати консультації з питань стосовно його провадження; проводити підбір кандидатів; допомагати у налагодженні стосунків між наставником та дитиною і соціально-психологічно супроводжують їх у разі потреби.

За результатами проходження курсів кандидату у наставники може бути надано відмову у разі виявлення недостатньо вмінь та навичок; мотивація не відповідає правам та інтересам дитини або може їй зашкодити тощо. Однак особам, які отримали відмову надається другий шанс, тобто, при бажанні

через шість місяців таким дозволяється повторно пройти курс із підготовки до наставництва. Курси проводяться з метою формування потрібних знань для закріплення наставницьких взаємовідносин і для надання допомоги майбутнім наставникам у з'ясуванні особистої готовності та усвідомлення прийнятого рішення щодо діяльності наставництва. Після успішного проходження курсів, кандидат у наставники знайомиться для налагодження контакту з дитиною, а також з її історією життя, особливостями розвитку, типом характеру, здібностями. Лише на основі таких зустрічей дитина може дати згоду на наставництво.

Третя умова щоб стати наставником – укладання договору. Договір укладається у тристоронньому порядку між центром соціальної служби за місцем проживання дитини, закладом, де проживає дитина та фізичною особою-наставником. Важливою умовою підписання договору слід вказати надання дитиною її батьками або законними представниками згоди. Найскладніша ситуація з формою отримання згоди від дітей, вважаючи їх можливий вік (від 0 до 18). Зважаючи на припис Типового договору, за яким «згода дитини, яка досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити», згода дитини може бути у будь-якій формі. Підписання такого договору керівником закладу перебування дитини слід розглядати як факт фіксування згоди дитини.

Після укладання договору сторони всіляко сприяють процесу наставництва, створюють всі для цього належні умови і надають підтримку. Крім того, із центру соціальної служби та закладу постійно здійснюється контроль за належним виконанням повноважень наставника та запобіган-

ня ним зловживань: не рідше одного разу на шість місяців проводиться супервізій; організовується моніторинг ведення наставництва та оцінка необхідних потреб дитини; контролюється належне дотримання прав й інтересів дитини та інші заходи, визначені на основі Типового договору. Законодавство дозволяє у випадку порушень наставником своїх обов'язків, що зумовили порушення прав та інтересів дитини, виникнення загрози та життю або здоров'ю дитини з вини наставника, дострокове припинення договору в односторонньому порядку центром соціальної служби або закладом. Звідси можна стверджувати, що законодавством максимально врегульовано питання здійснення наставництва над дітьми. Загалом процедура наставництва полягає у підборі наставника і дитини для максимальної їх взаємодії та розуміння. Від правильності вибору залежить ефективність й довготривалість такого спілкування.

Варто зауважити, що наставництво являє собою безоплатну форму діяльності, що не входить до страхового стажу та за яку не сплачуються страхові внески до жодного з трьох рівнів пенсійної системи (Кондра-тук, 2020: 119–120).

Висновки і перспективи.

Отже, наставництво це не усиновлення чи опіка й не замінює їх. Наставництво виступає окремим видом діяльності, по суті волонтерською роботою і не заміняє сімейне виховання. Питання наставництва над дітьми нині на часі й надто актуальне, про що потрібно писати, розповідати, закликати, діяти, зважаючи на міжнародний досвід, адже: «чужих дітей не буває». Держава повинна забезпечу-

вати належні організаційно-правові умови для такої форми підтримки дітей, бо як добре відомо кожна дитина мріє про повноцінну сім'ю.

Список використаних джерел

1. Микола Кулеба взяв участь у шостому засіданні Діалогу з прав людини між Україною та ЄС: матеріал від 22.06.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mikola-kuleba-vzyav-uchast-u-shostomu-zasidanni-dialogu-z-pr-61817> (дата звернення: 06.11.2020 р.).
2. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва: Закон України від 08.09.2016 р. № 1504-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1504-19#Text> (дата звернення: 06.11.2020 р.).
3. Почему наставничество это хорошо?: матеріал від 29.12.2016 р. URL: <https://sirotstvy.net/ua/news/pochemu-nastavnychestvo-to-khorosho-blog-evgenyy-rzaevoy-rukovodytelya-proekta-syrotstvu-net/> (дата звернення: 08.11.2020 р.).
4. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017> (дата звернення: 08.11.2020 р.).
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 08.11.2020 р.).
6. Про затвердження Програми підготовки наставників для дітей, які проживають у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, з питань соціальної

адаптації дітей та їх підготовки до самостійного життя: наказ Міністерства соціальної політики України від 07.11.2017 р. № 1763. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1763739-17> (дата звернення: 08.11.2020 р.).

7. Кондратиук Т.М. Правові засади функціонування системи пенсійного забезпечення. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2020. 11(2). С. 118–123.

References

1. Mykola Kuleba vziav uchast u shostomu zasidanni Dialohu z prav liudyny mizh Ukrainoyu ta the EU [Mykola Kuleba took part in the sixth meeting of the Human Rights Dialogue between Ukraine and the EU]. Available at: <https://www.president.gov.ua/news/mikola-kuleba-vzyav-uchast-u-shostomu-zasidanni-dialogu-z-pr-61817> (in Ukrainian).
2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia orhanizatsiyno-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditey-syrit ta ditey, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia» shchodo nastavnytstva: zakon Ukrainy № 1504-VIII, 8.09.2016 [On amendments to the Law of Ukraine «On Ensuring Organizational and Legal Conditions of social protection of orphans and children deprived of parental care» regarding mentoring: Law of Ukraine of September 8, 2016 № 1504-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1504-19#Text> (in Ukrainian).
3. Pochemu nastavnichestvo eto khorosho? [Why mentoring is good?]. Available at: <https://sirotsky.net/ua/news/pochemu-nastavnychestvo-to-khorosho-blog-evgenyy-rzaevoy-rukovodytelya-proekta-syrotstvu-net/> (in Russian).
4. Deyaki pytannia zdiysnennia nastavnytstva nad dytnoyu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 465, 4.07.2017 [Some issues of mentoring over a child: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 465, 4.07.2017]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017> (in Ukrainian).
5. Pro zabezpechennia orhanizatsiyno-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditey-syrit ta ditey, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: zakon Ukrainy № 2342-IV, 13.01.2005 [On ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care: Law of Ukraine of January 13, 2005 № 2342-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (in Ukrainian).
6. Pro zatverdzhennia Prohramy pidhotovky nastavnykiv dlia ditey, yaki prozhyvayut u zakladi dlia ditey-syrit i ditey, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, inshomu zakladi dlia ditey, z pytan sotsialnoi adaptatsii ditey ta ikh pidhotovky do samostiynoho zhyttia: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy № 1763, 7.11.2017 [On approval of the Program for training mentors for children living in an institution for orphans and children deprived of parental care, another institution for children on social adaptation of children and their preparation for independent life: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine of November 7, 2017 №1763]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1763739-17> (in Ukrainian).
7. Kondratiuk, T.M. (2020). Pravovi zasady funktsionuvannia systemy pensynoho zabezpechennia [Legal principles of the pension system functioning]. *Right. Man. Environment: scientific and practical journal*, 11(2): 118–123 (in Ukrainian).

T.M. Kondratiuk (2020). LEGAL SUPPORT FOR MENTORING CHILDREN.

Law. Human. Environment, 11(4): 105–111. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.013>.

Summary. *The paper explores the institute of mentoring over orphans and children deprived of parental care. The special regulations regulating the mechanism of mentoring are analyzed, define the basic principles and basis: «Regulations on mentoring», «Model mentoring agreement», «Program of training mentors for children living in a facility for orphans and children deprived of parental care, another institution for children on social adaptation of children and their preparation for independent life», etc. The world experience of mentoring, its role and influence on the formation and development of children in need of friendly support of caring people is considered. The paper found out: subjects of mentoring (government agencies, social services, boarding schools, candidates for mentors and children); requirements for choosing a mentor and procedure for preparing for such activities; conditions of implementation and fulfilment of mentoring duties. The task of mentoring is to provide psychological and moral assistance to a child in preparation for independent life by obtaining knowledge of positive communication, life advice on adaptation to life in society, assistance in choosing a future profession, friendly advice of an experienced person, etc. It was established that mentoring is not adoption or custody and does not substitute them. Mentoring is a separate type of gratuitous activity, essentially volunteer work.*

Keywords: *mentor, child, orphan, adulthood, capacity, social service, family*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

О.Ю. ПІДДУБНИЙ, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: 070204@ukr.net

В.П. ОЛЕКСЮК, асистент
кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: 070204@ukr.net

Анотація. У статті досліджується питання нормативно-правового забезпечення створення та функціонування об'єднаних територіальних громад з початку реформи і в даний час.

Визначено, що за період з 2014 р. Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України прийнята значна кількість нормативно-правових актів, що дозволяють реалізовувати реформу децентралізації влади. Об'єднані територіальні громади в Україні є першоджерелом для формування та імплементації нової політики сталого розвитку територій України.

З'ясовано, що одними з найголовніших елементів стратегії управління об'єднаних територіальних громад в Україні є самостійність, ефективність, управлінські інновації, швидкість та обґрунтування прийняття рішень. Менеджмент цього сектору побудований на принципах положень Європейської хартії місцевого самоврядування, яка передбачає децентралізацію влади, передачу органам місцевого самоврядування основних повноважень і ресурсів, водночас покладаючи на них велику відповідальність.

Доведено, що в основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері. Законодавче підґрунтя для перерозподілу повноважень у системі влади та удосконалення її територіальної основи почало формуватися у 2014 році. Проте, досвід формування територіальних громад, їх фінансової, нормативно-правової та організаційної основи доводить, що існуючої системи норм наразі недостатньо для успішного функціонування територіальних громад.

Зроблено висновки, що для подальшого успішного функціонування ОТГ необхідно відновити роботи над законопроектом щодо внесення змін до Конституції України з пи-

тань децентралізації; прийняти нову редакцію Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»; внести зміну до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо запровадження процедури приєднання територіальних громад до вже існуючих договорів про співробітництво.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, місцеве самоврядування, децентралізація, реформа, органи місцевого самоврядування

Актуальність.

Реформа децентралізації, що триває протягом останніх шести років (з 2014 р.) та стосується розвитку територіальної громади, як повноцінного суб'єкта здійснення повноважень на місцях, вимагає певної стратегії розвитку та інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. Такий підхід безпосередньо стосується забезпечення життєдіяльності територіальної громади, має відповідати інтересам населення і європейським засадам державної регіональної політики.

Об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ) в Україні є поворотним пунктом для формування та імплементації нової політики сталого розвитку територій України.

За період з 2014 р. Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України прийнята значна кількість нормативно-правових актів, що дозволяють реалізовувати реформу децентралізації влади. Зважаючи на постійне реформування законодавства у сфері місцевого самоврядування, постає актуальним здійснення аналізу нових нормативно-правових актів, що регламентують діяльність ОТГ в даний час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням нормативно-правового забезпечення у сфері діяльності

територіальних громад в Україні займалися такі вітчизняні вчені, як: М. Лахижа, І.Клименко, О. Черчатий, С. Хрущ та інші. В той же час найбільш перспективним є дослідження процесу формування об'єднаних територіальних громад у безпосередній динаміці, приділяючи головну увагу нормативному і практичному матеріалу, надходження якого громадсько-правова практика постійно забезпечує, зокрема, слід відмітити проведення перших виборів до об'єднаних територіальних громад.

Метою даного дослідження виступає комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення створення та функціонування об'єднаних територіальних громад в даний час на предмет релевантності, достатності, виявлення слабких і сильних сторін і формування пропозицій щодо його удосконалення.

Результати.

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері. За-

конодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях, почало формуватися у 2014 році.

Одними з найголовніших елементів стратегії управління ОТГ в Україні є самостійність, ефективність, управлінські інновації, швидкість та обґрунтування прийняття рішень. Менеджмент цього сектору побудований на принципах положень Європейської хартії місцевого самоврядування, яка передбачає децентралізацію влади, передачу органам місцевого самоврядування основних повноважень і ресурсів, водночас покладаючи на них велику відповідальність.

Загальновідомо, що у квітні 2014 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято перший основний, концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Після цього був затверджений План заходів щодо її реалізації, які дали старт реформі («Про схвалення Концепції...», 2014).

С.В. Хрущ зазначав, що характерною ознакою останніх років є те, що «з різним ступенем активності процеси децентралізації в Україні відображали концепцію відповідних реформ у сфері місцевого самоврядування. Сьогодні вже можна говорити про деякі успіхи:

- зміцнення фінансової самостійності суб'єктів місцевого самоврядування;
- підвищення ступеня їх участі у розвитку адміністративно-територіальних одиниць, регіонів;
- позитивні відгуки громадян щодо облагородження територій населених пунктів;
- вирішення проблем комунального господарства, що накопичувалися протягом десятиліть, розвитку інфраструктури, муніципального

транспорту і т. п. І все це, при досить складній економічній ситуації по країні: спаді виробництва, скорочення обсягів зовнішньої торгівлі, зниженні економічної активності в цілому. Тому, децентралізація як явище стала деяким локомотивом розвитку економіки на місцях, що дозволило згладити вищевказану загальну економічну картину в країні» (Хрущ, 2019: 177).

Для того, аби вирішити основні проблеми ОТГ на місцевому рівні, необхідним є перш за все об'єднання зусиль громад та їхніх територій, а також немало важливим, а іноді і ключовим є звичайно фінансова підтримка держави.

У зв'язку із цим, було ухвалено декілька законів, а саме: Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та Закон України «Про співробітництво територіальних громад».

Ключовою метою Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» є:

- якісне надання громадянам необхідних соціальних послуг;
- створення правових умов і можливостей для посилення гарантій місцевого самоврядування;
- формування ефективних рад та їхніх виконавчих органів, головним завданням яких має стати поліпшення забезпечення потреб;
- сприяння створенню дієздатних територіальних громад;
- забезпечення сталого розвитку відповідних територій, ефективного використання бюджетних коштів («Про добровільне об'єднання...», 2015).

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» розроблено з використанням найкращого європейського досвіду, що є надзвичайно

актуальним в умовах сьогодення, коли Україна зосереджує усі свої зусилля для виходу на міжнародну європейську спільноту. Цей Закон регламентує:

- організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад;
- принципи, форми, механізми такого співробітництва;
- стимулювання, фінансування та контролю, підстави та особливості припинення співробітництва, оскільки чинне українське законодавство передбачало лише загальні рамки упровадження міжмуніципального співробітництва, припускало об'єднання ресурсів органів місцевого самоврядування для вирішення спільних проблем, але не містило правових норм, які б дозволяли таке співробітництво («Про співробітництво територіальних громад...», 2014).

Важливим нормативно-правовим актом на який варто звернути увагу, є затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року», в якій вказується, що «метою децентралізації влади є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування».

Будь-яка законодавча реформа, завжди потребує певного забезпечення, у зв'язку із чим було прийнято Постанову Верховної ради України, якою було закріплено «План законодавчого забезпечення реформ в Україні». В якому було виділено та сформовано основні питання щодо децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування.

Практичний процес формування ОТГ постійно виявляє проблемні питання, що потребують законодавчого або нормативного врегулювання. Так, у 2016 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад», якою врегульовано питання внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, подання таких змін на розгляд Уряду, а також офіційного підтвердження складу об'єднаних територіальних громад, включених до відповідного перспективного плану.

Як уже було зазначено раніше, безумовно важливу роль для нормально-го розвитку та функціонування новостворених об'єднаних територіальних громад, є звичайно їхня фінансова спроможність, що залежить від відповідного рівня фінансування держави. З метою їхнього фінансового забезпечення було прийнято ряд нормативно-правових актів, що в цілому позитивно сприяли та сприяють фінансовій спроможності новостворених ОТГ.

Серед яких можливо виділити: Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад», яким:

Розширили дохідну базу місцевих бюджетів, у тому числі ОТГ, шляхом зарахування: плати за надання адміністративних послуг, державного мита, збільшення відсотка зарахування екологічного податку, закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел: податку на доходи фізичних осіб за новими нормативами податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки.

Запровадили нові види трансфертів, нову систему вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень в 2016 році», було розширено повноваження об'єднаних громад на участь у податкових відносинах, у тому числі, зі встановлення місцевих податків і зборів, надання податкових пільг.

Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України», було унормовано питання формування та виконання бюджетів ОТГ, визначені механізми контролю за дотриманням бюджетного законодавства, а також що основне було визначено нові види податків, які зараховувалися до місцевих бюджетів, серед яких:

- 3 відсотки рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України), що зараховується за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів;
- 5 відсотків рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу, газового конденсату та бурштину), що зараховується за місцезнаходженням (місцем видобутку) відповідних природних ресурсів;
- акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів;
- податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» надав можливість органам місцевого самоврядування розширити повноваження шляхом створення центрів надання адміністративних послуг, ведення реєстру територіальних громад, реєстрації місця проживання громадян, надання відомостей з Державного земельного кадастру. Цей Закон дозволив зменшити елементи корупції в органах управління.

У цілому, як показує дослідження нормативно-правове забезпечення функціонування новостворених ОТГ підкріплено досить значною кількістю нормативно-правових актів.

Станом на кінець 2020 р. в Україні створено та сформовано 1070 ОТГ, які об'єднали 4882 громади, що вказує на досить високий показник у децентралізації.

У 936 ОТГ відбулись перші місцеві вибори. Урядом затверджено перспективні плани формування територій громад 24 областей, які 100 % охоплюють територію областей. Площа утворених ОТГ становить майже 47 % від загальної площі України. В ОТГ та містах обласного значення проживає понад 70 % населення України («Про внесення змін до деяких законів України...», 2020).

Відповідно до прийнято Закону України від 16.04.2020 р. № 562-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад», Кабінетом Міністрів України визначено адміністративні центри та затверджено території 1470 спроможних територіальних громад, у яких були прове-

дені місцеві вибори у 2020 р. на новій територіальній основі. Завдяки запровадженню міжмуніципального співробітництва громади отримали можливість консолідувати зусилля та реалізовувати спільні проекти. Зокрема 1354 територіальних громад уклали 604 договори про співробітництво («Реформа децентралізації»).

Зважаючи на те, що в цілому реформа децентралізації та створення ОТГ на території України відбулася, науковці формують певні переваги та недоліки у такому створенні.

Основними перевагами децентралізації державної влади є: прозорість і спрощення процесу прийняття рішень, покращання якості розгляду звернень громадян до органів влади, сприяння розвитку місцевих економік та стратегічному плануванню, більш цілеспрямоване використання видатків бюджету на місцеві першочергові потреби та ін. До недоліків можна віднести наступне: диспропорції і нерівномірність у соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць, гальмування реалізації державних програм на фоні надання більшого значення місцевим політичним пріоритетам, неузгодженість делегованих повноважень і обов'язків з ресурсами для виконання державних функцій тощо (Лахижа, Черчатий & Клименко, 2017: 111).

Висновки і перспективи.

На основі проведеного дослідження можна в цілому позитивно оцінити сучасний стан нормативно-правового забезпечення створення та функціонування новостворених ОТГ.

Прийнято значну кількість як нормативно-правових так і підзаконних нормативно-правових актів, якими визначено функціональне, організа-

ційне та фінансове забезпечення новостворених та уже утворених ОТГ.

З інших заходів, на нашу думку, необхідно продовжити роботу над законопроектом щодо внесення змін до Конституції України з питань децентралізації з метою закріплення правового статусу об'єднаної територіальної громади як одиницю місцевого самоврядування, передбачити можливості входу і виходу, переходу громад населеного пункту з однієї об'єднаної територіальної громади до іншої; необхідно прийняти нову редакцію Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», наповнивши його процедурними нормами, які б регламентували вирішення поточних питань практики діяльності територіальної громади; внести зміну до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» щодо запровадження процедури приєднання територіальних громад до вже існуючих договорів про співробітництво, тим самим розширивши сферу застосування адміністративного договору в діяльності ОТГ і підсиливши питому вагу горизонтальних зв'язків між ОТГ, які б не замикались на державну владу повністю, а створювали сильну, успішну і ефективну мережу горизонтальних економічних і політичних зв'язків, яка б додатково «зшивала» суміжні, сусідні і віддалені громади в міцну мережу, об'єднану не «згори» а на місцевому рівні. Наступним кроком на нашу думку може бути серед законодавчих змін і можливості перегляду структури районів та областей відповідно інтересам громад, які їх складають. Це механізм, який мав би передбачати декілька рівнів спеціалізованих референдумів – від села до загальнодержавного, або кінцевого затвердження Верховної ради, але важливим залишається принцип – якщо ми дали можливість територіальним грома-

дам самоорганізовуватись, цей принцип не має зазнавати певних рамок і адміністративних обмежень, в світлі яких і області України, закріплені законодавчо, в перспективі можуть не сприйматись такою вже незмінною константою.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
2. Хрущ С.В. Нормативно-правове забезпечення функціонування інституту територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2019. № 4. С. 176–185.
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII (із змінами). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
4. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
6. План законодавчого забезпечення реформ в Україні: Постанова Верховної Ради України від 04.06.2015 р. № 509-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/le/text/35/f444365n15.zip> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
7. Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-p#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
8. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад: Закон України від 26.11.2015 р. № 837-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-19#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень в 2018 році: Закон України 07.12.2017 р. № 2245-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172245.html (дата звернення: 02.12.2020 р.).
10. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 17.09.2020 р. № 907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-IX#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України від 10.12.2015 р. № 888-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад: Закон України від 16.04.2020 р. № 562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
13. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 02.12.2020 р.).
14. Лахижа М.І., Черчатий О.І., Клименко І.В. Децентралізація влади в Україні та підвищення правової спроможності територіальних громад. Полтава, 2017.

38 с. URL: <http://cpk.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/upload/m-mat2017.pdf> (дата звернення: 02.12.2020 р.).

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini 01.04.2014 № 333-p [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine dated April 1, 2014 № 333-r]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text> (in Ukrainian).
2. Khrushch, S.V. (2019). Normatyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia instytutu terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini. Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia [Regulatory and legal support of the functioning of the institute of territorial communities in the conditions of decentralization of power in Ukraine. Expert: paradigms of legal sciences and public administration], 4: 176–185 (in Ukrainian).
3. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad [On Voluntary Association of Territorial Communities: Law of Ukraine of February 5. 2015 № 157-VIII]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (in Ukrainian).
4. Pro spivrobotnytstvo terytorialnykh hromad [On cooperation of territorial communities: Law of Ukraine of June 17.2014 № 1508-VII]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (in Ukrainian).
5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku [On approval of the State Strategy for Regional Development for the period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6. 2014 № 385]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (in Ukrainian).
6. Plan zakonodavchoho zabezpechennia reform v Ukraini [Plan of legislative support of reforms in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of June 4. 2015 № 509-VIII]. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/text/35/f444365n15.zip> (in Ukrainian).
7. Pro vnesennia zmin do Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad [On Amendments to the Methodology for Forming Able Territorial Communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 24, 2020 № 34]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-p#Text> (in Ukrainian).
8. Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti formuvannia ta vykonannia biudzhetyv obiednanykh terytorialnykh hromad [On amendments to the Budget Code of Ukraine on the peculiarities of the formation and implementation of budgets of united territorial communities: Law of Ukraine of 26.11.2015 № 837-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-19#Text> (in Ukrainian).
9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukpainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukpainy shchodo zabezpechennia zbalancovanoosti biudzhethnykh nadkhodzen v 2018 potsi [Amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine regarding ensuring the balance of the budget]. Available at: http://search.ligazakon.ua/I_doc2.nsf/link1/T172245.html (in Ukrainian).
10. Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy [On Amendments to the Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of September 17, 2020 № 907-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-IX#Text> (in Ukrainian).
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta optymizatsii nadання administratyvnykh posluh [On amendments to some legislative acts of Ukraine to expand the powers of local governments and

- optimize the provision of administrative services: Law of Ukraine of 10.12.2015 № 888-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#Text> (in Ukrainian).
12. Pro vnesennia zmin do deiakikh zakoniv Ukrainy shchodo vyznachennia terytorii ta administratyvnykh tsentriv terytorialnykh hromad [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Definition of Territories and Administrative Centers of Territorial Communities: Law of Ukraine of April 16, 2020 № 562-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text> (in Ukrainian).
13. Reforma detsentralizatsii [Decentralization reform]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (in Ukrainian).
14. Lakhizha, M.I., Cherchaty, O.I. & Klimenko, I.V. (2017). Detsentralizatsiia vlady v Ukraini ta pidvyshchennia pravovoi spromozhnosti terytorialnykh hromad [Decentralization of power in Ukraine and increasing the legal capacity of territorial communities]. Poltava, 38. Available at: <http://cpk.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/upload/m-mat2017.pdf> (in Ukrainian).

O.Yu. Piddubnyi & V.P. Oleksiuk (2020). REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES. *Law. Human. Environment*, 11(4): 112-120.

<https://doi.org/10.31548/law2020.04.014>.

Summary. *The article examines the issues of legal support for the creation and functioning of united territorial communities at present.*

It is determined that since 2014, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine have adopted a significant number of normative legal acts that allow for the implementation of the decentralization reform. United territorial communities in Ukraine are the primary source for the formation and implementation of a new policy of sustainable development of the territories of Ukraine.

It was found that one of the most important elements of the strategy of management of the united territorial communities in Ukraine is independence, efficiency, managerial innovations, speed and justification of decision-making. The management of this sector is based on the principles of the European Charter of Local Self-Government, which provides for the decentralization of power, the transfer of basic powers and resources to local governments, while placing great responsibility on them.

It is proved that this policy is based on the provisions of the European Charter of Local Self-Government and the best world standards of public relations in this area. The legislative basis for a radical change in the system of government and its territorial basis at all levels began to take shape in 2014.

It is concluded that for the further successful functioning of the OTG it is necessary to resume work on the bill to amend the Constitution of Ukraine on decentralization; to adopt a new version of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»; to amend the Law of Ukraine «On Cooperation of Territorial Communities» regarding the introduction of the procedure for joining territorial communities to existing cooperation agreements;

Keywords: *united territorial community, OTG, local self-government, decentralization, reform, local self-government bodies*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

О.В. АРТЕМЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: artolena11@ukr.net

Анотація. Починаючи з 2014 року, в Україні, серед великої кількості реформ, вагома роль належить децентралізації, що спрямована на утворення прозорого, відкритого та ефективного управління на місцевому рівні, що зможе забезпечити якість та доступність послуг у всіх сферах життя громади, включаючи соціальну сферу (тобто, надання якісних соціальних послуг). Що стосується розвитку системи соціальних послуг в умовах перехідного періоду децентралізації, то на цьому шляху постають пріоритети, щодо комплексності надання соціальних послуг, їх доступності, адресності та результативності, а також посилення уваги до кожної особи (клієнта). Такі пріоритети є можливими за умови інтегрованого підходу до здійснення соціального обслуговування населення на рівні громади.

У статті досліджується питання соціальної сфери в Україні. Приділяється основна увага суті та значенню поняттю децентралізації для соціальної сфери. Проводиться правовий аналіз застосування інструментів децентралізації у соціальній сфері у сусідній державі – Республіці Польща. Здійснюється опис основних напрямів здійснення соціальної політики Республіки Польща на предмет їхньої відповідності вимогам децентралізації. Підтверджується необхідність впровадження інструментів децентралізації для Республіки Польща задля ефективного функціонування соціальної сфери.

Аналізуються основні проблеми централізованого управління соціальною сферою в Україні. Робляться висновки щодо доцільності застосування інструментів децентралізації у сучасній соціальній сфері України.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна політика, децентралізації, інструменти децентралізації, соціальні послуги, соціальні заклади

Актуальність.

У даний час в Україні діє розгалужена система соціальних закладів, що є підпорядкованими різним відомствам та міністерствам. У той

же час таке підпорядкування досить часто спричиняє відсутність єдиного підходу, щодо фінансування стаціонарних закладів, котрі надають соціальні послуги. Такі послуги, зазвичай, фінансуються із бюджетів різних

рівнів, а схеми фінансування суттєво відрізняються виходячи із того, до котрого розпорядника бюджетних коштів належить, той чи інший соціальний заклад.

У процесі децентралізації, саме громада забезпечує умови для реалізації максимального соціального потенціалу кожного індивіда – тобто члена цієї громади. Також, важливим є те, що інтеграція повинна бути спрямованою, насамперед, на покращення умов співпраці між соціальними інституціями, котрі функціонують у громаді (до таких інституцій можна віднести: відділи освіти, охорони здоров'я, служби у справах дітей, управління соціального захисту, заклади, культури, неурядові організації, тощо).

Сусідня держава, що пройшла вже процес децентралізації у сфері соціального захисту, доводить необхідність приділенню уваги даної проблематики, що є успішним досвідом для України, яка ще знаходиться в процесі трансформації передачі повноважень, що стосуються соціального сектору в умовах децентралізації, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Основні дослідження, що стосуються механізмів децентралізації у соціальній сфері в Україні та Республіці Польща стали предметом розгляду таких науковців: В. Гошовська, К. Дубич, Е. Лібанова, Л. Сідельнік, В. Скуратівський, О. Черниш, В. Гамаюнова, Я. Гречки, Л. Гриневич, Д. Дзвінчука, О. Жабенко, С. Жарої, Т. Ілюк, С. Калашникової, А. Пенделя, Б. Пліша, Н. Рингач, І. Рожкової, Н. Ярошта та інших.

Результати.

Україна, в умовах сьогодення, стикається із проблемою інституційної неузгодженості стаціонарних установ системи соціального захисту, яке стає наслідком того, що такі установи не дають якісних послуг, так як бюджетні кошти спрямовуються перш за все на утримання державних соціальних установ (закладів), а не на потреби отримувачів таких соціальних послуг. Відповідне фінансування, зазвичай, здійснюється у розрахунку на одну особу, а не на конкретну послугу споживача. І досі існує проблема, не здійснення необхідного моніторингу того, які саме соціальні послуги є необхідними у тому чи іншому регіоні та у якій кількості (Кізюн, 2020: 28).

В енциклопедичній літературі розрізняють два типи децентралізації: адміністративну (бюрократичну) і демократичну. Децентралізація адміністративна означає розширення компетенції місцевих адміністративних органів, які діють у межах цієї компетенції самостійно і до певної міри незалежно від центральної влади, хоча і призначаються центральним урядом. Цей тип означає по суті не децентралізацію, а деконцентрацію влади.

У більшості країн світу надання соціальних послуг здійснюється відповідно до так званого трикутника соціального партнерства – «державо-бізнес-громада», із застосуванням важелів децентралізації, а саме розукрупнення значних закладів та центрів, що сприяє зменшенню нерівності отримувачів послуг у доступі до медичних, соціальних, освітніх або інших служб із обов'язковим територіальним наближенням до місця проживання людини (Тофтісова-Матерон, 2006: 86).

М. Кравченко, зазначає, що у демократичних державах світу, громадянське суспільство є рівноправним партнером разом із державою та бізнесом у вирішенні суспільних та соціальних проблем. До того ж, держава бере на себе зобов'язання по створенню сприятливих правових умов для функціонування громадських організацій, забезпечує значну частину фінансування їхньої діяльності, а також залучає надання соціальних послуг. На противагу цьому, в Україні, органи державної влади не сприймають громадянське суспільство як рівноправного партнера у системі надання та організації соціальних послуг. До того ж, органи державної влади, не готові передавати бюджетні кошти та частину повноважень, щодо розпорядження фінансовими ресурсами – недержавним громадським організаціям (Кравченко, 2014).

В Україні бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення сьогодні здійснюються відповідно до положень ст.ст. 87–91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів та спрямовуються на фінансування: «соціального захисту у випадку непрацездатності; соціального захисту пенсіонерів; соціального захисту ветеранів війни та праці; соціального захисту сім'ї, дітей та молоді; соціального захисту безробітних; допомогу у вирішенні житлового питання; соціального захисту інших категорій населення; фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту; іншу діяльність у сфері соціального захисту».

У деяких державах світу, за останні декілька років, тривають дискусії, щодо ефективності та доцільності децентралізації фінансування та надан-

ня соціальних послуг своїм мешканцям. Проте, досліджуючи зарубіжний досвід, слід сказати, що деякі держави світу мають високо централізовані сегменти системи соціального захисту населення, а деякі тяжіють до тенденції децентралізації (Ezcurra & Rodriguez-Pose, 2011: 146).

Досліджуванам нами прикладом постсоціалістичної трансформації, що є близькою для української правової системи є Республіка Польща, що підтверджує своїм досвідом реформування суттєвий успіх соціального розвитку країн Центральної Європи. Дослідження соціальних перетворень, що мають та продовжують мати місце у сусідній державі є надзвичайно актуальним для України, зважаючи на те, що Україна обрала шлях європейської інтеграції (Марчук, 2018: 30).

Дослідники зазначають, що однією із особливостей соціальної політики, яка реалізовувалася в Польщі після прийняття Конституції 1997 р., було прагнення послідовності та поступовості реформ саме у суб'єктно-об'єктній структурі соціальної допомоги. Така структура складалася із таких суб'єктів, як: держава, самоврядні організації, профспілки, релігійні організації та конфесії, ринок, сім'я та багато інших. До того ж, значна кількість проектів реформ, що стосувалися окремих сфер соціального обслуговування, а саме: системи пенсійного забезпечення, децентралізації прав і обов'язків суб'єктів соціальної політики, системи соціального захисту безробітних, охорони здоров'я, протидії бідності, захисту сім'ї, дитинства та материнства та інші були винесеними на громадське обговорення і лише після отримання громадського схвалення дані реформи починали працювати (Europe-2020).

Вагоме значення у децентралізації щодо надання соціальних послуг, відіграв вступ Республіки Польщі до Європейського Союзу 1 травня 2004 року. Це стало причиною, для поширення на територію держави моделі соціальної справедливості, як уособлення стандартів соціальної політики Європейського Союзу та стало суттєвим компонентом у покращенні соціальної ситуації держави та життєвого рівня в цілому. У результаті цього, соціальна політика у Республіці Польща включала в себе нові інституційні та правові механізми для її реалізації, до того ж, сама республіка отримала додаткові інвестиції для забезпечення соціальної політики. В даний час соціальна політика Республіки Польща базується на основних таких сферах: зайнятості та соціальних прав, соціального захисту населення та соціального залучення інвестицій (Івасечко, 2013: 354).

На сьогоднішній день, соціальний захист населення та соціальна інтеграція Європейського Союзу базується на Стратегії Європи – 2020 та передбачає подолання бідності та соціального відчуження для 20 млн. осіб, а також збільшення зайнятості населення у віці 20–64 років до 75 %. Відповідно для цього є створеною система для соціального інвестування, яка передбачає розвиток умінь та навичок, а також потенціалу населення та підтримку їхніх ініціатив у сфері зайнятості та соціального життя. Проте, існують також і проблеми у сфері соціального інвестування, що пов'язано із кризою в економіці держави та демографічними змінами. Але, для того щоб подолати такі суттєві проблеми, держава спрямовує свою діяльність у руслі підвищення ефективності використання соціаль-

них бюджетів, зокрема передаючи значну кількість бюджетних асигнувань до місцевих бюджетів. У місцевих бюджетах, кошти спрямовуються перш за все на пільги та послуги, котрі допомагають людям протягом усього їхнього життя, сприяючи при цьому досягненню позитивних соціальних наслідків, значна частка коштів спрямовується на інвестиції для дітей та молоді (Андропова, 2010).

Децентралізація у Республіці Польща у соціальній сфері проявляється також у активному залученні роботодавців та профспілок щодо запровадження законодавства у таких сферах: безпека праці та охорона здоров'я, де польське законодавство досить часто вказувало на певну неефективність. Також можна зазначити, що завдяки політиці зайнятості у Республіці Польща відбулася реформа державної служби зайнятості, колективних трудових договорів, робочих кадрів на виробництвах та запровадження нових технологій. Вступ Республіки Польщі до Європейського Союзу лише пришвидшив процеси адаптації соціальної політики. Вагома роль у цьому процесі відводилася, як уже було зазначено раніше, саме рішенням держави делегувати досить значну частину своїх повноважень у галузі соціального обслуговування, органам на місцях, зазвичай громадам, беручи при цьому до уваги пропозиції громадськості, що ними надавалися під час обговорень законодавчих актів, якими регулюється соціальна сфера держави (Івасечко, 2013: 354).

У Республіці Польща, як і в Україні діє Міністерство соціальної політики, що має назву Міністерство праці та соціальної політики Республіки Польщі. Дане Міністерство займається вирішенням таких соціальних питань:

створення концепцій та визначення тенденцій розвитку у сфері соціальної допомоги; проведення і фінансування досліджень та експертиз у галузі соціального забезпечення; аналізування ефективності надання соціальної допомоги; заохочення і застосування нових форм і методів роботи; розробка і фінансування програм захисту; співпраця з неурядовими організаціями.

Проте слід зауважити, що Республіка Польща досить серйозно підходить до питань створення на рівні гміні повітів (найменші адміністративно-територіальні одиниці) усієї системи соціальних закладів для обслуговування осіб на місцях. І тому, на рівні таких гміні повітів здійснюються такі заходи: виплата постійної допомоги; оплата медичного страхування; надання спеціальних послуг, що стосуються догляду за людьми з психічними розладами; надання цільових пільг; створення центрів медико-соціальної реабілітації людей з психічними розладами; надання допомоги іноземцям, у тому числі, біженцям; ведення діяльності, що стосується усиновлення дітей на міжнародному рівні; виконання завдань, що впливають з державних програм соціального захисту населення («Завдання органів місцевого самоврядування...»).

Що стосується України, то на сьогоднішній день найгострішими проблемами розвитку соціальної сфери територіальних громад є: не досконала система територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури; неупорядкованість відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури; недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування закладів соціальної інфраструктури; недостатній рівень кадрового забезпечення закладів со-

ціальної сфери; недостатній рівень якості послуг, що надаються населенню об'єктами соціальної сфери.

С.Л. Шульц вказує, «політика щодо розвитку соціальної сфери територіальних громад має базуватись на таких основних принципах соціальної політики: справедливості (підтримку від держави отримують не всі, а лише ті люди, які справді її потребують); адресності (на основі індивідуального підходу, а не всім порівну); субсидіарності (механізм управління суспільством має будуватися «знизу вгору»: всі проблеми, які можуть ефективно вирішуватися на місцях, повинні перебувати в компетенції місцевої влади)». Такий перелік він пропонує також доповнити основними принципами секторальної децентралізації у соціальній сфері обслуговування населення, що розуміється як доступність та максимальне наближення послуг до споживача та забезпечення якості таких послуг («Розвиток соціальної сфери територіальних громад...», 2018: 101).

Необхідно сказати, що в даний час, Україна переживає переломний період в усіх сферах свого розвитку, серед яких чільне місце займає і соціальна сфера, що має на меті запуск повноцінної системи децентралізації у цьому напрямі. Важливим у цьому дослідженні є також зупинення на Наказі Міністерства соціальної політики України щодо «Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення». Ці рекомендації визначають основні завдання відповідальних підрозділів (посадових осіб) органів місцевого самоврядування базового рівня: 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері зайнятості

населення; 2) організацію надання соціальних і реабілітаційних послуг, проведення соціальної роботи з особами, сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах; 3) розроблення та організацію виконання комплексних програм і заходів щодо поліпшення становища соціально вразливих верств населення, осіб, сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та всебічне сприяння в отриманні ними соціальних виплат і послуг за місцем проживання, перебування; 4) забезпечення реалізації державної політики з питань підтримки сім'ї; забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків; соціальної інтеграції інвалідів; у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 5) забезпечення реалізації державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, розроблення та виконання відповідних регіональних і місцевих програм; 6) забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей. Рекомендаційний характер виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення зумовив проблему відсутності чіткого механізму організації та надання соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах («Методичні рекомендації щодо виконання...», 2016).

І.І. Хожило провівши комплексне дослідження соціальної сфери у Республіці Польща на предмет застосування механізмів децентралізації, вказує, що позитивними моментами для українського законодавства є «на загальнодержавному рівні – щодо підходів до фінансування на рівні органів місцевого самоврядування, розроблення засад державної політики щодо змісту соціальних програм, підвищення кваліфікації спеціалістів

як в окремих галузях, так, відповідно, в управлінців, забезпечення прозорих механізмів контролю за якістю соціальних закладів; на рівні органів місцевого самоврядування – щодо фінансування соціальних закладів освіти, формування і реалізації соціальної політики відповідно до локальних потреб, залучення місцевих громад до спільного розв'язання соціальних проблем, моніторингу якості надання соціальних послуг на локальному рівні; на рівні самих закладів соціальної сфери – щодо залучення громадськості до процесу планування розвитку цих закладів, їх ресурсного забезпечення і контролю ефективності функціонування для задоволення потреб громадськості (Хожило, 2009: 137).

Одним із стратегічних завдань Української держави є входження до європейського політичного і правового простору, що обумовлює необхідність здійснення системних реформ у всіх сферах суспільних відносин (Світличний, 2019: 102), а тому досвід Республіки Польщі є надзвичайно важливим.

Висновки і перспективи.

Цілком зрозуміло, що процес децентралізації у соціальній сфері є процесом складним і тривалим, якщо брати до уваги, скільки часу пішло у сусідній державі Республіці Польщі задля втілення даної мети в реальність. Проте такі правильні та конструктивні рішення, що передачі повноважень на місцях, створення та розукрупнення значної кількості закладів соціального обслуговування, дасть змогу вирішити нагальні проблеми сьогодення.

Основною проблемою з якою стикається Україна в даний час є централізований підхід до соціальної сфери в цілому та наданні соціальних по-

слуг, зокрема. Необхідним досвідом у реформуванні соціального сектору на прикладі Республіки Польща є застосування механізмів децентралізації, що повинно в себе включати: надання більшої частини повноважень у сфері соціального обслуговування на місця (органам місцевого самоврядування, територіальним громадам чи громадським організаціям); розукрупнення мережі закладів соціального обслуговування з метою створення більшої кількості таких закладів на місцевих рівнях; передача державних бюджетних асигнувань до місцевих бюджетів; винесення на громадське обговорення питань, що стосуються реформування соціальної сфери; тісна співпраця з громадськими організаціями, щодо можливих шляхів вирішення проблем соціальної сфери в Україні.

Список використаних джерел

1. Кізюн Л. Децентралізація влади та суміжні поняття. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2020. 10(1). С. 28–34.
2. Тофтисова-Матерон Р. Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах. Київ: Проект TACIS «Посилення регіональних соціальних служб в Україні», 2006. 225 с.
3. Кравченко М.В. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. Демократичне врядування. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_8. (дата звернення: 20.11.2020 р.).
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 50-51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
5. Ezcurra R., Rodriguez-Pose A. Decentralization Of social protection expenditure and economic growth in the OECD. *Publius*. 2011. № 41 (1). P. 146–157.
6. Марчук М.І. Концепція соціальної держави у польській правовій доктрині. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 4. С. 29–32.
7. Europe-2020. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm (дата звернення: 20.11.2020 р.).
8. Івасечко О. Соціальні стандарти ЄС: досвід для України. Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 74 (7). С. 353–356.
9. Андропова Л.Б. Перенесення соціальної політики ЄС у Польщу та Угорщину. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Упоряд. Ф. Шіммельфенніг, У Зедельмаєр; пер. з англ. О. Сидорчук, М. Смуток, Ю. Романишин. Київ, 2010.
10. Завдання органів місцевого самоврядування щодо питання соціального захисту. URL: <http://samorząd.inforpl> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
11. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» / за ред. С.Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.
12. Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення: наказ Міністерства соціальної політики України від 19.01.2016 р. № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026739-16> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
13. Хожило І.І. Польський досвід децентралізації управління у соціальній сфері. Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. 2009. № 1. С. 131–138.
14. Світличний О.П. Судова реформа в Україні та її вплив на охорону прав інтелектуальної власності. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(1). С. 102–107.

References

1. Kiziun, L. (2020). Detsentralizatsiia vlady ta sumizhni poniattia. Pravo. Liudyna. Dovkilia: naukovopraktychnyi zhurnal [Decentralization of power and related concepts. Law. Human. Environment], 10(1): 28–34 (in Ukrainian).
2. Toftisova-Materon, R. (2006). Sotsialni posluhy: yak pobuduvaty ukrainsku model na yevropeiskyykh pidkhodakh [Social services: how to build the Ukrainian model on European approaches]. Kyiv: Proekt TASIS «Posylennia rehionalnykh sotsialnykh sluzhb v Ukraini», 225 (in Ukrainian).
3. Kravchenko, M.V. (2014). Mekhanizmy detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini. Demokratychne vriaduvannya [Mechanisms of decentralization of social services in Ukraine. Democratic governance], 14. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/.DeVr_2014_14_8 (in Ukrainian).
4. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] (2010): Zakon Ukrainy 08.07.2010 № 50-51. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (in Ukrainian).
5. Ezcurra, R. & Rodriguez-Pose, A. (2011). Decentralization Of social protection expenditure and economic growth in the OECD. Publius, 41(1): 146–157 (in English).
6. Marchuk, M.I. (2018). Kontseptsiiia sotsialnoi derzhavy u polskii pravovii doktryni. Aktualni problemy vitchyzniano yurysprudentsii [The concept of the welfare state in Polish legal doctrine. Actual problems of domestic jurisprudence], 4: 29–32 (in Ukrainian).
7. Europe-2020. Available at: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm (in English).
8. Ivasechko, O. (2013). Sotsialni standarty YeS: dosvid dlia Ukrainy. Hileia. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky: Nauk. visnyk [EU social standards: experience for Ukraine. Gilea. Historical sciences. Philosophical sciences. Political Science: Scientific Bulletin]. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 74(7): 353–356 (in Ukrainian).
9. Andronova, L.B. (2010). Perenesennia sotsialnoi polityky YeS u Polshchu ta Uhorshchynu. Yevropeizatsiia Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy [Transfer of EU social policy to Poland and Hungary. Europeanization of Central and Eastern Europe] / Uporiad. F. Shimmelfennih, U Zedelmaier; per. z anhl. O. Sydorchuk, M. Smutok, Yu. Romanysyn. Kyiv (in Ukrainian).
10. Zavdannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo pytannia sotsialnoho zakhystu [Tasks of local governments on the issue of social protection]. Available at: <http://samorząd.inforpl> (in Ukrainian).
11. Rozvytok sotsialnoi sfery terytorialnykh hromad v umovakh administratyvno-fiansovoi detsentralizatsii [Development of the social sphere of territorial communities in the conditions of administrative and financial decentralization] (2018). DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy» / za red. S.L. Shults. Lviv, 140 (in Ukrainian).
12. Metodychni rekomendatsii shchodo vykonannia vlasnykh (samovriadnykh) povnovazhen ob'iednanoi terytorialnoi hromady u sferi sotsialnoho zakhystu naselennia [Methodical recommendations on the implementation of own (self-governing) powers of the united territorial community in the field of social protection] (2016): nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy 19.01.2016 № 26. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026739-16> (in Ukrainian).
13. Khozhylo, I.I. (2009). Polskyi dosvid detsentralizatsii upravlinnia u sotsialnii sferi. Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia [Polish experience of decentralization of management in the social sphere. Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: Public Administration], 1: 131–138 (in Ukrainian).

14. Svitlychnyi, O.P. (2019). Sudova reforma v Ukraïni ta її vplyv na okhoronu prav intelektualnoï vlasnosti. Pravo.Liudyna.Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal [Judicial reform in Ukraine and its impact on the protection of intellectual property rights. Law. Human. Environment], 10(1): 102–107 (in Ukrainian).

O.V. Artemenko (2020). APPLICATION OF DECENTRALIZATION INSTRUCTIONS IN THE SOCIAL SPHERE IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF POLAND. *Law. Human. Environment*, 11(4): 121-129. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.015>.

Summary. Since 2014, among many reforms, decentralization has been instrumental in creating transparent, open and effective local governance that will ensure the quality and accessibility of services in all spheres of community life, including the social sphere (quality social services) in Ukraine. As for the development of the social services system in the context of the transition period of decentralization, there are priorities in this way, regarding the complexity of the provision of social services, their accessibility, targeting and effectiveness, as well as increasing attention to each person (client). Such priorities are possible provided there is an integrated approach to community-based social services.

The article explores the issues of social sphere in Ukraine. The focus is on the substance and importance of the concept of decentralization for the social sphere. The legal analysis of the application of decentralization instruments in the social sphere in the neighboring country – the Republic of Poland – is carried out. The main directions of the implementation of the social policy of the Republic of Poland are described in order to meet their requirements of decentralization. The necessity to introduce decentralization tools for the Republic of Poland for the effective functioning of the social sphere is confirmed. The main problems of centralized management of social sphere in Ukraine are analyzed. Conclusions are made as to the expediency of using decentralization tools in the contemporary social sphere of Ukraine.

Keywords: social sphere, social policy, decentralization, decentralization instruments, social services, social institutions

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИННИХ ВИМОГ (В УМОВАХ COVID 19)

Л.В. ГБУР, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: liusiagbur@ukr.net

Анотація. У статті досліджується адміністративна відповідальність за порушення правил карантинних вимог (в умовах COVID 19). 2020 рік став для України надзвичайно важким роком, як і для більшості держав Світу. Швидке розповсюдження вірусу COVID 19, стало поштовхом для прийняття органами законодавчої та виконавчої влади ряду нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, які спрямовані на його подальше не розповсюдження та стримування.

Доведено, що актуальність дослідження полягає насамперед у тому, що ст. 44-3 КУпАП має активне застосування в даний час, адже хвороба COVID 19 і до сих пір вражає Україну та Світ, у зв'язку із чим, необхідним є пошук шляхів для мінімізації проявів такого негативного явища та недопущення масового розповсюдження, у тому числі за допомогою нормативно-правових заходів, одним із яких виступає адміністративна відповідальність.

Визначено, що урядом України, Верховною Радою України, Президентом України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування з моменту поширення вірусу, здійснюються відповідні нормативно-правові заходи спрямовані на подальше запобігання та недопущення масового ураження людей вірусом COVID-19.

З'ясовано, що адміністративна відповідальність за порушення правил карантину людей, стала необхідним та вимушеним кроком з боку законодавця для подальшого запобігання масової захворюваності людей, від вірусу який вражає весь Світ і до сих пір.

Розроблено висновки, що адміністративна відповідальність за порушення правил карантину людей, може застосовуватися у наступних випадках: 1) порушення правил щодо карантину людей; 2) порушення санітарно-гігієнічних правил і норм; 3) порушення санітарно-протиепідемічних правил і норм.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, правопорушення, карантин, пандемія, хвороба, COVID 19, карантин людей, охорона здоров'я, коронавірусна хвороба

Актуальність.

2020 рік став для України надзвичайно важким роком, як і для більшості держав Світу. Швидке розповсюдження вірусу COVID 19, стало поштовхом для прийняття органами законодавчої та виконавчої влади ряду нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, які спрямовані на його подальше не розповсюдження та стримування.

Саме з моменту перших фіксувань випадків у COVID 19 в Україні, 17 березня 2020 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено ст. 44-3, яка встановлює адміністративну відповідальність за порушення правил щодо карантину людей, до цього адміністративної відповідальності за вчинення подібних дій не існувало.

Не зважаючи на те, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), лише у березні 2020 р. було доповнено відповідною статтею, вітчизняні науковці досить активно почали досліджувати дане питання та вказувати на позитивні та негативні моменти у її реалізації.

Актуальність дослідження полягає насамперед у тому, що ст. 44-3 КУпАП має активне застосування в даний час, адже хвороба COVID 19 і до сих пір вражає Україну та Світ, у зв'язку із чим, необхідним є пошук шляхів для мінімізації проявів такого негативного явища та недопущення масового розповсюдження, у тому числі за допомогою нормативно-правових заходів, одним із яких виступає адміністративна відповідальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зважаючи на те, що інститут адміністративної відповідальності за порушення правил карантину в Україні є досить молодим, великої кількості, досліджень у даній сфері не здійснювалося. Проте, можливо відмітити, деяких науковців, що першими дослідили інститут адміністративної відповідальності за правопорушення за такі порушення, а саме: Б.В. Богдан, К.Л. Бугайчук, А.А. Вознюк, С.С. Ковальова, М.В. Лошицький, М.А. Самбор, О.П. Світличний, С.С. Чернявський.

Метою статті виступає дослідження інституту адміністративної відповідальності за порушення правил карантину (в умовах COVID-19).

Результати.

Рік назад, а саме 17 листопада 2019 р. стало відомо про першого хворого новим типом (штамом), невідомого вірусу – COVID-19. Ним виявився житель китайської провінції Хубей. Саме від нього стали заражатися інші. Обороти епідемія почала набирати в кінці грудня минулого року. У січні 2020 р. почали фіксувати перші випадки і в інших країнах. З тих пір у всьому Світі – виявили 55 млн. випадків COVID-19, понад мільйон 300 тис. людей не впоралися з хворобою.

В Україну епідемія дісталася у березні. З моменту поширення, випадків зараження COVID-19 виявили більш ніж в шість разів більше ніж в Китаї. Згідно з офіційними даними, до 17 листопада в нашій країні інфекцію виявили у 557 657 осіб, а через пов'язані з цим ускладнення померли 9 856 пацієнтів.

У той же час, варто відмітити, що урядом України, Верховною Радою України, Президентом України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування з моменту поширення вірусу, здійснюються відповідні нормативно-правові заходи спрямовані на подальше запобігання та недопущення масового ураження людей вірусом COVID-19.

Так, з моменту першого офіційно зафіксованого випадку більш ніж 70 нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів прийнято для здійснення заходів, спрямованих на запобігання поширенню та ліквідацію спалахів коронавірусної хвороби, про що згадується в офіційному джерелі – Урядовий кур’єр, а серед основних ключових актів вказується на:

Закони України: Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закуповуються за кошти державного бюджету, та створення умов для закупівель у сфері охорони здоров’я за кошти державного бюджету; Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров’я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19); Про внесення змін до статті 39 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо додаткових гарантій прав медичних та інших

працівників, зайнятих у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, та членів їх сімей;

Постанови КМУ: Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19; Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів); Деякі питання надання державної соціальної допомоги; Про затвердження Порядку використання коштів фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками; Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2;

Розпорядження КМУ: Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення.

Таким чином, можливо сказати, що за останні 9 місяців розповсюдження COVID-19, в Україні певним чином сформовано систему нормативно-правових та підзаконних нормативно-правових актів, які певною мірою і впливають на загальний розвиток інституту адміністративної відповідальності за порушення правил карантину.

Щодо безпосереднього аналізу адміністративної відповідальності за такі правопорушення, необхідно зазначити, що 17 березня 2020 р. чинний КУпАП, було доповнено ст. 44-3 наступного формулювання: порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян («Про запобігання поширенню...», 2020).

Щодо потреби у такому кроці, з боку законодавчого органу влади, то можливо відмітити, що у пояснювальній записці до Проекту Закону, реєстраційний номер № 3219 від 16 березня 2020 р., у якості обґрунтування необхідності ухвалення проекту даного закону зазначається, що наразі у Світі склалася надзвичайна ситуація, пов'язана з можливим виникненням пандемії COVID-19 у світі та епідемії в Україні.

У той же час, у висновку до зазначеного Закону, який підготовлений Головним науково-експертним управлінням (далі – ГНЕУ) вказується на те, що запропонована редакція викликає низку зауважень, адже сама назва статті є вузькою за її зміст та не охоплює такі форми об'єктивної сторони правопорушення, як порушення санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист

населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними захворюваннями. Поняття «карантин людей», є юридично некоректним щодо формулювання назви даної статті. На основі чого, ГНЕУ не погодилося з пропозицією проекту щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених «іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними захворюваннями» («Висновок Головного науково-експертного управління...», 2020).

Тому, можливо сказати, що маємо певну прогалину у назві зазначеної статті, яка не відповідає її змісту, адже об'єктивні ознаки адміністративного правопорушення мають бути чітко викладені в статті (частині статті) Особливої частини КУпАП та зрозумілими для суб'єктів правозастосування. А наявність певної невизначеності є вкрай негативним та недопустимим проявом для законодавства про адміністративні правопорушення.

Проте, в обґрунтування, доцільності існування вказаної статті можливо, звичайно вказати на вкрай обмежений строк для прийняття важливих законодавчих змін щодо подальшого запобігання розповсюдженню COVID-19.

Таким чином, аналізуючи ст. 44-3, варто визначити її складові, а саме об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону.

Щодо об'єкту, то загальновідомо, що виділяють родовий та безпосередній об'єкт вчинення адміністративного

правопорушення. Так, родовим об'єктом адміністративного правопорушення будуть суспільні відносини у сфері охорони праці та здоров'я населення, адже, ст. 44-3 КУпАП належить до Глави, що має назву «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення». У зв'язку із чим виникає необхідність у зверненні до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де під охороною здоров'я розуміється система заходів, яка здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами – підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя (абзац 9 ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»).

Крім родового об'єкту, важливе значення також має безпосередній об'єкт, яким на думку М.А. Самбор, є саме суспільні відносини із захисту населення від інфекційних хвороб, із запобігання виникненню і поширенню таких інфекційних хвороб людини, локалізації та ліквідації їх спалахів та епідемій, пов'язані із порушеннями правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм (Самбор, 2020: 157).

Об'єктивна сторона досліджувано-го правопорушення відбивається в нор-

мах статей Особливої частини КУпАП, зокрема в ст. 44-3 КУпАП, і включає в себе три таких складових: 1) порушення правил щодо карантину людей; 2) порушення санітарно-гігієнічних правил і норм; 3) порушення санітарно-протиепідемічних правил і норм.

Вказані діяння можуть бути вчинені у виді дії – активної поведінки, коли суб'єкт вчиняє дії, прямо заборонені законом, так і бездіяльності суб'єкта – пасивної поведінки, зумовленої невиконанням обов'язків суб'єктом, встановлених законом та визначених у рішеннях органів місцевого самоврядування. Крім того, важливо пам'ятати, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони є посилення на те, що вказані норми і правила повинні міститися в нормах: 1) Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», 2) інших актах законодавства, 3) рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами.

Також, згідно зі ст. 5 КУпАП, сільські, селищні, міські, обласні ради мають право приймати в межах, що визначаються законами, рішення з питань боротьби зі стихійним лихом й епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність, а також рішення з питань боротьби з епізоотіями, за порушення яких відповідальність встановлено ст. 107 КУпАП.

Якщо, аналізувати ст.ст. 12-16 КУпАП та ст. 44-3 КУпАП, системно підходячи до аналізу змісту ст.ст. 12-16 КУпАП та ст. 44-3 КУпАП зауважимо, що суб'єктом адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 44-3 КУпАП, є:

1) загальний суб'єкт – особа, яка досягла на момент вчинення адмі-

ністративного правопорушення шістнадцятирічного віку;

- 2) спеціальний суб'єкт – суб'єкт господарювання; посадові особи, наділені відповідними організаційно-розпорядчими та управлінськими повноваженнями.

Загальновідомо, що суб'єктивною стороною адміністративного правопорушення виступає психічне ставлення особи до вчиненого нею правопорушення. Суб'єктивна сторона має декілька складових, до яких належать вина правопорушника, а також мета й мотив його діяльності. Визначальне місце при цьому займає вина як найважливіша суб'єктивна основа, без якої правова відповідальність не може мати місця. Вина – основна й обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого адміністративного проступку. Це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно шкідливого діяння і його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності (Белікова, 2013: 157).

Відповідно до норм ст.ст. 10, 11 КУпАП, адміністративне правопорушення може бути вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки й бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків, або з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була й могла їх передбачити.

Отже, адміністративне правопорушення, відповідно до ст. 44-3 КУпАП, може бути вчинено як умисно так і з необережності.

Таким чином, дослідивши умовно складові адміністративного правопорушення передбаченого ст. 44-3 КУпАП, варто відмітити, що в порушення правил карантину людей характеризується досить складною правовою природою, а для його повноцінного дослідження необхідним є звернення до ряду додаткових нормативно-правових актів.

У той же, час приймаючи Закон, яким було доповнено КУпАП ст. 44-3, законодавцем було допущено певні прогалини, на які йкухує ряд науковців.

С.С. Ковальова справедливо зазначає, що сама норма ст. 44-3 КУпАП є бланкетною, тобто вона здійснює відсилання до значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють правила карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм як загальнодержавних, так і виданих органами місцевого самоврядування, що в подальшому привело до значних труднощів при кваліфікації цього виду правопорушень (Ковальова, 2020: 160).

О.П. Світличний вказував на іншу проблему, яка стосується штрафу за порушення карантинних правил, який є найменшим у порівнянні з іншими країнами. Зокрема, в Сінгапурі штраф становить приблизно 7 тис. доларів, Північній Кореї – приблизно 8 тис. доларів, в США 10 тис., найвищі штрафи в Чехії – понад 100 тис. євро, і Канада, де штраф за ризик поширення коронавірусної інфекції може доходити до 700 тис. доларів. Варто зазначити, що існуючий в Україні штраф за не дотримання правил карантину та вжиті до цього часу превентивні заходи, які покликані, в першу чергу, уберегти українців від захворювання коронавірусом поки не в спроможі вплинути на стан захворюваності COVID-19 (Світличний, 2020: 126).

Висновки і перспективи.

Таким чином, можливо дійти певних висновків, щодо адміністративної відповідальності за правопорушення пов'язані з карантинном людей в умовах COVID-19.

Адміністративна відповідальність за порушення правил карантину людей, стала необхідним та вимушеним кроком з боку законодавця для подальшого запобігання масової захворюваності людей, від вірусу який вражає весь Світ і до сих пір. Така відповідальність може застосовуватися у наступних випадках: 1) порушення правил щодо карантину людей; 2) порушення санітарно-гігієнічних правил і норм; 3) порушення санітарно-протиепідемічних правил і норм.

Особливістю адміністративної відповідальності за порушення правил карантину людей є те, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони є посилення на те, що вказані норми і правила повинні міститися в нормах: 1) Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», 2) інших актах законодавства, 3) рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами.

Таким чином, можливо підкреслити особливу роль перш за все місцевих органів у виданні спеціальних підзаконних нормативно-правових актів, що спрямовані на стримування розповсюдження хвороби COVID-19, що слугуватиме дотриманню особами відповідних карантинних правил та вимог.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
2. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p#Text> (дата звернення: 17.11.2020 р.).
3. Пояснювальна записка 16.03.2020 р. до проекту закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397 (дата звернення: 17.11.2020 р.).
4. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)», реєстраційний номер № 3219 від 16.03.2020 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397 (дата звернення: 17.11.2020 р.).
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 17.11.2020 р.).
6. Самбор М.А. Склад адміністративного правопорушення щодо порушення правил карантину людей. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2020. 2(90). С. 155–170.
7. Белікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. Держава та регіони. Серія: Право. 2013. № 3 (41). С. 22–28.
8. Ковальова С. Відповідальність за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції (COVID-19) в Україні. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2020. 11(2). С. 158–168.

9. Світличний О. Діяльність публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу Covid-19. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2020. 11(2). С. 124–132.

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR [Code of Ukraine on Administrative Offenses. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR] (1984). Dodatok do № 51, 1122 (in Ukrainian).
2. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoї koronavirusom SARS-CoV-2 [On prevention of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2 on the territory of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 11.03.2020 № 211. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p#Text> (in Ukrainian).
3. Poiasniuvalna zapyska 16.03.2020 do proektu zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykennia i poshyrennia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) [Explanatory note of 16.03.2020 to the draft law of Ukraine on amendments to some legislative acts of Ukraine aimed at preventing the occurrence and spread of coronavirus disease (COVID-19)]. Available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397 (in Ukrainian).
4. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia na proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykennia i poshyrennia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)» [Conclusion of the Main Scientific and Expert Department on the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)»] (2020), reiestratsiynyi nomer № 3219 16.03.2020. Available at: <https://w1.c1.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care] (1992): Zakon Ukrainy 19.11.1992 № 2801-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian).
6. Sambor, M.A. (2020). Sklad administratyvnoho pravoporushennia shchodo porushennia pravyl karantynu liudei. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka* [The composition of the administrative offense for violating the rules of quarantine of people. Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko], 2(90): 155–170 (in Ukrainian).
7. Bielikova, O.V. (2013). Yurydychnyy sklad administratyvnoho pravoporushennia. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo* [Legal structure of an administrative offense. State and regions. Series: Law], 3 (41): 22–28 (in Ukrainian).
8. Kovalova, S. (2020). Vidpovidalnist za porushennia karantynu ta sanitarnykh pravyl i norm shchodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi infektsii (COVID-19) v Ukraini. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauko-vo-praktychnyi zhurnal* [Responsibility for violation of quarantine and sanitary rules and regulations for the prevention of the spread of coronavirus infection (COVID-19) in Ukraine. Law. Human. Environment], 11(2): 158–168 (in Ukrainian).
9. Svitlychnyi, O. (2020). Diialnist publichnoi administratsii u sferi protyidii koronavirusu Covid-19. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: nauko-vo-praktychnyi zhurnal* [Activities of the public administration in the field of coronavirus Covid-19. Law. Human. Environment], 11(2): 124–132 (in Ukrainian).

L.V. Hbur (2020). ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE REQUIREMENTS (IN THE CONDITIONS OF COVID 19).

Law. Human. Environment, 11(4): 130-138. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.016>.

Summary. *The article examines the administrative liability for violating the rules of quarantine requirements (in terms of COVID 19). 2020 has become an extremely difficult year for Ukraine, as it is for most countries of the world. The rapid spread of the COVID 19 virus has prompted the legislature and executive to adopt a number of regulations and bylaws aimed at preventing its further spread and containment.*

It is proved that the relevance of the study lies primarily in the fact that Article 44-3 of the Code of Administrative Offenses is currently in active use, because COVID 19 still affects Ukraine and the world, and therefore it is necessary to find ways to minimize the manifestations such as a negative phenomenon and prevention of mass dissemination, including through regulatory measures, one of which is administrative liability.

It is determined that the Government of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, executive authorities and local governments since the spread of the virus, take appropriate legal measures aimed at further preventing and preventing mass destruction of people by COVID-19 virus.

It was found that the administrative responsibility for violating the rules of human quarantine has become a necessary and forced step on the part of legislators to further prevent the mass morbidity of people from the virus that affects the whole world to this day.

Conclusions are developed that administrative liability for violation of human quarantine rules can be applied in the following cases: 1) violation of human quarantine rules; 2) violation of sanitary and hygienic rules and regulations; 3) violation of sanitary and anti-epidemic rules and regulations.

Keywords: *administrative liability, offense, quarantine, pandemic, disease, COVID 19, human quarantine, health care, coronavirus disease*

CRIMINAL OFFENSES – A NEW INSTITUTE OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

S.S. KOVALOVA, *Candidate of Law,*

*Senior Lecturer of the Department of Administrative and Financial Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

E-mail: kovalyeva@gmail.com

Summary. *The article analyzes the feasibility of introducing the institution of criminal offense. The focus is on reforming the criminal justice system.*

It was found out that one of the directions of reforming the criminal justice of Ukraine is the introduction of the institute of criminal misdemeanor in the criminal legislation.

According to the results of the study, different approaches to the expediency of establishing liability for misconduct in the criminal legislation of Ukraine have been identified.

It is reasonable that changing the understanding of the concept of crime and the criteria for its evaluation is not an easy path, but in today's conditions the introduction of criminal offenses is a progressive, timely and unalterable step, as no scientific developments can solve law enforcement problems.

Keywords: *criminal proceedings, institute of criminal offense, crime, reforming, criminal legislation, Concept of reforms, criminal justice*

Introduction.

Radical changes in the socio-political living conditions of the state have created the preconditions for reforming the criminal justice system in the direction of further humanization, democratization and strengthening the protection of human rights and freedoms. One of the directions of reforming the criminal justice of Ukraine is the introduction of criminal misconduct in criminal law.

The purpose of the article is to study the normative consolidation of the institution of criminal offense on the basis of the current state of the Criminal Code of Ukraine.

Analysis of recent researches and publications.

This issue has been studied by such scientists as V.I. Borisov, N.D. Kuznetsov, V.M. Kutz, A.A. Music, A.S. Politova, V.Y. Tatsiy, M.I. Havronuk P.L. Fries, B.W. Shuba and others.

Results.

The priority component of the process of Ukraine's integration into the European Union is the fulfillment of the third Copenhagen and Madrid criteria, ie the adaptation of national legislation to the EU le-

gal system. One of the areas of adaptation is the humanization of criminal liability (Chernychenko, 2016: 320–323).

In pursuance of the above requirements, the Concept of Criminal Justice Reform of Ukraine was developed with the participation of international experts and civil society representatives.

Accordingly, the Concept defines the content and directions of reforming the criminal justice system, in particular:

- humanization of criminal law;
- restructuring of the organizational and functional structure of criminal justice in accordance with the norms of the reformed legislation;
- strengthening the protection of the rights and interests of victims, guaranteed compensation for damage caused by the crime;
- expanding the use of restorative procedures and reconciliation.

In order to implement the provisions of the Concept of Criminal Justice Reform of Ukraine, a new Criminal Procedure Code of Ukraine was adopted, which entered into force on November 20, 2012. The adoption of the Criminal Procedure Code marked the beginning of a new stage in the development of criminal procedure legislation. Along with the emergence of new legal provisions in the CPC, it reflected the institution of criminal offenses. However, for many years the code remained the only piece of legislation that contained provisions on criminal offenses. It is these norms that have become the catalyst for lively discussions in numerous expert groups, conferences and other scientific events.

Referring to the history of the institution of criminal misconduct, it should be noted that the division of criminally punishable acts into crimes and misdemeanors has been known to the legislation of the Russian Empire since its

adoption in 1845. Penal Code. Only a corrective punishment is imposed for misdemeanors. The separation of criminal offenses into a separate type of criminally punishable acts was also preserved in the Criminal Code of 1903 (Politova, 2013: 71–77).

According to this legal act, they were punished by arrest or a fine. As for the legislation during the Soviet era, neither the Criminal Code of Ukraine nor the Criminal Code of other Soviet republics followed the path of criminal offenses as an independent institution of criminal law, although the science of criminal law in the 60s of the last century minor gravity in the category of anti-social misconduct (Chernychenko, 2016: 320–323). PL Fries defines that «there are several options for the definition of this new institution: criminal offenses, criminal offenses, offenses», and proposes to use the term «criminal offenses» (Fris, 2011: 43–44). The term «criminal offense» is used by V.O. Tulyakov (Tuliakov V.A., 2011: 23–25). The concept of misconduct is also found in administrative law. According to Art. 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – КУпАП) «Administrative offense (misdemeanor) is an illegal, guilty (intentional or negligent) act or omission that encroaches on public order, property, rights and freedoms of citizens, the established order of management and for which the legislation provides for administrative liability».

The expediency of the introduction of criminal offenses is also evidenced by foreign experience: the criminal law of the vast majority of European countries and other countries provides for two or even three types of criminal acts, namely: crime-misdemeanor-violation, and in the Anglo-Saxon legal family – felony and misdemeanor. In Europe, it

has long been concluded that in the field of criminal law there can be only one type of punishable acts (crime) – and not only by their severity, but also by the degree of punishment and legal consequences for the convicted person, the order of investigation and trial.

Of course, in our opinion, the institution of criminal offenses should be introduced directly with the adoption of the new CCP. However, this required a radical overhaul of the concept of constructing substantive law.

On July 1, 2020, the amendments to the current Criminal Code approved by the Verkhovna Rada of Ukraine came into force, which made it possible to earn the institute of criminal offenses. The relevant changes are intended to simplify the procedure for investigating minor offenses.

Under the new law, a criminal offense is one of the types of criminal offense (the second is a crime), for the commission of which criminal liability is provided. It is proposed to recognize an act (action or omission) as a criminal offense, for the commission of which the main punishment in the form of a fine of not more than 51 thousand UAH. or other punishment not related to imprisonment. Interestingly, a person will not be prosecuted for preparing to commit a criminal offense (unlike a crime). Analysis of the proposed amendments to the Criminal Code of Ukraine allows us to note that the legislator simply transferred minor crimes into the category of misdemeanors, justifying the possibility and expediency of such a division on the basis of a much lower degree of public danger of minor crimes compared to medium, serious and especially serious crimes. In fact, the need for separation was laid down during the adoption of the new Criminal Procedure Code.

A similar division of offenses into crimes and criminal offenses exists in many countries, including Estonia, Latvia, Switzerland, Hungary, and Turkey.

Regarding the legality of the introduction of the category «criminal offense» and its types, it should be noted that in accordance with the provisions of Part 2 of Article 1 of the Criminal Code only the Criminal Code determines which socially dangerous acts are crimes and what punishment is applied to those who committed them. Therefore, in our opinion, the introduction of the concept of «criminal offense» without making appropriate changes to the law on criminal liability is not entirely justified, but at the same time a forced step given a number of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. However, it should be noted that the main reason for the changes is reflected in the title itself: the Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses».

At the same time, the legislator rightly believes that a simplified procedure for pre-trial investigation in the form of investigation of all minor criminal offenses will help reduce the burden on the pre-trial investigation. Under the new law, they will investigate misdemeanors under an abbreviated procedure in the form of a pre-trial inquiry, the duration of which will not exceed 1 month from the date of service of the notice of suspicion.

The inquiry will be carried out by investigators – police officers, authorized persons of the Security Service, bodies that monitor compliance with tax legislation, representatives of the State Bureau of Investigation, the State Penitentiary Service of Ukraine and the National Anti-Corruption Bureau.

Due to the much lower degree of public danger, restrictions on the rights of suspects will apply in exceptional cases.

Such a radical measure as the detention of a suspect in a criminal offense for one day can be applied if the person is intoxicated and his actions pose a danger to others.

But you can be detained for 72 hours if the violator, in response to the request of the police to stop the illegal behavior, resists or continues to commit a misdemeanor, or tries to escape.

After serving the sentence, a person who has been prosecuted for a criminal offense will be considered not to have a criminal record.

Among the approved changes, which came into force on July 1, 2020, are the following:

- according to the accepted changes in Art. 12 of the Criminal Code of Ukraine criminal offenses are divided into criminal offenses and crimes;

A criminal offense is an act (action or omission) provided by the Criminal Code, for which the main punishment is a fine of not more than three thousand non-taxable minimum incomes or other punishment not related to imprisonment.

Accordingly, crimes are divided into minor, serious and especially serious.

- in Art. 14 of the Criminal Code of Ukraine stipulates that preparation for a criminal offense does not entail criminal liability;
- according to Art. 21 of the Criminal Code of Ukraine are subject to criminal liability of persons who have committed criminal offenses in a state of alcohol, drugs or other intoxication or under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction;
- in Art. 45-49 of the Criminal Code of Ukraine provides the grounds and conditions for release from criminal

liability of a person who has committed a criminal offense;

- in accordance with Art. 74 of the Criminal Code of Ukraine, a person who has committed a criminal offense or a minor crime, in addition to corruption offenses, may be released from punishment by a court sentence;
- parole is provided for serving a sentence for a criminal offense (Article 81 of the Criminal Code of Ukraine) and replacing the unserved part of the sentence with a milder one (Article 82 of the Criminal Code of Ukraine).
- in Art. 74 of the Criminal Code of Ukraine states that persons convicted of a criminal offense, after serving the sentence, are recognized as having no criminal record.
- Exemption from criminal liability with the application of coercive measures of an educational nature to a minor who first committed a criminal offense (Articles 97, 105 of the Criminal Code of Ukraine) and exemption from criminal liability and serving a sentence in connection with the expiration of the statute of limitations Of Ukraine.

Analysis of the current criminal code gives grounds to note that criminal offenses include such common crimes as:

- theft (Part 1 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine);
- fraud (Part 1 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine);
- illegal hunting (Part 1 of Article 248 of the Criminal Code of Ukraine) illegal occupation by fish, animal or other water extractive industry (part 1 of Article 249 of the Criminal Code of Ukraine);
- violation of the requirements of the legislation on labor protection (part 1 of Article 271 of the Criminal Code of Ukraine);

- violation of safety rules during the performance of high-risk work (Part 1 of Article 272 of the Criminal Code of Ukraine);
- violation of air flight rules (Part 1 of Article 281 of the Criminal Code of Ukraine) and violation of the rules of use of airspace (Part 1 of Article 282 of the Criminal Code of Ukraine);
- group violation of public order (Article 293 of the Criminal Code of Ukraine);
- hooliganism (Article 296 of the Criminal Code of Ukraine);
- cruel treatment of animals (Article 299 of the Criminal Code of Ukraine);
- creation or maintenance of places of debauchery and pimping (Part 1 of Article 302 of the Criminal Code of Ukraine);
- illegal production, manufacture, purchase, storage, transportation or shipment of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale (Part 1 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine);
- resistance to a government official, law enforcement officer, state executor, private executor, member of a public formation for protection of public order and state border or servicemen, authorized person of the Deposit Guarantee Fund of individuals (Part 1 of Article 342 of the Criminal Code of Ukraine).

In addition, the Criminal Code is supplemented by Article 286-1, which provides for a sanction for driving under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or under the influence of drugs that reduce their attention and speed of reaction, as well as the transfer of control to a person who is in a state of intoxication or under the influence of such drugs in the form of a fine of one thousand to two thousand non-taxable minimum incomes, with deprivation of the right to drive for up to three years.

Conclusions and prospects.

According to experts, the introduced changes will not ensure the implementation of one of the main tasks of modern criminal law policy. The current Criminal Code of Ukraine is not able to fully perform the tasks assigned to it.

At present, the path chosen today does not solve the problem of administrative torts with judicial jurisdiction, which, according to scholars, are closer to the category of criminal offenses (Politova, 2013: 71–77). In view of the above, it can be stated that both in science and in practice, the application of criminal law on the introduction of the institution of criminal offense continues an active discussion. On the one hand, the introduced novella will simplify the process of qualification of criminal offenses, provide organizational and procedural simplifications when considering materials of criminal proceedings, and on the other hand - arguments of scientists and practitioners critical of such changes are also substantiated and seem quite valid. That is why some scholars suggest concentrating misdemeanors in a separate normative act: the Code of Criminal Offenses (Politova, 2013: 71–77).

However, we are convinced that the introduction of the institution of criminal offenses in the legislation of our state is a progressive and timely step.

Of course, changing the theoretical foundations of understanding the crime and the criteria for its evaluation is not an easy path, but in today's conditions the introduction of criminal offenses is an unalterable step, as no scientific developments and discussions, unfortunately, can solve the problem of law enforcement.

References

1. Chernychenko, V.I. (2016). Vhrovadzhennia instytutu kriminalnykh prostuprivv Ukraini. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 4: 320–323 (in Ukrainian).
2. Politova, A.S. (2013). Kriminalnyi prostupok yak novella reformuvannia kriminalnoi yustytysi. Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, 4: 71–77 (in Ukrainian).
3. Fris, P. (2011). Zlochyn i kryminalna provyna: problemy normatyvnoho zakriplennia. Pravo Ukrainy, 43–44 (in Ukrainian).
4. Tuliakov, V.A. (2011). Nekotorye voprosy sovremennoi uholovno-pravovoi doktryny. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, 1: 23–25 (in Russian).
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 07.12.1984. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, dodatok № 51, 1122 (in Ukrainian).
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy 05.04.2001. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25–26, 131 (in Ukrainian).

С.С. Ковальова (2020). КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ – НОВИЙ ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ. *Право. Людина. Довкілля*, 11(4): 139-144. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.017>.

Анотація. У статті проаналізовано доцільність впровадження інституту кримінального проступку. Зосереджено увагу на напрямках реформування системи кримінальної юстиції.

З'ясовано, що одним із напрямків реформування кримінальної юстиції України є запровадження в кримінальне законодавство інституту кримінального проступку.

За результатами проведеного дослідження визначені різні підходи щодо питання доцільності встановлення відповідальності за проступок у кримінальному законодавстві України.

Обґрунтовно, що зміна розуміння поняття злочину та критеріїв його оцінки – шлях непростий, однак в умовах сьогодення запровадження інституту кримінальних проступків є кроком прогресивним, своєчасним та безальтернативним, оскільки жодні наукові розробки не спроможні розв'язати проблеми правозастосування.

Ключові слова: кримінальне провадження, інститут кримінального проступку, злочин, реформування, кримінальне законодавство, Концепція реформування кримінальної юстиції

АДВОКАТСЬКА ТАЄМНИЦЯ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Л.В. КРУПНОВА, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і правосуддя,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
ім. академіка Степана Дем'янчука
E-mail: zakhist@ukr.net

Анотація. У статті досліджується правова природа адвокатської таємниці в Україні та міжнародного досвіду щодо інформації, яка підпадає під конфіденційну інформацію між клієнтом та адвокатом. Визначено, що одним із ключових обов'язків адвоката, виходячи із довірчого характеру відносин між ними є звичайно дотримання принципу конфіденційності, а відповідно одним із складових такого принципу виступає адвокатська таємниця. У той же час, гарантована нормами права адвокатська таємниця не тільки визначає права та обов'язки учасників процесуального провадження, але й має глибокий морально-етичний зміст, що робить її одним із найважливіших принципів адвокатської діяльності.

Акцентовується увага на тому, що важливим стратегічним завданням української держави є входження до європейського політичного і правового простору, що обумовлює необхідність здійснення системних реформ у всіх сферах суспільних відносин. Основні принципи ООН та інші міжнародні документи в обов'язковому порядку передбачають, «уряди визнають і забезпечують конфіденційний характер будь-яких відносин і консультацій між юристами та їх клієнтами в межах їх професійних відносин».

Робляться висновки, що для професійного здійснення адвокатом своїх обов'язків необхідно на рівні законодавства закріпити наступні гарантії, котрі будуть спрямовані на реалізацію принципу конфіденційності в адвокатській діяльності: передбачити наявність понять, які присутні під час проведення обшуку, огляду в офісі адвоката, документів, а також інших речей, котрі стосуються справи; надати можливість адвокату висловлювати свої зауваження щодо порядку проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій із обов'язковим занесенням їх до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії.

У той же час, адвокату має бути надане право відмови від збереження таємниці у разі отримання інформації про підготовлюваний особливо тяжкий або тяжкий злочин проти особистості. Відмова адвоката від збереження таєм-

ниці в разі отримання інформації про такий злочин повинна передувати діями адвоката, спрямованим на попередження даного злочину. Питання можливості розголошення таємниці в такому випадку слід вирішуватися за повідомленням (заявою) адвоката до відповідної ради адвокатів регіону.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, конфіденційна інформація, адвокатська таємниця, принципи адвокатської діяльності, міжнародний досвід, Європейський суд з прав людини

Актуальність.

Незалежна природа професії адвоката покладає на них певну вимогу щодо дотримання чинного законодавства та норм професійної етики. Особливі та довірчі відносини між клієнтами та адвокатами матимуть успіх лише у випадках відсутності у клієнта сумнівів з приводу чесності, порядності та доброчесності адвоката та професійної діяльності, що він здійснює.

Одним із ключових обов'язків адвоката, виходячи із довірчого характеру відносин між ними є звичайно дотримання принципу конфіденційності, а відповідно одним із складових такого принципу виступає адвокатська таємниця.

У той же час, гарантована нормами права адвокатська таємниця не тільки визначає права та обов'язки учасників процесуального провадження, але й має глибокий морально-етичний зміст, що робить її одним із найважливіших принципів адвокатської діяльності.

Варто зауважити, що основні принципи ООН та інші міжнародні документи в обов'язковому порядку передбачають, «уряди визнають і забезпечують конфіденційний характер будь-яких відносин і консультацій між юристами та їх клієнтами в межах їх професійних відносин».

Важливим стратегічним завданням української держави є входження до європейського політичного і правового простору, що обумовлює необхідність здійснення системних реформ у всіх сферах суспільних відносин (Світличний, 2019: 102).

Таким чином, можливо сказати, що дотримання адвокатської таємниці визнається важливим обов'язком адвоката не лише в українському законодавстві, а й на міжнародному рівні, що потребує окремого дослідження з метою здійснення порівняльного аналізу нормативно-правового забезпечення адвокатської таємниці в Україні та міжнародних державах світу, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою даного дослідження виступає аналіз правової природи адвокатської діяльності та визначення її особливостей на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У наукових колах тема адвокатської таємниці є досить актуальною, і серед визначних праць мереживо відмітити праці: О.В. Артеменко, Т.В. Варфоломєєва, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинська, С.М. Логінова, М.А. Погорєцький, М.М. Погорєцький, Н.А. Подольний, С.В. Прилуцький, А.М. Пшуков, О.Г. Яновська та інших.

Результати.

В Україні відбуваються значні трансформаційні зміни, мета яких – формування правової держави, для цього необхідно провести інвентаризацію всього масиву законодавства та скасувати закони, що суперечать потребам правової держави і суспільного життя. Також необхідно окреслити та проводити чітку правову політику; розробити відповідні нові нормативні акти, ухвалення яких продиктоване сучасними умовами й об'єктивними потребами правового регулювання; адаптувати вітчизняне законодавство до законодавства ЄС, що передбачено курсом України на інтеграцію в єдину Європу тощо. Результатом усіх цих заходів має стати забезпечення верховенства права, правового характеру чинного законодавства, істотне обмеження відомчої нормотворчості, оскільки підзаконні нормативно-правові акти (різні інструкції, розпорядження тощо) нерідко приймаються всупереч закону й паралізують його дію (Улютіна & Голуб, 2015).

У ст. 32 Конституції України говориться, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Для початку слід навести загальне поняття адвокатської таємниці, що є визначеним на рівні Закону.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатською таємницею визнається: «будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката,

стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності».

Окрім того у ч. 2 цієї ж статті вказано, що «інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних» («Про адвокатуру та адвокатську діяльність», 2012).

Важливе значення для дослідження адвокатської таємниці має з'ясування меж, якими визначається яка саме інформація визнається конфіденційною, які нерідко називають предметом конфіденційної інформації.

Для цього необхідним буде звернутися до висновків науковців, які досліджували дану сферу.

Так, наприклад, С.М. Логінова вважає, що предметом адвокатської таємниці є факт звернення до адвоката, мотиви, що спонукали до звернення, відмова адвоката від доручення та її мотиви, умови договору про надання юридичної допомоги, документи, які передані адвокату клієнтом, суть консультацій, порад та роз'яснень, право-

ві документи, що складені адвокатом, відомості, які отримані з матеріалів справи, процесуальні дії адвоката, що спрямовані на реалізацію прав клієнта, відомості про особисте життя клієнта та членів його родини, будь-які інші відомості, що можуть бути розголошені лише з дозволу клієнта (Логінова, 2002: 13).

М.М. Погорецький дійшов висновку, що предметом адвокатської таємниці є:

1) будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику та стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта;

2) питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання;

3) зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката;

4) електронна переписка між адвокатом та його підзахисним, зміст їхніх телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції;

5) складені адвокатом документи, інформація, що зберігається на електронних носіях;

6) інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності;

7) факт звернення клієнта до адвоката за правовою допомогою (Погорецький, 2013: 423).

Таким чином, можливо сказати, що не будь-яка інформація якою володіє адвокат щодо свого клієнта є конфіденційною і тут виникають деякі проблеми у визначенні випадків коли адвокату дозволено розголошувати певні відомості.

Наприклад, деякі вчені вказують, що якщо захиснику стає відомо про

підготовку або вчинення державного злочину (наприклад, про зраду Батьківщини, шпигунство, диверсію тощо), то він, як і будь-який громадянин, зобов'язаний негайно повідомити про це слідчим органам або суду, усунувшись від ведення захисту у даній справі (Яновська, 1997: 18).

Н.А. Подольний звертає увагу на те, що логіка загальнодержавної безпеки змушує дещо інакше поглянути на адвокатську таємницю та умови її збереження. Вона не повинна і не може бути абсолютною, тобто дотримуватися за будь-яких умов. Повинні обов'язково обумовлюватися випадки і ситуації, в яких адвокат повинен доводити до відома органів, які проводять розслідування та оперативно-розшукову діяльність, інформацію, котра стала йому відомою під час здійснення адвокатської діяльності. На думку автора, інформацією, яку адвокат міг би і повинен був розголосити, є, насамперед, інформація про вчинення чи підготовку до вчинення таких злочинів, як тероризм та легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (Подольний, 2005: 8–9).

А.Г. Кучерена переконана, що, розголошуючи інформацію про злочин, адвокат ставить інтереси суспільства або іншої особи вище інтересів свого довірителя, а тому точка зору, яка допускає подібне розголошення, не є безспірною (Кучерена, 2003: 49).

Разом із тим І.Л. Трунов, Л.К. Трунова, вважають, що дискусію щодо можливості розголошення адвокатської таємниці необхідно переводити з площини «можливості її розголошення чи ні» в площину «неможливо за яких жодних обставин», а основним питанням дискусії має бути міра відповідальності адвоката у формі кримінального, адміністративного, матеріального і мораль-

но-етичного покарання (Трунов & Трунова, 2002: 18) за таке розголошення.

Таким чином, дослідивши зазначені вище позиції авторів, можливо сказати, що погляди окремих дослідників щодо можливості розголошення адвокатської таємниці, розділилися на 2 позиції. Щодо першої, адвокату може надаватися можливість розголошення адвокатської таємниці у випадках, зумовлених захистом прав інших суб'єктів, а друга позиція базується на тому, що адвокатська таємниця є абсолютною і не може підлягати розголошенню за жодних обставин.

Спробуємо все ж таки перенести дане спірне положення у площину міжнародного досвіду.

У рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 25.10.2000 р. «Про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків» зазначено, що слід вдаватися до всіх необхідних дій, спрямованих на належне забезпечення конфіденційного характеру взаємин між адвокатом і його клієнтом (п. 6 принципу I), адвокати мають дотримуватися професійної таємниці відповідно до національного законодавства, внутрішніх нормативних актів і професійних стандартів. Будь-яке недотримання принципу професійної таємниці без відповідної згоди клієнта має бути належно покаране (п. 2 принципу 3) (Рекомендація № R (2000) 21..., 2000).

Країни ЄС по-різному підходять до питання про те, хто може звільнити адвоката від обов'язку зберігати адвокатську таємницю. У деяких державах прийнято вважати, що клієнт вправі звільнити адвоката від зберігання адвокатської таємниці, в інших – що адвокат не може бути звільнений від обов'язку щодо зберігання адвокатської таємниці ні своїм клієнтом, ні будь-яким органом влади, ні в цілому

ким би то не було. Разом з тим норми, які існують у національних правилах адвокатської етики та законодавстві багатьох країн ЄС, в узагальненому варіанті включені в Кодекс поведінки європейських адвокатів, навіть якщо вони висловлені дещо інакше у різних юрисдикціях (Вільчик, 2015: 35).

ЄСПЛ звертає увагу на те, що національне законодавство більшості країн не відповідає стандарту передбачуваності, закріпленому в Конвенції (Narinen v. Finland (2004)), який вказує на необхідність наявності достатніх гарантій у внутрішньому праві. Зокрема, щодо обшуку приміщень адвокатів, то він повинен бути «заснований на розумній підозрі» та здійснюватися «з достатньою точністю і реквізитами». ЄСПЛ зазначає, що сумісність ордера на обшук з цими вимогами завжди була предметом заклопотаності для суду (справи Niemietz, § 37; Ван Rossem проти Бельгії, § 45 (2004); Смирнов проти Росії, § 47 (2007) Ілля Стефанов проти Болгарії, § 40 і § 41 (2008); Mancevschi проти Молдови § 47 і § 48 (2008)) (European Court of Human rights).

Відповідно до українського законодавства проведення стосовно адвоката слідчих (розшукових) дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення. З метою забезпечення адвокатської таємниці під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону (ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

У законодавстві країн ЄС закріплені аналогічні норми. Так, наприклад,

обшуки у приміщеннях адвокатських об'єднань за законодавством Франції допускаються тільки за судовим рішенням і повинні проводитися у присутності глави адвокатської палати регіону і тільки із метою розшуку предметів, які не підпадають під дію положення щодо адвокатської таємниці. Про заплановані обшуки та описи майна у службових приміщеннях адвокатів (Rechtsanwalt) у Австрії Асоціація адвокатів має бути заздалегідь попереджена, і при них має бути присутній представник колегії адвокатів незалежно від того, чи спрямовано слідство проти Rechtsanwalt, або від того, чи володіє він певними свідченнями. Документи, які стосуються цього питання, мають бути скріплені печаткою і зберігатися в суді. Суд у складі трьох суддів має перевірити конфіденційність свідчень. Ці судді складають «суд спеціальної юрисдикції» з точки зору ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Усі австрійські процесуальні норми містять або право адвоката на повну відмову виступати у якості свідка у певних справах, або принаймні право на відмову від відповідей на окремі запитання. Оскільки існує зобов'язання щодо конфіденційності, то не можуть відтворюватися навіть підшиті документи та кореспонденція Rechtsanwalt, якщо вони зберігаються ним або іншим свідком. Професійна конфіденційність має пріоритет над правом слідства податкових органів (Андрощук, 2011: 16–17).

Таким чином, можливо сказати, що обов'язком адвоката, зважаючи на необхідність довірливого характеру відносин між ним і клієнтом, є дотримання принципу конфіденційності. У межах надання своїх професійних послуг адвокат отримує відомості від клієнта і про клієнта, які він зобов'я-

заний зберігати в таємниці. Вказане правило поширюється як на самого адвоката, так і на його помічників і технічний персонал юридичних консультацій та адвокатських фірм (бюро). Дане положення закріплено в законодавстві більшості країн – членів ЄС.

Адвокат зобов'язаний забезпечити такі умови зберігання адвокатських дос'є, котрі розумно виключають доступ до них сторонніх осіб. «Вилучення адвокатського дос'є у адвоката, який працює з клієнтами самостійно на підставі угоди про надання правової допомоги, керівником адвокатського об'єднання суперечить фундаментальному принципу здійснення адвокатської діяльності, а саме принципу конфіденційності, і є порушенням положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики та Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів». На це звертається увага у роз'ясненні ВККА України № V/18-358 від 26.03.2010 р.

О.В. Артеменко справедливо відмічає, що на «сучасному етапі розвитку національної судової системи і забезпечення на конституційному рівні кожному права на правову допомогу в захисті своїх прав та інтересів роль адвокатів в механізмі забезпечення надання правової допомоги на високому професійному рівні надзвичайно зростає. Правове регулювання підстав, форми і порядку надання правової допомоги, що здійснюється адвокатами, потребує вдосконалення з метою створення в Україні правової моделі надання юридичної допомоги з урахуванням сучасних правових систем, що є гарантією забезпечення доступності та ефективності судового захисту» (Артеменко & Шевченко, 2018: 78).

Висновки і перспективи.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, для професійного здійснення адвокатом своїх обов'язків необхідно на рівні законодавства закріпити наступні гарантії, котрі будуть спрямовані на реалізацію принципу конфіденційності в адвокатській діяльності: передбачити необхідність понять, які присутні під час проведення обшуку, огляду в офісі адвоката, документів, а також інших речей, котрі стосуються справи; надати можливість адвокату висловлювати свої зауваження щодо порядку проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій із обов'язковим занесенням їх до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії.

У той же час, адвокату має бути надане право відмови від збереження таємниці у разі отримання інформації про підготовлюваний особливо тяжкий або тяжкий злочин проти особистості. Відмова адвоката від збереження таємниці в разі отримання інформації про такий злочин повинна передувати діями адвоката, спрямованим на попередження даного злочину. Питання можливості розголошення таємниці в такому випадку слід вирішуватися за повідомленням (заявою) адвоката до відповідної Ради адвокатів регіону, та закріпити цей механізм в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Список використаних джерел

1. Світличний О.П. Судова реформа в Україні та її вплив на охорону прав інтелектуальної власності. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(1). С. 102–107.
2. Улютіна О.А., Голуб С.М. Реформування судової системи України в контексті європейської інтеграції. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. 213. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/pravo/article/view/5079/499> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.06.2012 р. 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
5. Логінова С.М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 19 с.
6. Погорецький М.М. Поняття кримінальних процесуальних гарантій адвокатської таємниці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 421–428.
7. Яновська О. Адвокатська таємниця як правова гарантія адвокатської діяльності: пропозиції до законодавства. *Право України*. 1997. № 2. С. 33–36.
8. Подольний Н.А. Адвокатская тайна и проблемы обеспечения безопасности общества от терроризма и организованной преступности. *Адвокатская практика*. 2005. № 1. С. 8–9.
9. Кучерена А. Адвокатская тайна. *Законность*. 2003. № 2. С. 47–50.
10. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Адвокатская тайна в свете реформ правового регулирования. *Закон и право*. 2002. № 4. С. 16–18.
11. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів від 25.10.2000 р. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/v> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
12. Вільчик Т.Б. Гарантії дотримання принципу конфіденційності в адвокатській діяльності (порівняльний аналіз законодавства Європейського Союзу та України). *Юрист України*. 2015. № 3–4. С. 34–40.

13. European Court of Human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-112021#%7B%22itemid%22%3A%2220112020%22%7D> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
14. Андрощук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу. 2011. № 2. С. 15–21.
15. Роз'яснення ВККА України № V/18–358 від 26.03.2010 р. по справі адвоката Сторожук О.В. URL: http://vkka.net/?page_id=2174 (дата звернення: 20.11.2020 р.).
16. Артеменко О.В., Шевченко М. Теоретико-правові основи діяльності адвоката в цивільному процесі України. Міжнародний науковий журнал. Інтер наука. Серія: Юридичні науки. 2018. № 3 (8). С. 73–78..
6. Pohoretskyi, M.M. (2013). Poniattia kryminalnykh protsesualnykh harantii advokatskoï taiemnytsi. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [The concept of criminal procedural guarantees of legal secrecy. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs], 4: 421–428 (in Ukrainian).
7. Yanovska, O. (1997). Advokatska taiemnytsia yak pravova harantiia advokatskoï diialnosti: propozyitsii do zakonodavstva. Pravo Ukrainy [Lawyer's secret as a legal guarantee of advocacy: proposals for legislation. Law of Ukraine], 2: 33–36 (in Ukrainian).
8. Podolnyi, N.A. (2005). Advokatskaia taina y problemy obespecheniya bezopasnosti obshchestva ot terrorizma y orhanyzovannoi prestupnosti. Advokatskaia praktyka [Legal secrecy and problems of ensuring the security of society from terrorism and organized crime. Law practice], 1: 8–9 (in Russian).
9. Kucherena, A. (2003). Advokatskaia taina. Zakonnost [Lawyer's secret. Legality], 2: 47–50 (in Russian).
10. Trunov, Y.L. & Trunova, L.K. (2002). Advokatskaia taina v svete reform pravovoho rehulyrovaniya. Zakon y pravo [Legal secrecy in the light of legal regulation reforms. Law], 4: 16–18 (in Russian).
11. Rekomendatsiia № R (2000) 21 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam pro svobodu profesiinoï diialnosti advokativ [Recommendation No R (2000) 21 of the Committee of Ministers to member states on the freedom of practice of lawyers of 25 October 2000] 25.10.2000. Available at: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/v> (in Ukrainian).
12. Vilchik, T.B. (2015). Harantii dotrymannya pryntsyphu konfidentsiinosti v advokatskii diialnosti (porivnialnyi analiz zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy). Yuryst Ukrainy [Guarantees of observance of the principle of confidentiality in advocacy (comparative analysis of the legislation of the European Union and Ukraine). Lawyer of Ukraine], 3–4: 34–40 (in Ukrainian).

References

1. Svitlychnyi, O.P. (2019). Sudova reforma v Ukraini ta ii vplyv na okhoronu prav intelektualnoi vlasnosti. Pravo. Liudyna. Dovkilia: nauково-praktychnyy zhurnal [Judicial reform in Ukraine and its impact on the protection of intellectual property rights. Law. Human. Environment: scientific and practical journal], 10(1): 102–107 (in Ukrainian).
2. Uliutina, O.A. & Holub, S.M. (2015). Reformuvannya sudovoi systemy Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehtatsii [Reforming the judicial system of Ukraine in the context of European integration]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy, 213. Available at: <http://journals.nubip.edu.ua> (in Ukrainian).
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996 № 254k/96-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
4. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On Advocacy] (2012): Zakon Ukrainy 05.06.2012 5076-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Lohinova, S.M. (2002). Advokatska taiemnytsia: teoriia i praktyka [Lawyer's secret: theory and practice]. Kyiv, 19 (in Ukrainian).

13. European Court of Human rights. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-112021#%7B%22itemid%22%3A%22%22%7D> (in English).
14. Androshchuk, A. (2011). Profesiiia yurysta v krainakh Yevropeyskoho Soiuzu [The profession of a lawyer in the European Union], 2: 15–21 (in Ukrainian).
15. Roziasnennia VKKA Ukrainy № V/18–358 26.03.2010 po spravi advokata Storozhuka O.V. [Explanation of the Supreme Administrative Court of Ukraine № V / 18–358 dated March 26, 2010 in the case of lawyer Storozhuk O.V.]. Available at: http://vkka.net/?page_id=2174 (in Ukrainian).
16. Artemenko, O.V. & Shevchenko, M. (2018). Teoretyko-pravovi osnovy diialnosti advokata v tsyvilnomu protsesi Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. Inter nauka. Seriia: Yurydychni nauky [Theoretical and legal bases of a lawyer's activity in the civil process of Ukraine], 3 (8): 73–78 (in Ukrainian).

L.V. Krupnova (2020). LEGAL SECRECY: MODERN REALITIES

AND INTERNATIONAL EXPERIENCE. *Law. Human. Environment*, 11(4):145-153.
<https://doi.org/10.31548/law2020.04.018>.

Summary. *The article examines the legal nature of legal secrecy in Ukraine and international experience in information that falls under confidential information between the client and the lawyer. It is determined that one of the key responsibilities of a lawyer, based on the trusting nature of the relationship between them, is usually the observance of the principle of confidentiality, and accordingly, one of the components of such a principle is the secrecy of the lawyer. At the same time, the legal secrecy guaranteed by the law not only defines the rights and obligations of the participants in the proceedings, but also has a deep moral and ethical content, which makes it one of the most important principles of advocacy.*

Emphasis is placed on the fact that an important strategic task of the Ukrainian state is to enter the European political and legal space, which necessitates systemic reforms in all spheres of public relations. The new UN principles and other international instruments mandate that «governments shall recognize and ensure the confidentiality of any communication and consultation between lawyers and their clients within the framework of their professional relations».

It is concluded that in order for a lawyer to perform his duties professionally, it is necessary to enshrine the following guarantees in equal legislation, which will be aimed at implementing the principle of confidentiality in advocacy: to provide for the right of witnesses present during a search regarding the procedure for conducting such investigative (search) actions with their obligatory entry in the protocol of the relevant investigative (search) action, to determine certain requirements for these persons regarding their education, experience, place of work, etc. In particular, these may be the requirements that the law establishes for lay judges.

At the same time, a lawyer should be given the right to refuse to maintain secrecy in the event of information about a particularly serious or serious crime against an individual being prepared. The refusal of a lawyer to maintain secrecy in the event of receiving information about such a crime must be preceded by actions of the lawyer aimed at preventing the crime. The issue of the possibility of disclosing a secret in such a case should be decided upon notification (statement) of the lawyer by the highest body of advocacy self-government - the Council of Advocates of Ukraine.

Keywords: *lawyer, advocacy, confidential information, legal secrecy, principles of advocacy, international experience, European Court of Human Rights*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До редакції Науково-практичного журналу «Право. Людина. Довкілля» («Law. Human. Environment») статті подаються через систему OJS (<http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo>). Авторами надсилається електронний пакет документів: відомості про авторів (Vidomosti_Ivanenko.doc); наукова стаття (Paper_Ivanenko.doc); розширена анотація статті англійською мовою обсягом до 1 сторінки тексту (Abstract_Ivanenko.doc); відгук наукового керівника (для студентів і аспірантів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

До розгляду приймаються наукові статті обсягом 8–15 сторінок тексту, формат паперу – А4, орієнтація – книжкова, поля з усіх сторін – 20 мм, міжрядковий інтервал – 1,5, кегль шрифту – 14, гарнітура – Times New Roman, абзац – 1 см.

Структура наукової статті:

рядок 1 – УДК (вирівнювання по лівому краю, шрифт – напівжирний);

рядок 2 – назва наукової статті (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери);

рядок 3 – ініціали та прізвище автора (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери); науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний курсив), кожен співавтор з нового рядка; студенти і аспіранти додатково вказують наукового керівника;

рядок 4 – електронна адреса автора;

рядок 5 – анотація (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1). Обсяг анотації повинен бути не менше 150 слів;

рядок 6 – ключові слова (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1);

рядок 7 – текст наукової статті із зазначенням наступних елементів:

Актуальність, де висвітлюється важливість дослідження, існуючі проблеми та напрями їх вирішення у контексті поставлених наукових завдань; вказуються невирішені частини проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де подається короткий аналіз результатів досліджень науковців з тематики наукової статті.

Мета дослідження, де вказуються мета і завдання наукового дослідження.

Результати дослідження, де висвітлюються основні отримані результати дослідження, подані у науковій статті.

Висновки і перспективи, де подаються конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших розробок.

У кінці наукової статті подається **Список використаних джерел** у порядку згадування або в алфавітному порядку (кегль шрифту – 14, міжрядковий інтервал – 1). Список використаних джерел оформляється за міждержавним стандартом **ДСТУ 8302:2015**.

Після цього подається список використаних джерел англійською мовою (**References**), який формується за **міжнародним стандартом APA** (використовуватиметься під час розташування рукописів у зарубіжних базах). Для полегшення під час оформлення джерел за цим стандартом рекомендуємо користуватись посиланням <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>. Транслітерацію українських символів необхідно здійснювати у відповідності з Постановою КМУ від 27 січня 2010 р. № 55, а російських – згідно із системою BGN/PCGN.

рядок 8 – тема, ініціали і прізвище авторів, анотація та ключові слова, які надаються англійською мовою.